

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NU‘MÂN B. BEŞÎR’İN (ö. 64/684) HAYATI VE RİVAYETLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

HAZIRLAYAN

GÖKHAN KARAHAN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Hadis Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KARAMAN-2021

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

NU‘MÂN B. BEŞÎR’İN (ö. 64/684) HAYATI VE RİVAYETLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
GÖKHAN KARAHAHAN

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA DEMİR

KARAMAN-2021

ENSTİTÜ TEZ ONAY FORMU

Doküman No	FR-285
İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
Revizyon Tarihi	27.10.2020
Revizyon No	01
Sayfa No	1/1

NU'MÂN B. BEŞİR'İN HAYATI VE RİVAYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 28.06.2021

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 09.06.2021 tarih ve 21/421 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Hazırlayan

Kalite Sistem Onayı

ÖN SÖZ

Bütün mevcudâtın ve mahlukâtın yegâne yaratıcısı, en güzel isimlere sahip Allâh'a hamdolsun. Hâtemü'l-Enbiyâ olan Rasûl-i Ekrem'e (s.a), onun âline, ashâbına ve etbâna salât ü selam olsun.

Rasûlullah'ın (s.a) nübüvvetiyle birlikte değişen ve dönüşen toplumun en güzide ve canlı örnekleri olan sahâbe nesli, hayatlarının merkezine aldıkları İslâm'ı, gerçek mânâda yaşama ve yayma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu dinin, özelde sünnetin bizlere kadar olabildiğince sahîh bir şekilde ulaşmasına öncülük ederek dinî, sosyal ve kültürel hayat başta olmak üzere pek çok alana dâir kapsamlı bir sünnet birikimini bizlerin istifadesine sunmuşlardır.

Sahâbe'yi tanımanın, hayatları ve şahsiyetleri hakkında bilgi sahibi olmanın Hadîs İlmine katkı sağlayacağı aşîkârdır. Sahâbenin konumu ve hadîs ilmi için arz ettiği önemden hareketle; sahâbe merkezli müstakil çalışmaların söz konusu ilimlere katkı sağlayacağı düşünülmüş ve sahâbî râvîlerden olan Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) hayatı araştırılarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma; Giriş, üç ana bölüm ve Sonuç başlıklarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, önemi, amacı, metodu ve kaynaklarına yönelik bilgiler verilmiştir. Birinci Bölüm Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) nesebi, doğumu, ailesi ve hayatı ile ilgili bilgilerin yer aldığı biyografi kısmına tahsis edilmiştir. İkinci Bölüm'de Nu'mân b. Beşîr (r.a) rivâyetlerinin tahrîci yapılarak söz konusu nakillere dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Üçüncü Bölümde ise râvîleri, râvî kimliği, rivâyetlerinin muhteva özellikleri gibi başlıklar oluşturularak Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) hadîsçiliği ve rivâyetlerinde ön plâna çıkan bazı hususlar üzerinde durulmuştur.

Araştırma süresince; “Nu‘mân b. Beşîr (r.a), Hz. Peygamber’in (s.a) hayatta olduğu dönemde sanıldığı kadar küçük bir yaşta mıdır?”, “Nu‘mân’a (r.a) nispet edilen rivâyetlerin sayısı toplamda kaçtır?”, “Rasûlullah’tan (s.a), gerçekte ne kadar hadîs işitmiştir?”, “Çocuk yaştaki birinin 100’ü aşkın merfû rivâyetinin bulunması imkân dâhilinde midir?” gibi problematik sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

Bizi bu çalışmaya yönlendiren ve her safhasında yanımda bulunarak bilgi ve tecrübelerini bizlere aktaran danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DEMİR’e; aktardıkları kıymetli deneyimleri için jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. Adil YAVUZ ve Dr. Öğr. Üyesi Murat GÖK’e teşekkürlerimi sunarım. Araştırmanın tamamlanması noktasında manevi olarak katkı sağlayan, varlığını her daim yanımda hissettiğim merhum oğlum Yusuf KARAHAN’a; kızım Zeynep KARAHAN’a ve eşim Zehra KARAHAN’a duyduğum minneti ifade etmek isterim. Gayret bizden, tevfik Allâh’tandır.

Gökhan KARAHAN

MERSİN/YENİŞEHİR-2021

ÖZET

Hadîs rivâyetleri, sened ve metinden oluşan bir yapıya sahiptir. Sıhhat tespiti için yapılması amacıyla incelenen ilk kısım rivâyetin senedidir. Senedde yer alan râvîleri tanımak, hayatları hakkında bilgi sahibi olmak; rivâyetlerin anlaşılmasına ışık tutacağı gibi rivâyetler arası tercihi kolaylaştıracak ve doğrudan Hadîs İlmine de katkı sağlayacaktır. Buradan hareketle, Nu‘mân b. Beşîr (r.a) hakkında müstakil bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilerek bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Bu araştırma, hicretten yaklaşık 14 ay sonra dünyaya gelen, Hz. Peygamber (s.a) vefat ettiğinde 8,5 – 9 yaşlarında olan, çocuk sahâbîler arasında sayılan ve 117 merfû rivâyeti olduğu tespit edilen Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hayatı ve rivâyetlerinin değerlendirilmesini konu etmektedir.

Çalışma; Giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş başlığında araştırmanın konusu, amacı, önemi, metodu ve kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci Bölümde, ilgili biyografi literatürüne dayanılarak Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hayatı incelenmiştir. İkinci Bölümde Nu‘mân (r.a) rivâyetlerinin tahrîci yapılmış ve ilgili nakillere dâir değerlendirmelere yer verilmiştir. Üçüncü Bölümde ise, Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) rivâyetlerindeki ayrıntılardan yola çıkılarak râvî kimliği ile rivâyetlerinin muhteva özellikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Elde edilen sonuçlar, varılan kanaatler ve yapılan çıkarımlar ise Sonuç bölümüne kaydedilerek araştırma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs Usûlü, Nu‘mân b. Beşîr, Çocuk, Sahâbî, Râvî, Tahrîc, Rivâyet.

ABSTRACT

The hadith narrations have a structure consisting of isnad and texts. The first part, which is examined in order to determine the authenticity of a hadith is the isnad of a narration. Getting to know the narrators, having information about their lives will not only shed light on the understanding of the narrations, but also will improve the choice between different narrations and thus contribute directly to the Science of Hadith. From this point of view, it was determined that there was no detached study about Nu'man b. Bashir's (r.a) and this deficiency was tried to be eliminated this research focuses on the evaluation of the life and narrations of Nu'man b. Bashir's, a child companion who was born approximately 14 months after the Hijrah, was about 8,5 - 9 years old when the Prophet died, and had 117 marfu narrations.

The study consists of an introduction and three main chapters. In the introduction title, information is given about research's topic, aim, importance, methods and references. In the first chapter, the life of Nu'man b. Bashir's was examined based on the related biography literature. In the second chapter, the narrations of Nu'man b. Bashir's have been deciphered and the related transmissions are evaluated. In the third chapter, based on the details in Nu'man b. Bashir's narrations, his narrator identity and the contents of his narrations are taken into focus. The research is completed after the outcomes that are gained, opinions that are came to conclusion and inferences are registered to the conclusion part.

Keywords: Hadith Methodology, Nu'man b. Bashir, Child, Companion, Narrator, Takhrij, Narration.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR.....	ix

GİRİŞ

1. Çalışmanın Önemi, Konusu ve Amacı.....	1
2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

NU‘MÂN B. BEŞÎR’İN HAYATI

1. Doğumu ve Nesebi	7
2. Ailesi	9
3. Hayatı ve Kişiliği.....	11
4. Vefatı.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

NU‘MÂN B. BEŞÎR’İN RİVAYETLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

I. MÜSNED RİVÂYETLERİ

1. Emr-i bi’l-Ma’rûf ve Nehy-i ani’l-Münker	18
2. Namaz	22
2.1. Saf Düzeni	22
2.2. Kırâat	27
2.3. Yatsı Namazının Vakti	33
2.4. Terâvîh Namazı.....	37
2.5. Kûsûf Namazı	42
3. Duâ.....	56
3.1. Duâ İbâdettir	56
3.2. Mağarada Mahsur Kalan Üç Kişinin Duâsı.....	60
4. Zikir	67
5. Şükür.....	69

6. Tevbe	71
7. Helâl-Harâm	77
8. İçki	85
9. Zinâ	90
10. Diyet	96
11. Tasadduk	97
12. Evlatlar Arasında Âdil Olmak	99
13. Cihâd	107
13.1. Cihâdın Fazileti	107
13.2. Mücâhidin Kazanacağı Ecir	110
14. Kur'ân'ın Fazileti	115
15. Sahâbenin Fazileti	116
16. Birlik-Beraberlik	125
17. Hz. Peygamber'in (s.a) Zâhidâne Tutumu	128
18. Hz. Peygamber'in (s.a) Âile Hayatı	132
19. Zâlim İdareciler	135
19.1. Nübüvvet Sonrası Yönetim Şekilleri	135
19.2. Zulmeden Yöneticiler	138
20. Fitne	142
21. Cehennem	147
21.1. Cehennem Ateşine Karşı Uyarı	147
21.2. Cehennem Ateşinin Şiddeti	150

II. MU'CEMÜ'L-KEBÎR RİVÂYETLERİ

22. Evlatlar Arasında Âdil Olmak	154
23. Diri Diri Gömülen Kız Çocuğu İçin Ödenecek Bedel	155
24. Mülkiyet Hakkı	160

III. KÜTÜB-İ SİTTE'DEKİ ZEVÂİD RİVÂYETLERİ

25. İnsanlarla, "Lâ İlâhe İllallâh" Deyinceye Kadar Savaşmak	162
26. Ölüye Ağlamaktan Nehiy	174
27. Nu'mân'ın Tâif Üzümlü ile İmtihanı	177
28. Suçlama Altındaki Kişi Hapsedilir mi?	179

TABLO- 1: Nu'mân Rivâyetlerinin Kaynaklara Göre Dağılımı	182
--	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NU‘MÂN B. BEŞÎR’İN HADİSÇİLİĞİ

1. Hoca ve Talebeleri	187
1.1. Hocaları	187
1.1.1. Hz. Peygamber (s.a)	187
1.1.2. Hz. Âişe (r.a)	188
1.1.3. Hz. Ömer (r.a)	189
1.1.4. Abdullah b. Revâha (r.a)	189
1.1.5. Huzeyfe b. el-Yemân (r.a)	190
1.2. Talebeleri	190
1.2.1. Urve b. Zübeyr	190
1.2.2. Âmir eş-Şa‘bî	191
1.2.3. Ebû Kılâbe	193
1.2.4. Simâk b. Harb	195
1.2.5. Habîb b. Sâlim	196
1.3. Hadîs Tahammül ve Eda Sigaları	197
2. Râvî Kimliği	198
2.1. Hatib ve Şair Oluşu	198
2.2. Gözlemci ve İyi Bir Dinleyici Oluşu	200
2.3. Pek Çok Rivâyete Şahit Oluşu	201
3. Rivâyetlerinin Muhteva Özellikleri	202
3.1. Temsilî Anlatımların Bulunması	202
3.2. Kavli Rivâyetlerin Ağırlıkta Olması	205
3.3. Özlü Anlatımları İçermesi	206
3.4. Zaman ve Mekân Bilgisi	207
3.5. Yaş Bilgisinin Rivâyette Delil Gösterilmesi	209
3.6. Mektup Yoluyla Nakilde Bulunulması	210
4. Rivâyetlerinin Tahrîc ve Şahitlik Durumu	210
4.1. <i>Kütüb-i Sitte</i> Müelliflerince Tahrîc Durumu	211
4.2. Rivâyetlerinin Şahitlik Durumu	213
SONUÇ	215
KAYNAKÇA	219

KISALTMALAR

a.g.m.	: <i>Adı geçen makale.</i>
b.	: Bin, ibn.
bt.	: Bint.
bk.	: Bakınız.
bs.	: Baskı.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
DİA	: <i>Diyanet İslâm Ansiklopedisi.</i>
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
ed.	: Editör.
EKEV	: <i>Erzurum Kültür Eğitim Vakfı.</i>
h.	: Hicrî.
h.no.	: Hadîs numarası.
H.z.	: Hazret-i.
İSTEM	: <i>İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi.</i>
KURAMER	: Kur'ân Araştırmaları Merkezi.
ö.	: Ölüm Tarihi.
nşr.	: Neşreden.
r.a	: Radıyallâhu anh/anhâ.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
s.a	: Sallallâhu aleyhi ve sellem.
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
t.y.	: Tarih yok.
thk.	: Tahkik eden.
v.	: Vefat.
vb.	: Ve benzer(ler)i.

vdğr. : Ve diğçer(ler)i.

y.y. : Yayın yeri yok.

Yay. : Yayınları.

GİRİŞ

1. Çalışmanın Önemi, Konusu ve Amacı

Rasûlullah'ın (s.a) gökteki yıldızlara benzeterek taltifte bulunduğu sahâbe nesli, Allâh Rasûlü'nün (s.a) terbiyesinde ve her an gözetimi altında bulunarak, dinin aslî kaynaklarının ilk muhatabı olmuşlardır. Dini anlama ve yaşama, Hz. Peygamber'i (s.a) takip etme hususundaki istek ve gayretleri sebebiyle ashâb-ı kirâmın rivâyetleri ve genel olarak hayatları hakkında bilgi edinmek; sünneti anlama noktasında çaba gösteren mü'minler açısından çok büyük bir önem arz etmektedir.

Literatürde sahâbî râvîlere yönelik pek çok biyografik araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Allah Rasûlü'nün (s.a) rahle-i tedrisinden geçen sahâbîlerin hayatlarına vâkıf olup onları tanıyabilmenin, hadîs ilmine katkı sağlayacağı aşîkârdır. Yapılan çalışmaların da bu minvalde değerlendirilip araştırmalara konu edildiği düşünülmektedir. Çünkü mesajın içeriği kadar o mesajı ulaştıran da önemlidir. Ayrıca cerhe uğrayan veya tâ'dîl edilen râvîlere yapılan nitelemelerin gerekçesini bilmek; rivâyetler arası tercihi kolaylaştıracağı gibi nakillerin arka planına dair bilgileri öğrenmeye de katkı sunacaktır.

Bu çalışmada, hicretten yaklaşık 14 ay sonra dünyaya gelen ve Ensâr arasında doğan ilk çocuk olma özelliği taşıyan sahâbî râvî Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) hayatı, rivâyetleri ve hadîşçiliği konu edilecektir. Birinci Bölüm, Nu'mân'la (r.a) ilgili pek çok tarih ve tabakât eserlerinden elde edilen bilgiler ışığında olabildiğince kapsamlı bir biyografi sunmayı amaçlamaktadır. Ana kaynaklardan teyit edilen bilgilerden yola çıkılarak Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) doğumu, ailesi, hayatı, vefatı ile ilgili bilgiler sunulacaktır.

İkinci Bölümde Nu‘mân b. Beşîr (r.a) rivâyetleri üzerinde durulacaktır. Başlıklar, konu tasnifi yapılarak mükerrer rivâyetler arasından tercih edilen naklin esas alınması neticesinde oluşturulacaktır. Bölüm başlığı altında yer verilen rivâyet; muttasıl senede sahip, sıhhat bakımından en üstün olduğu tespit edilen, *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında yer alan ve diğer rivâyetlere nazaran daha kapsamlı olan rivâyetler arasından seçilecektir. Nu‘mân’a (r.a) isnâd edilen 117 rivâyetin tahrîcinden sonra metin farklılıkları tablo halinde gösterilecektir. Rivâyetler arası metin farklılıklarının çok fazla olduğu yahut hacim bakımından bir hayli uzun olan rivâyetlere dair tablo verilmeyecek; ancak açıklamalar başlığında bu farklılıklara değinilecektir. Açıklamalar kısmı; işlenen konuyla alakalı hazırlanmış olan bilimsel çalışmalardan alıntılar yapılarak zenginleştirilecektir. Ayrıca bu bölümde öznel değerlendirmelere de yer verilecektir.

Üçüncü Bölümde öncelikle Nu‘mân’ın (r.a) hadîs aldığı hocalarına dair bilgiler verilecek ve söz konusu hocaları rivayet örnekleriyle belirlenmeye çalışılacaktır. Ardından talebeleri ve hadîs tahammül yolları hakkında bilgiler sunulacaktır. Nu‘mân’ın (r.a) râvî kimliği başlığı altında; şâir ve hatip oluşuna değinilecek, irât ettiği hutbe ve kafiye aktarımına sahip olan nakil örnekleri ile de irtibat kurulacaktır. Daha sonra rivâyetlerin muhteva özellikleri, *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından tahrîc ve şahitlik durumu ele alınarak bölüm tamamlanacaktır.

Yapılan araştırmanın, çocuklara özellikle de çocuk sahâbîlere olan yaklaşıma yeni bir bakış açısı kazandıracağı öngörülmektedir. Günümüzde dahi bazı büyükler tarafından; çocukların söylemlerine, verdikleri haberlere ön yargılı ve güvensiz bir şekilde yaklaşıldığı bilinmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki; çocuklar kadar iyi gözlem yapabilen, duyduklarını tertemiz dimağlarına olduğu gibi kazıyabilen başka bir yaş grubu yoktur. Çalışmaya konu edilecek çocuk sahâbî Nu‘mân b. Beşîr (r.a) örneğinden de anlaşılacağı

üzere; aktardıkları bilgiler, gözlemledikleri olaylar ve işittikleri rivâyetlerin küçük yaşlarına rağmen büyük bir bilgi havuzu oluşturması, rivâyetlerin anlaşılması adına büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca bu çalışmanın çocuk sahâbîler hakkında yapılacak olan araştırmalara örnek teşkil edeceği ve araştırmacıları bu tarz çalışmaları hazırlama noktasında teşvik edeceği düşünülmektedir.

2. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) hayatı incelenirken pek çok tarih, tabakât ve terâcim kitabının yanı sıra hadîs kaynaklarında bulunan bilgilerden de istifâde edilecektir. Dağınık olarak ve sıklıkla tekrar edilen bilgiler sistematik ve kronolojik olarak bir bütün halinde derlenmeye çalışılacak, Nu'mân b. Beşîr (r.a) ile ilgili ulaşılan her türlü bilgi araştırmada kullanılacaktır. Kaynaklarda geçen bilgileri tasnif, tanzim ve tahlil ederken muteber kaynaklar öncelenecektir. Diğer kaynaklarda yer alan farklı bilgileri de kullanmaya çalışarak bu biyografi hazırlanacaktır.

Çalışmanın üç bölümden oluşması planlanmaktadır. Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) doğumu, nesebi, ailesi ve hayatının ele alındığı Birinci Bölümde biyografik bilgiler sunulacaktır. Bu bölüm çoğunlukla kaynaklardaki bilgilerin sistematik bir şekilde derlenmesi sonucu yapılan aktarımları içermektedir. Bölümün yapısı gereği kaynaklardan elde edilen malumatlar ile birtakım çıkarımlar, yorum ve değerlendirmeler yapılmaksızın doğrudan aktarılacaktır.

İkinci Bölümde Nu'mân b. Beşîr'e (r.a) isnâd edildiği tespit edilen 117 rivâyet konularına ve kaynaklarına göre tasnif edilecektir. Nu'mân (r.a) rivâyetleri Ahmed b. Hanbel'in "*el-Müsned*", Taberânî'nin "*el-Mu'cemü'l-Kebîr*" ve "*Kütüb-i Sitte*"de Yer Almasına Rağmen *Müsned*'e Alınmayan Rivâyetler" şeklinde 3 başlık altında ele alınacaktır. Mükerrer rivâyetler arasından en muteber olanı seçilerek bölüm başlıkları

altında yer verilecektir. Rivâyetleri işleme kurgusu; belirlenen rivâyetin Arapça metni, senedi ve tercümesi, değerlendirilmesi ile açıklama kısımlarından müteşekkildir. Sened zincirindeki râvîler koyu punto ile yazılarak belirgin hale getirilecektir. Rivâyetin sened ve metin yönünden değerlendirilmesi kısmında ilgili rivâyetin Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde kaç defa tekrar edildiği ifade edilerek aralarından seçilen rivayete ait hadîs numarası zikredilecek, *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) toplamda ne kadar rivâyetin tahrîc edildiği ve hangi bölümlerde yer aldığı belirtilecektir. Tahrîc edilen rivâyetin senedinde bulunan tahviller (ح) işareti ile belirgin hale getirilip tek bir sened şeklinde gösterilecektir.

Ele alınan naklin tahrîci *Kütüb-i Sitte* kaynakları ile sınırlı tutulacaktır. Mezkûr kaynaklarda tespit edilemeyen veya şahit rivâyetin bulunamadığı durumlarda araştırmanın kapsamı genişletilerek *Kütüb-i Tis'â* ve muhtelif kaynaklarda tarama yapılacaktır. Bütün bu araştırmalara rağmen rivâyetin tahrîc edildiği belirlenememişse, *Müsned*'de bulunan mükerrer rivâyet ile karşılaştırma yapılacaktır.

Kütüb-i Sitte'de tahrîc edildiği belirlenen rivâyetlerin, hangi râvîlerden nakledildiğine dair dağılım belirtilerek, konu edilen rivâyetin isnâd ve metniyle alakalı bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Tespit edilen her bir rivâyetin senedi kaydedilerek ortak râvîler kalın punto ile yazılacak, metin farklılıkları tablo halinde gösterilecek ve Şuayb el-Arnaût'un ilgili *Müsned* rivâyeti hakkındaki değerlendirmelerine yer verilecektir.

Müstakil bölümlere ait son alt başlık olan açıklamalar kısmında ise Nu'mân (r.a) rivâyeti hakkında öznel yorumlar yapılacaktır. Konu ile ilgili tespit edilen rivâyetlerin içerikleri ve farklılıkları hakkında bilgiler sunulacak, ilgili rivâyet metninde yer alan bazı meseleler/hükümler, bilimsel çalışmalardan yararlanılarak ortaya konulacaktır. Son olarak rivâyetlerden elde edilen verilerden hareketle yapılan çıkarımlar ifade edilecektir.

İlk iki bölümde yer verilen anlatımlar; çoğunlukla kaynaklardaki bilgilerin bir araya getirilip sunulması şeklindedir. Üçüncü Bölüm ise Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hadîşçiliğinin ele alınacağı, önceki bölümlerde verilen bilgilere ve işlenen konulara dayanılarak çıkarımların yapılacağı bölümdür. Bu bölüm ile Nu‘mân’ın (r.a) hadîs ilmindeki yeri ile bu alana sağladığı katkılar daha somut bir şekilde görülecektir. Nu‘mân’ın (r.a) spesifik bir râvî oluşu, naklettiği rivâyetlerin özellikleri ile bu araştırmanın hazırlanmasını sağlayan faktörlere dair yapılan tespitler izah edilecektir. Ayrıca rivâyetlerin muhtevasına yönelik oluşturulan başlıklandırma ve tasnifler, yüzdelik oran verilip sayısal bir şekilde belirtilerek grafikler ve tablolar halinde gösterilecektir.

Bu çalışmada; döküman taraması ve incelemesi, veri toplama, tümevarım ile analiz yöntemleri uygulanacaktır. Araştırma esnasında atıf yapılan ilim adamlarına dair vefat tarihleri, sayfada ilk geçtikleri yerlerde zikredilecektir. Kaynakların dipnot gösteriminde; müelliflerin ve eser adlarının bulunduğu ilk yerde uzun isimleri verilecek, sonraki atıflarda ise kısaltmaya gidilecektir. Herhangi bir kaynağa yahut bilimsel bir çalışmaya, aynı sayfada birden fazla başvurulması halinde, söz konusu kaynakların yerine ilgili kısaltmalar kullanılacaktır.

Araştırmanın kaynakları belirlenirken öncelikle *DİA*’da yer alan ve İbrahim Hatiboğlu tarafından hazırlanan “Nu‘mân b. Beşîr” maddesinden yararlanılacaktır. Nu‘mân’ın (r.a) hayatı hakkında bilgilerin verildiği Birinci Bölümde ağırlıklı olarak tarih, tabakât ve terâcim kaynaklarından istifâde edilecektir. Bu bölümde kullanılacak temel kaynaklar şu şekildedir:

Çalışmanın özellikle Birinci Bölümü’nde, sahâbe biyografilerini içeren İbn Abdilber’in (ö. 463/1071) *el-İstîâb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*’ı; bölgesel tarih hakkında bilgiler

veren İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Tarihu Medineti Dımeşk'i*; Zehebî'nin (ö. 748/1348) genel tarihe dair bilgiler içeren *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı gibi kaynaklara başvurulacaktır.

Nu'mân'ın özellikle eşleri ve çocukları hakkında derli toplu bilgiler sunan, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kebîr* isimli kitabından da faydalanılacaktır. Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târihu'l-Kebîr*'i ile Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı eserlerinde Nu'mân'la ilgili bilgilerin çok dağınık olduğu gözlemlense de bütün bu çalışmalar yararlanılan kaynaklar arasına dâhil edilecektir.

İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*; Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*; İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* ile *Tehzîbü't-Tehzîb* gibi eserleri, çalışmanın diğer kaynakları arasındadır. Klasik kaynaklardaki bilgilere ulaşmak için *el-Mektebetü's-Şâmile* adlı programdan yararlanılacak, araştırma süresince elde edilen her bilgi kaynağına ulaşılarak teyit edilecektir.

Ale'r-ricâl türü eserlerin en önemli örneklerinden sayılan Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned* adlı kitabı, araştırmanın merkezinde yer alan ve sıklıkla başvuru alan temel kaynaktır. Nu'mân'dan nakledilen rivâyetlerin belirlenmesi ve sayısal olarak ifade edilmesinde *el-Müsned*'in yanı sıra Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr* adlı eserinden de yararlanılacaktır. İkinci Bölüm'de Nu'mân rivâyetlerinin tahrîcinin konu edilmesinden hareketle *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından istifade edilecektir.

Sahîh-i Buhârî şerhleri arasında yer alan Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseri ile Sünen-i Tirmizî'nin Mübârekpûrî'nin (ö. 1865-1935) *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Cami'i't-Tirmizî* isimli şerhine de başvurulacaktır. Ayrıca araştırma boyunca pek çok bilimsel çalışmadan da istifade edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NU‘MÂN B. BEŞİR’İN HAYATI

Bu bölümde araştırmaya konu edilen, çocukluk döneminde Rasûlullah’tan (s.a) hadîs tahammül ettiği halde 117 rivâyeti bulunan Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hayatı hakkında bilgi verilecektir. Çok sayıda tarih ve tabakât eserinden istifade edilerek elde edilen veriler ışığında mümkün olduğu kadar kapsamlı bir biyografi sunulmaya çalışılacaktır.

1. Nesebi ve Doğumu

Tam adı Nu‘mân b. Beşîr b. Sa‘d b. Sa‘lebe b. Hallâs (b. Cülâs)¹ b. Zeyd b. Mâlik el-Eğarr b. Sa‘lebe b. Kâ‘b b. el-Hazrecî b. el-Hâris b. el-Hazrecî’dir.² Künyesi Ebû Abdullah’tır.³

Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) doğum tarihine ilişkin kaynaklarda farklı bilgilerin mevcut olduğu görülmektedir.

¹ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmâniyye, Haydarâbât, 1. bs, 1973, III,409-410; Mizzî, Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbu’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1983, XXIX, 411; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe*, thk. ‘Âdil Ahmed Abdumevcûd-Ali Muhammed Muavviz, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. bs. Beyrut, 1995, VI, 346-İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb fî Ricâli’l-Hadîs*, thk. İbrâhîm ez-Zeybak, Âdil Mürşid, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1435, IV, 228-229.

² İbn Sa‘d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa‘d, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, thk: Ali Muhammed Ömer, Kâhire: Mektebetü’l-hânci, 2001, VIII, 176; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *et-Târîhu’l-Kebîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1986, 1, 250; İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. bs. Beyrut, 1953, VIII, 444; İbn Kâni, Ebû’l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni, *Mu’cemu’s-Sahâbe*, thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Sâlim, Mektebetü’l-Ğurebâi’l-Eseriyye, 1. bs. Medine, 1997, III, 143; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Ma’rifetu’s-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yusûf el-Azâzî, Dâru’l-Vatan li’n-Neşir, 1. bs. Riyâd, 1998, V, 294; İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh, *el-İstîâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Ceyl, 1. bs. Beyrut, 1992, IV, 57; İbnü’l-Esîr, Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed, *Üsdü’l-Ğâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Ahmet Abdulmevcûz, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. bs, Beyrut, 2003,V, 310.

³ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VIII, 176; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 409; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, V, 310; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 346.

Rasûlullah'ın (s.a) vefatından altı sene önce doğduğuna dâir bilgiler olsa da⁴ sekiz sene önce doğduğuna dâir görüş daha doğrudur.⁵

Nu'mân'ın (r.a) çok sayıda hadîs duyduğunu ifade etmesinden dolayı Kûfeliler onun, Medinelilerin belirttiği yaştan daha büyük olduğunu savunur.⁶ Buna karşılık hicret yılında doğduğu da ifade edilmektedir.⁷

Kaynaklardaki bilgilerin ekseriyetine bakıldığında Nu'mân (r.a), hicretten yaklaşık 14 ay sonra⁸, Bedir Gazvesinden ise 3 - 4 ay önce dünyaya gelmiştir.⁹ Bu durumda, Nu'mân'ın (r.a) bazı kaynaklarda Rebûlâhir ayında doğduğuna ilişkin kayıtlar¹⁰ takriben 3 Ağustos ile 1 Eylül 623 tarihleri arasına denk gelmektedir.¹¹ Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) hicretin 2. yılı Zilkade ayında doğduğuna dâir bilgilerden hareketle ve “Nu'mân benden 6 ay daha büyüktür”¹² şeklindeki beyânı da dikkate alındığında, doğum tarihiyle ilgili olarak yapılan çıkarım isabetli görünmektedir.

Tespit edilen bu tarihi veriler ile Nu'mân'ın (r.a), Ensâr arasında hicretten sonra doğan ilk çocuk olduğu bilgisi daha da kuvvetlenmektedir.¹³ Çocuk sahâbîlerden sayıldığı hususunda ise ittifak vardır.¹⁴

⁴ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 57; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 310; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 412.

⁵ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. bs. Dâru'l-Maârif, Mısır, 1969, II, 401; Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 295; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 57; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 310.

⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 365.

⁷ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, 11. bs. Beyrut, 1996, III, 412.

⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 176; Taberî, *Tarih*, II, 401; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 57.

⁹ Taberî, *Tarih*, II, 401; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 412.

¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 176; Taberî, *Tarih*, II, 401; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 57.

¹¹ Bk. Apaydın, Mehmet, “*Siyer Kronolojisi*”, KURAMER Yayınları, İstanbul 2018, s. 450.

¹² Taberî, *Tarih*, II, 401; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 311; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 346.

¹³ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 294; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 228.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 411.

Diğer taraftan Nu'mân, doğumunun ardından Hz Peygamber'in (s.a) tahnîk yaptığı tespit edilen¹⁵ 14 çocuktan biridir.

Doğduktan sonra annesi onu Hz. Peygamber'e (s.a) götürerek tahnîk yapmasını istemiştir. Rasûlullah (s.a) ağzında çiğnediği hurmayı eline alarak Nu'mân'ın (r.a) damağına sürmüştür. Annesinin, “*Ey Allâh'ın Rasûlü! Nu'mân'ın çokça malı ve evladı olması için Allâh'a duâ eder misin?*” diye ricada bulunması üzerine Rasûlullah (s.a), “*Oğlunun, dayısı gibi bir hayat yaşamasını istemez misin? Öyle ki; dayısı¹⁶ Allâh'a hamd eden bir kimse olarak yaşadı, şehîd oldu ve cennete girdi*” cevabını vermiştir.¹⁷

Kayıtlarda babası Beşîr'in, oğlu Nu'mân'ı (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) huzuruna getirip duâ istediği bilgisi de mevcuttur.¹⁸

Aynı zamanda annesinin, Nu'mân'ı (r.a) henüz yedi günlükken tekrar huzûr-i Nebeviyye'ye getirdiği; Rasûlullah'ın (s.a) isteği doğrultusunda Nu'mân'ın (r.a) saçlarının tıraş edildiği, kendisine duâ ettikten sonra bereket dileyip akîka olarak bir koyun kesilmesi istediğine dâir bilgiler de yer almaktadır.¹⁹

2. Ailesi

Nu'mân'ın babası olan Beşîr b. Sa'd el-Hazrecî²⁰ (r.a) (ö. 12/633), İkinci Akabe Biatı'na katılan 70'i aşkın Medineliden biridir.²¹ Rasûlullah'ın (s.a) kumandanlarından olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bedir, Uhud, Hendek ve daha sonra yapılan bütün savaflara

¹⁵ Tahnîk: Ağızda yumuşatılmış olan hurmanın veya bal gibi tatlı bir maddenin yeni doğmuş ve henüz süt emmeye başlamamış bebeğin damağına sürülmesidir. Bk. Güler, Zekeriya, “Tahnîk”, DİA, XXXIX, 416.

¹⁶ Kaynaklarda Nu'man b. Beşîr'in (r.a) dayısı olarak sadece Abdullah b. Revâha'nın (r.a) ismi zikredilmekte ve onun H. 8 yılında şehit olduğu da bilinmektedir. Bu bilgiden hareketle rivâyette geçen “*dayı*” ifadesi ile kastedilen kişinin Abdullah b. Revâha olmayıp Nu'mân'ın başka bir dayısının daha olduğu sonucuna varılmaktadır.

¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 364, İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen, *Târîh-u Medîneti Dımaşk*, thk: Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Umrevî, Dâru'l-Fikr, 1. bs. Beyrut, 1995, LXII,120.

¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 365; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 416.

¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 364.

²⁰ İbn Kâni, *Mu'cemu's-Sahâbe*, I, 97.

²¹ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, I, 397; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 398.

Hiz. Peygamber'le (s.a) birlikte katıldığı bilinmektedir. Hicretin 7. yılı Şâban ayında Hiz. Peygamber (s.a) tarafından, Mürreoğulları üzerine gönderdiği 30 kişilik birliğe ve aynı yıl Şevval ayında Gatafânoğullarına karşı hazırlanan 300 kişilik birliğe Beşîr b. Sa'd (r.a) kumandan olarak tayin edilmiştir. Ayrıca Umretü'l-Kazâ seferinde silâhları muhafaza görevi yine Beşîr'e verilmiştir.²²

Babası Beşîr b. Sa'd (r.a), Ensâr arasında Hiz. Ebûbekir'e (r.a) (ö. 13/634) biat eden ilk kişidir.²³ Beşîr, 633 yılında Hiz. Ebûbekir (r.a) döneminde yapılan ve Hâlid b. Velîd'in (r.a) (ö. 21/642) komuta ettiği Aynü't-Temr seferinde şehit olmuştur.²⁴

Nu'mân'ın (r.a) annesi, Rasûl-i Ekrem'e (s.a) biat eden kadınlardan Hazrec kabilesinin Benî Hâris koluna mensub olan Amre bt. Revâha'dır (r.a) (ö. ?). Amre'nin (r.a) babası Revâha b. Sa'lebe, annesi ise Kebşe bt. Vâkîd'dır. Amre, hicretten önce kocası Beşîr b. Sa'd ile birlikte Müslümân olmuştur.²⁵ Abdullah b. Revâha'nın (r.a) kız kardeşi olup kaynaklarda doğum ve ölüm tarihine dâir bilgi bulunmamaktadır. Sahâbenin önde gelen isimlerinden olan Abdullah b. Revâha da (r.a) (ö. 8/629) Nu'mânın dayısıdır.²⁶

İncelenen biyografi eserlerinde Nu'mân'ın (r.a) kardeşi olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak annesi Amre (r.a) kocasından, oğlu Nu'mân'a (r.a) bir köle bağışlamasını ve Rasûlullah'ın (s.a) da bu bağışa şahitlik etmesini istemesi üzerine Beşîr (r.a), Hiz. Peygamber'in (s.a) yanına gitmiştir. Hiz. Peygamber (s.a), diğer çocuklarına da aynı şekilde bağışta bulunup bulunmadığını sorduğunda Beşîr (r.a), diğer çocuklarına bir şey bağışlamadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a), çocuklara âdil

²² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 493.

²³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 398.

²⁴ İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *Ma'rîfetü's-Sahâbe*, thk. Âmir Hasan Sabrî, Câmiatü'l-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Müttahide, 1. bs. 2005, I, 231-232.

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, X, 339.

²⁶ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 57; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 310.

davranmak gerektiğini söylemiş ve bu bağışı doğru bulmayarak onaylamamıştır.²⁷ Kardeşlerine dâir her ne kadar bilgi bulunmasa da bu rivâyette yer alan “*diğer çocuklar*” ifadesiyle Nu‘mân’ın (r.a), başka kardeşlerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) 4 defa evlilik yaptığı ve bu evliliklerden 7’si erkek 5’i kız olmak üzere toplam 12 çocuğunun olduğu tespit edilmiştir. Hanımları ve çocuklarının aşağıdaki şekilde sıralanması mümkündür:

Ümmü Abdullah bt. Cerve ile yapılan evlilikten; Abdullah²⁸ ve Muhammed adlı oğulları ile Emetullâh ve Habîbe isimli kızları,

Nâile bt. Beşîr ile yapılan evlilikten Yezîd ve Ebân adlı oğulları ile Ümmü Ebân künyeli kızı,

Ümmü Veled ile yapılan evlilikten Velîd, Yahyâ ve Beşîr adlı oğulları,

Leylâ bt. Hânî’ el-Kindiyye ile yapılan evlilikten ise Ümmü Muhammed künyeli Humeyde ile Amre isimli kızları dünyaya gelmiştir.²⁹

Yine aynı kaynakta Ümmü Ebân’ın Haccâc b. Yusuf (ö. 95/714), Humeyde’nin Ravh b. Zinbâ’ el-Cüzâmî, Amre’nin ise Muhtar es-Sekafî (ö. 67/687) ile evlendiği kaydedilmektedir. Dahası Amre’nin, Abdullah b. Zübeyr’in (ö. 73/692) kardeşi olan Mus‘ab (ö. 72/691) tarafından öldürüldüğü bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.³⁰

3. Hayatı ve Kişiliği

İncelenen biyografi kaynaklarında Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hayatına ilişkin detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. Bununla birlikte Nu‘mân (r.a), Müslümân bir aile ortamında

²⁷ Bk. Buhârî, “Hibe”, 13.

²⁸ Nu‘mân’ın, Ebu Abdullâh künyesini bu oğlundan aldığı anlaşılmaktadır. Abdullâh’ın annesi ise Ümmü Abdullâh bt. Cerve’dır.

²⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 363.

³⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 363.

yetiştir. Rasûlullah'ın (s.a) yanında bulunduğu ve bazı hadîsleri ondan bizzat duyduğu bilinmektedir.³¹

Anne ve babasının Nu'mân'a (r.a) bir köle bağışlamaları ve Rasûlullah'ın (s.a) bu bağışa şahit olmasını istemelerine dâir rivâyet yukarıda kaydedilmişti. Yine Rasûlullah'la (s.a) yaşadığı bir hatıra onun çocukluk dönemine aittir. Rivâyete göre; Hz. Peygamber'e (s.a) Tâif'ten bir miktar yaş üzüm hediye edilmişti. Allâh Rasûlu (s.a) Nu'mân'ı (r.a) yanına çağırarak, “*Şu salkımı al ve annene götür*” buyurmuş; ancak Nu'mân (r.a) üzümü yolda yemiştir. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Rasûl-i Ekrem (s.a), “*Üzüm salkımı ne oldu, onu annene götürdün mü?*” diye sormuş, “*Hayır. Onları ben yedim*” cevabını alması üzerine Nu'mân'a (r.a) “*ğuder*” (vefasız), diye takılmıştır.³²

Bu rivâyetler, Nu'mân (r.a) ve ailesinin Medine döneminin başlarından itibaren Rasûlullah'a (s.a) ne denli yakın olduklarını göstermektedir. İkinci bölümde daha ayrıntılı biçimde durulacağı üzere, “*Helal bellidir, haram bellidir*”³³ rivâyetinin tek sahâbî râvîsinin Nu'mân (r.a) olmasından hareketle, Nu'mân'ın (r.a) Hz. Peygamber'le (s.a) değişik vesilelerle görüştüğü anlaşılmaktadır.

Nu'mân'ın (r.a) çocuk yaşta olmasına rağmen temel hadis kaynaklarında 100'ü aşkın merfû rivâyete sahip oluşu, belli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Ancak bu tartışmaların, Nu'mân'ın (r.a) râvî kimliğinin ele alınacağı Üçüncü Bölüme bırakılması uygun olacaktır.

Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) yetişkinlik dönemine dâir bilgiler, ağırlıklı olarak onun yöneticiliğiyle ilgilidir. Babası Beşîr b. Sa'd (r.a) gibi kumandan olarak görev yaptığı,

³¹ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 58.

³² İbn Mâce, *Et'ime*, 61.

³³ Buhârî, *İmân*, 39; Müslim, *Müsâkât*, 107; İbn Mâce, *Fiten*, 14; Ebû Dâvûd, *Büyû*, 3.

sonrasında kâdılık ve vâililik yaptığı kaynaklarda yer almıştır. Ancak Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) bu görevleri hangi aralık ve sırayla yaptığı konusu ihtilâfıdır.

Bazı kaynaklarda yer alan bilgiye göre Nu'mân (r.a); Emevi Halîfesi Muâviye (ö. 60/680) döneminde kumandanlık yapmış (takribi olarak 661 ile 680 yılları arasında) ve Kûfe'ye vâli olarak tayin edilmiştir. Hz. Osmân (r.a) taraftarı olması gerekçesiyle 9 ay sonra görevinden azledilmiş ve Şam'a dönmüştür.³⁴ Fedâle b. Ubeyd'in (ö. 53/673) vefat etmesinden sonra Şam kâdısı olarak görevlendirilmiştir.³⁵

Kadılık görevinin ardından Humus valiliğine tayin edilmiş; Muâviye'den sonra yerine geçen oğlu Yezîd b. Muâviye'nin (ö. 64/683) halîfelik döneminde de aynı görevine devam etmiştir.³⁶

Kaynakların bazısında ise Nu'mân'ın (r.a) Yezîd b. Muâviye döneminde Kûfe valisi olarak görev yaptığı kaydedilmektedir. Kayıtlarda Abdullah b. Müslim'in dönemin halîfesi Yezîd'e bir mektup yazarak; Müslim b. Akîl'in (ö. 60/680) Kûfe'ye gelip Hz. Hüseyin (r.a) için biat aldığını, acilen Kûfe'ye güçlü birini görevlendirmesini ve düşmanları (Hz. Hüseyin (r.a) taraftarları) biat almak için nasıl çalışıyorsa kendisininde aynı şekilde faaliyette bulunmasını istemiştir. Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) ise zayıf bir kimse olduğunu veya zayıflık gösterdiğini ifade etmiştir.³⁷

Biyografik kaynaklar Nu'mân'ın (r.a) cömert bir kimse olduğuna işaret etmektedir. Arap şâirlerinden A'sâ Hemdân'ın (ö.83/702), o sıralar Humus valiliği yapan Nu'mân'ın (r.a) yanına gelerek yüklü miktardaki borcunu ödeyebilmek için kendisinden yardım istemesi üzerine Nu'mân (r.a), Humus halkıyla da istişâre ederek söz konusu borcu

³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 176.

³⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 346.

³⁶ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIX, 414-415; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 412; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 228.

³⁷ Taberî, *Tarih*, V, 356.

Beytü'l-Mâl imkânlarıyla kapatmıştır. Bu olay üzerine A'sâ'nın, Nu'mân'ın (r.a) cömertliğine dâir şiir okuduğu kayılarda mevcuttur.³⁸

Aktarılan bu olay örneği, Nu'mân'ın (r.a) eli açık bir kimse olduğu kadar emri altındaki ahalinin düşüncelerini önemseyen, istişâreye önem veren, şeffaf bir yönetici olduğuna işâret etmektedir.

Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) Ehl-i Beyt'e ve Ensâr'a derin bir muhabbet beslediği ve onlar aleyhinde söz söylenmesine tahammül edemeyen biri olduğuna dâir kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin Hristiyan Arap şâirlerinden olan Ahtal'ın (ö.92/710-711) , Ehl-i Beyt hakkında hoş olmayan sözler söylemesi üzerine Nu'mân bu duruma tepki göstermiş ve Ahtal'ı Halife Muâviye'ye şikâyet etmiştir. Bu şikâyet üzerine Muâviye, Ahtal'ın dilini kesmek istemiş; fakat araya giren oğlu Yezîd onu kurtarmıştır.³⁹

Simâk b. Harb'in (ö.123/741) “Vallâhi dünya üzerinde onun gibi konuşanını görmedim”⁴⁰ diyerek Nu'mân'dan bahsetmesi, etkili bir hitâbet yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Annesi Amre'nin (r.a) Bedir Gazvesine istinâden şiirler söylemesi,⁴¹ dayısı Abdullah b. Revâha'nın (r.a) şâir ve hatip olması,⁴² babalarının vefatı üzerine kızları Hamide ve Amre'nin ağıtlar yakması,⁴³ Nu'mân'ın bu yeteneğinin aileden geldiği kanaatini uyandırmaktadır.

Yazdığı şiirlerin, bir dîvân hacmine ulaştığı ve Yahyâ el-Cübûrî tarafından “Şi'ru Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî, Hâlid b. Külsûm tarafından “Mecmû'u Şi'ri'n-Nu'mân” ve Fritz Krenkow tarafından “Şi'rü'n-Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî ve Bekir b. 'Abdi'l-'azîz b.

³⁸ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 57; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIX, 415; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, V, 310; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 412.

³⁹ Bilgi için bk. Yüksel, Azmi, “Ahtal”, *DİA*, II, 183-184.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 176; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIX, 412; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 346.

⁴¹ Kehhâle, *A'lâmü'n-Nisâ*, III, 352.

⁴² Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, I, 230.

⁴³ İbn Asâkir, *Târîh-u Medîneti Dımaşk*, LXIX, 99.

Ebî Dülef el-‘İclî” adıyla yayımlandığı kaydedilmektedir.⁴⁴ Ancak yapılan araştırmalar neticesinde yalnızca Yahyâ el-Cübûrî tarafından yayımlanan esere⁴⁵ ulaşılmış bahsi geçen diğer eserlere ise tespit edilememiştir.

Nu‘mân’ın (r.a) hitâbet ve inşat⁴⁶ kabiliyetinin rivâyet ettiği bazı hadislerle ve yöneticilik yaptığı dönemlerdeki îrat ettiği hutbelere yansıdığı görülmektedir. Hatiplik ve şairlik vasıflarının rivâyetlere yansımaları durumu, çalışmanın Üçüncü Bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Nu‘mân’ın (r.a) kaynaklarda fiziksel özelliklerine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte onun ela gözlü, uzun burunlu, sık ve uzun sakallı, tatlı dilli bir kimse olduğu kaydedilmektedir.⁴⁷

4. Vefatı

Emevî Halîfesi Yezîd b. Muâviye (ö.64/683) ölünce Nu‘mân (r.a), Humus halkını Abdullah b. Zübeyr’e bîat etmeye çağırması ancak bu durum Humusluların hoşuna gitmemiştir. Aynı yıl Mervân b. Hakem’in hilafete geçmesinin ardından yapılan Mercirâhit savaşında (Zilhicce 64/684), Nu‘mân gibi İbn Zübeyr taraftarı olan Dahhâk b. Kays’ın öldürüldüğü haberini alan Humuslular Nu‘mân b. Beşîr’e (r.a) isyân etmiştir. Nu‘mân, eşi Nâile ve çocuklarıyla beraber geceleyin kaçmak zorunda kalmış, bütün bir geceyi endişe ve korku içerisinde geçirmiştir. Sabah olunca Humuslular onların peşine düşmüş, Bîrîn adındaki köyde Kelâiyyîn kabilesinden olan Hâlid b. Halî tarafından yakalanan Nu‘mân’a türlü işkenceler yapıp kafası kesilerek şehit edilmiştir (Zilhicce 64/684). Kesilen başı kızı

⁴⁴ Bk. Hatiboğlu, İbrahim, “Nu‘mân b. Beşîr”, *DİA*, XXXIII, 234.

⁴⁵ Nu‘mân b. Beşîr şiirlerinden oluşan ve tespit edilen tek divân hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Cübûrî, Yahyâ, “*Şi‘ru Nu‘mân b. Beşîr el-Ensârî*”, *Dârü’l-Kalem*, 2. bs. Kuveyt, 1985.

⁴⁶ İnşat: Şiir okuma ve söyleme anlamına geldiği gibi bir şiiri, bir edebiyat eserini topluluk önünde, yüksek sesle ve gerektiği biçimde okumayı da ifade etmektedir. Bilgi için bk. “<https://sozluk.gov.tr/>” (Erişim tarihi: 14.05.2021).

⁴⁷ İbn Sa‘d, *Tabakât*, V, 365.

Ümmü Ebân'ın odasına atılınca karısı Nâile'nin, “O başı bana verin. Ben ona kızımдан daha layığım” demesi üzerine Nu‘mân'ın (r.a) kesilen başı eşinin kucağına bırakılmıştır.⁴⁸

Tarihi kayıtlarda aktarılan bilgiye göre Beşîr b. Sa‘d, oğlu Nu‘mân (r.a) doğunca onu Hz. Peygamber’e (s.a) götürerek duâ etmesini istemiştir. Allah Rasûlü (s.a), yeni doğan Nu‘mân (r.a) için de duâ etmiş, onun Şam ehlinden bir münâfık tarafından öldürüleceğini söylemiştir. Yukarıda zikredilen vefat etme hâdisesi ile bu tarihi bilgi bir arada düşünüldüğünde Rasûlullah'ın (s.a) geleceğe yönelik olarak verdiği haberin gerçekleştiği görülmektedir.⁴⁹

Nu‘mân b. Beşîr'in (r.a) hayatının ele alındığı Birinci Bölüm tamamlanmıştır. Çalışma, Nu‘mân'a ait rivâyetlerin değerlendirileceği İkinci Bölüm ile devam edecektir.

⁴⁸ İbn Sa‘d, *Tabakât*, V, 366; Taberî, *Târih*, V, 539; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 60.

⁴⁹ İbn Sa‘d, *Tabakât*, V, 365.

İKİNCİ BÖLÜM

NU'MÂN B. BEŞİR'İN RİVAYETLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) rivâyet ettiği hadîsler araştırmaya konu edilecek ve bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Nu'mân (r.a) rivâyetleriyle ilgili olarak 102,⁵⁰ 114,⁵¹ 124⁵² sayıları zikredilmektedir. Ancak yapılan araştırmalar sonucu Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde 111, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde 2, *Kütüb-i Sitte*'de yer almasına rağmen *Müsned*'e alınmamış 4 rivâyet tespit edilmiş ve Nu'mân'ın (r.a) toplamda 117 rivâyetine ulaşılmıştır.

Araştırmada, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eseri esas alınacak, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr* adlı eserinde bulunan ancak *Müsned*'de bulunmayan Nu'mân (r.a) rivayetleri araştırmaya dâhil edilecektir. Tespit edilen mükerrer rivâyetlerin tamamının kaydedilmesi yerine aralarından en sahîh, isnâdı muttasıl, cerh ve tâ'dil yönünden en güvenilir râvîlere sahip *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında tahrîc edilen ya da daha meşhur olan aktarımların metni kaydedilecektir. *Kütüb-i Sitte*'de tahrîc edildiği belirlenemeyen rivâyetler *Kütüb-i Tis'a* ve diğer muhtelif kaynaklarda taranacak, ilgili kaynaklarda da ulaşılamaz ise *Müsned*'de yer alan mükerrer nakiller esas alınıp incelenecektir. Söz konusu rivâyetler belirli konu başlıkları altında ele alınacaktır.

Rivâyetlerin işlenişi sırasında öncelikle Arapça metinler kaydedilecek; ardından ise ilgili rivâyetin senedi ve çevirisi, tahrîci, senet ve metin farklılıkları tablosu verilecektir. Son olarak açıklama başlığı altında ilgili rivâyetler arasındaki farklılıklar zikredilecek ve yapılan araştırmalardan faydanılarak çıkarımlarda bulunulacaktır.

⁵⁰ Bk. Karataş, Mustafa, "Mukıllûn ve Hadîs Sayıları", *Diyanet İlmi Dergi*, 37/2, Nisan-Mayıs-Haziran, 2001, s. 113.

⁵¹ Bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 411.

⁵² Nu'mân rivâyetlerinin sayısı için bk. Hatiboğlu, İbrahim, "Nu'mân b. Beşîr", *DİA*, XXXIII, s. 234.

I. MÜSNED RİVÂYETLERİ

1. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ زَكَرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا عَامِرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ يَخْطُبُ يَقُولُ، وَأَوْمَأَ بِأَصْبُعِهِ إِلَى أُذُنَيْهِ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ:

”مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ، وَالْوَاقِعِ فِيهَا، الْمُدَّهِنِ فِيهَا، مَثَلُ قَوْمٍ رَكِبُوا سَفِينَةً، فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَسْفَلُهَا، وَأَوْعَرَهَا، وَشَرَّهَا، وَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَعْلَاهَا، فَكَانَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقْبُوا الْمَاءَ، مَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ، فَأَذَوْهُمْ، فَقَالُوا: لَوْ خَرَفْنَا فِي نَصِينَا خَرْقًا، فَاسْتَقَيْنَا مِنْهُ، وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا، فَإِنْ تَرَكَوهُمْ وَأَمَرَهُمْ، هَلَكُوا جَمِيعًا، وَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ، نَجَوْا جَمِيعًا“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Yahyâ b. Saîd → Zekerıyyâ → Âmir, Nu‘mân b. Beşîr’i (r.a) hutbedeyken dinlemiş ve onun parmağıyla kulaklarına işaret edip, “Rasûlullah’tan (s.a) (bizzat kulaklarımla) işittim” dediğini, duymuştur. Nu‘mân (r.a), Allah Rasûlü’nün (s.a) şöyle buyurduğunu işitmiştir “Allah Teâlâ’nın koymuş olduğu sınırlara uygun yaşayanlar ile bu sınırları ihlal eden kimselerin durumu, bir gemiye binmiş, gemi içerisindeki yerleri kura ile belirlenmiş iki grup insanın durumuna benzer. (Bu) yolcuların bir kısmı daha zorlu ve kötü olan geminin alt tarafında (güverte), bir kısmı da üst tarafında (kamara) yolculuk etmeye hak kazanmıştır. Alt kattakiler su ihtiyaçlarını karşılamak için üsttekilerin yanına giderler. (Bir süre sonra), ‘(Sudan) payımızı almak için (geminin altından) bir delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek’ derler. Eğer yukarıda bulunanlar aşağıdakilerin isteklerini yapmalarına izin verirlerse gemidekiler hep birlikte helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hep birlikte kurtulurlar.”⁵³

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

⁵³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 322.

Müsned'de 6 defa⁵⁴ tekrarlandığı belirlenen rivâyetlerden 18370 numaralı rivâyet tercih edilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Benzer rivâyetlerin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında 3 yerde geçtiği tespit edilmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'de geçen 2 rivâyet “Şerîke” ve “Şehâdât”, *Sünen-i Tirmizî*'de yer alan rivâyet ise “Fiten” bölümünde tahrîc edilmiştir.

Elde edilen tüm tariklerin sadece Nu‘mân b. Beşîr'den (r.a) nakledilmesi ve şahit aktarımların bulunmamasından dolayı rivâyet “ferd hadîs”⁵⁵ kapsamına girmektedir.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilecektir.

***Sahîh-i Buhârî*'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ebû Nuaym → Zekerîyyâ → Âmir → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,⁵⁶

Ömer b. Hafs b. Gıyâs → Babası (Hafs b. Gıyâs) → A‘meş → Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁵⁷

***Sünen-i Tirmizî*'de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir;**

Ahmed b. Menî‘ → Ebû Muâviye → A‘meş → Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁵⁸

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları

altı çizilerek gösterilmiştir:

⁵⁴ İlgili kaynaktaki bulunan diğer mükerrer rivayetler 18361, 18371, 18372, 18379 ve 18411 numarada yer almaktadır.

⁵⁵ Ferd hadis: Senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısı teke düşen veya senedindeki yahut metnindeki bir özellik açısından başka rivayetlerden farklı olan hadisi ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Polat, Selahattin, “Ferd”, *DİA*, XII, 368.

⁵⁶ Buhârî, Şerîke, 6.

⁵⁷ Buhârî, Şehâdât, 30.

⁵⁸ Tirmizî, Fiten, 12.

”مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا عَلَى سَفِينَةٍ فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَعْلَاهَا وَبَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا فَكَانَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقَوْا مِنَ الْمَاءِ مَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ فَقَالُوا لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِي نَصِيبِنَا خَرْقًا وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا فَإِنْ يَتْرَكُوهُمْ وَمَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعًا وَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ نَجَوْا وَنَجَّوْا جَمِيعًا“ (Buhârî, Şerîke, 6).

”مَثَلُ الْمُدْهِنِ فِي حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا سَفِينَةً فَصَارَ بَعْضُهُمْ فِي أَسْفَلِهَا وَصَارَ بَعْضُهُمْ فِي أَعْلَاهَا فَكَانَ الَّذِي فِي أَسْفَلِهَا يَمْرُونَ بِالْمَاءِ عَلَى الَّذِينَ فِي أَعْلَاهَا فَتَأَذُّوا بِهِ فَأَخَذَ فَأَسَا فَجَعَلَ يَنْقُرُ أَسْفَلَ السَّفِينَةِ فَاتَّوَهُ فَقَالُوا مَا لَكَ قَالَ تَأْذِيتُمْ بِي وَلَا بَدَ لِي مِنَ الْمَاءِ فَإِنْ أَخَذُوا عَلَى يَدَيْهِ أَنْجَوْهُ وَنَجَّوْا أَنْفُسَهُمْ وَإِنْ تَرَكَوهُ أَهْلَكَوهُ وَأَهْلَكَوْا أَنْفُسَهُمْ“ (Buhârî, Şehâdât, 30).

”مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ وَالْمُدْهِنِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا عَلَى سَفِينَةٍ فِي الْبَحْرِ فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَعْلَاهَا، وَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا، فَكَانَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا يَصْعَدُونَ فَيَسْتَقُونَ الْمَاءَ فَيَصُبُّونَ عَلَى الَّذِينَ فِي أَعْلَاهَا فَقَالَ الَّذِينَ فِي أَعْلَاهَا: لَا نَدْعُكُمْ تَصْعَدُونَ فَتُؤْذُونَنَا، فَقَالَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا: فَإِنَّا نَنْقُبُهَا مِنْ أَسْفَلِهَا فَنَسْتَقِي، فَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ فَمَنْعُوهُمْ نَجَّوْا جَمِيعًا وَإِنْ تَرَكَوهُمْ غَرَّقُوا جَمِيعًا“ (Tirmizî, Fiten, 12).

Şuayb el-Arnaû't'un değerlendirmesine göre rivâyet sahihtir. Aynı zamanda Şeyhanyn'ın şartlarına uymaktadır.⁵⁹

c. Açıklama

Konu edilen rivâyette Allah'ın emir ve yasaklarını gözeten grup ile bu yasaklara riayet etmeyen bir başka grubun durumu çarpıcı bir örnekleme yapılarak anlatılmıştır. Nu'mân'ın (r.a) hutbede, parmağıyla kulaklarına işaret edip “*Rasûlullah'tan (s.a) (bu) kulaklarla işittim*” demesi, Allah Rasûlü'nden (s.a) bizzat duyduğunu vurgulamak için beden dilini de kullandığını göstermektedir.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 322 (Muhakkikin dipnotudur).

Rivâyetin sonunda yer alan “Eğer yukarıda bulunanlar aşağıdakilerin isteklerini yapmalarına izin verirlerse gemidekiler hep birlikte helak olur” cümlesi, bütün mü'minlere sorumluluk yükleyen bir ifadedir. Tam da burada, İbn Ömer'den (r.a) nakledilen bir rivâyette Allah Rasûlü'nün (s.a), “Hepiniz çobansınız ve hepiniz elinizin altındakilerden sorumlusunuz”⁶⁰ buyurduğu akıllara gelmektedir.

İlgili nakilde, hayatlarını İslâm üzere idâme eden ve düzgün bir şekilde yaşama gayreti gösterenlerin, kötülükler karşısında seyirci olmamaları gerektiği ifade edilerek eğer ki bu olumsuz durumlara müdahale etmezlerse topyekûn zarar görecekları açıkça belirtilmiştir. “Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının ve bilin ki Allah'ın cezası şiddetlidir”⁶¹ âyeti de bu duruma işaret etmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) ilgili rivâyetten hareketle şöyle bir yorum yapmaktadır:

“Geminin dibini delmeye uğraşan bir kişinin eylemi, öyle bir boğulma olayı meydana getirir ki, bu fitne yalnızca onu delenleri ve onlara yardım edenleri değil, hiç haberi olmayanlara varıncaya kadar, hepsini kapsayan bir felaket olarak ortaya çıkar. Hatta bu işten hiç haberdar olmayanlar, hazırlıksız yakalanacaklarından dolayı, daha zararlı çıkarlar. Böyle umumi fitnelere meydan vermemek için, işin başından itibaren iyi korunmak, muhtemel gelişmelere karşı önceden tedbirli olmak, ictimaî hadiselerde kontrolü elde tutmak, o gemide bulunanların hepsine farz-ı kifâyedir. Fakat gemiyi delene mani olalım derken bütün gemidekileri harekete geçirmek ve karışıklık çıkarıp, geminin dengesini bozarak, onun devrilmesine meydan vermemek de gerekir. Öncelikle farz-ı kifâye görevi yüklenen görevliler bu işi farz-ı ayn kabul etmelidirler. Mesela geminin kaptanı ve tayfaları yani ‘İyiliği emretmek ve kötülüğü önlemekle görevli yönetici kadro’ görevini tam yapacaktır. İkincisi, herkesin kendi kendini toplumsal görevlerini yapıp yapmaktan hesaba çekmesidir. Üçüncüsü, umumî gelişmelerin ve gidişatın akışından gaflet etmemek, gidişatı dikkatle izlemek ve gelişmelerin seyrine zamanında müdahale ederek, olaylara yön vermek ve hiçbir zaman kontrolden çıkmasına izin vermemek gerekir. Bu ise

⁶⁰ Buhârî, Nikâh, 89, Vesâyâ, 9; Müslim, İmâre, 20; Tirmizî, Cihâd, 27.

⁶¹ Enfâl, 8/25.

her müminin kendi nefsinde Allah ve Rasûlü için itaat ve gereğini yapmayı icabeti gerektirir.”⁶²

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse mezkûr rivâyet; iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın herkes için gerekli olduğu ve bu sorumluluğun hakkıyla yerine getirilememesi durumunda ise bütün toplumu felakete sürükleyeceği mesajını içermektedir.

2. Namaz

2.1.Saf Düzeni

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ شُعْبَةَ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَرْثَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ أَبِي الْجَعْدِ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: “لَتُسَوَّنَ صُفُوفُكُمْ، أَوْ لِيُخَالَفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوهِكُمْ”.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Yahyâ b. Saîd → Şu'be → Amr b. Mürre → Sâlim b. Ebü'l-Ca'd → Nu'mân

b. Beşîr tarikiyle gelen rivâyete göre Nu'mân Rasûlullah'ın (s.a) şöyle buyurduğunu işitmiştir: “Ya saflarınızı düzeltirsiniz yahut Allah yüzlerinizi başka taraflara çevirir”.⁶³

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Konu edilen rivâyet *Müsned*'de 18389 numarada yer almaktadır. Ayrıca 9 defa⁶⁴ tekrar edildiği tespit edilmiştir. İlgili rivâyetin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında 10 yerde tahrîc edildiği saptanmış olup kaynaklara göre dağılımı ise şu şekildedir: *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan rivâyet “Ezân”; *Sahîh-i Müslim* ve *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da geçen 2'ser rivâyet ile *Sünen-i Tirmizî*'de bulunan rivâyet “Salât”; *Sünen-i İbn Mâce*'de aktarılan rivâyet

⁶² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, *Azım Dağıtım*, İstanbul 2011, C. 4, s. 237-238.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 338.

⁶⁴ İlgili kaynakta bulunan diğer mükerrer rivayetler 18364, 18376, 18385, 18400, 18427, 18430, 18435, 18440 ve 18441 numarada yer almaktadır.

“İkâmetü’s-Salât”; *Sünen-i Nesâî*’de zikredilen 3 rivâyet ise “İmâmet” bölümünde yer almaktadır.

Belirlenen 10 rivâyetin 8’i Nu‘mân b. Beşîr’den (r.a), 1’er rivâyetin ise Berâ’ b. Âzib ile Ebû Mes‘ûd’dan (r.a) aktarıldığı görülmektedir. *Sahîh-i Müslim*’de yer alan bir rivâyetin senedinde tahvîl⁶⁵ yapıldığı tespit edilmiş ve (ﺡ) işareti konularak dikkat çekilerek tek bir sened halinde gösterilmiştir.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sahîh-i Buhârî*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ebü’l-Velîd Hişâm b. Abdülmelik → Şu‘be → Amr b. Mürre → Sâlim b. Ebü’l-Ca’d → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁶⁶

***Sahîh-i Müslim*’de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ebü Bekir b. Ebû Şeybe → Gunder → Şu‘be (ﺡ) Muhammed b. el-Müsennâ ve İbn Beşşâr → Muhammed b. Ca‘fer → Şu‘be → Amr b. Mürre → Sâlim b. Ebü’l-Ca’d el-Gatafânî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,⁶⁷

Yahyâ b. Yahyâ → Ebû Hayseme → Simâk b. Harb → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁶⁸

***Sünen-i İbn Mâce*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Muhammed b. Beşşâr → Muhammed b. Ca‘fer → Şu‘be → Simâk b. Harb → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁶⁹

⁶⁵ Tahvîl: Farklı isnâdları bulunan bir hadîsi rivayet ederken isnâdların birinden diğerine geçmeyi ve bunların ortak râvisinden sonra konulan özel işareti belirten hadîs terimi. Ayrıntılı bilgi için bk. Âşıkkutlu, Emin, “Tahvîl”, *DİA*, XXXIX, 440.

⁶⁶ Buhârî, Ezân, 42.

⁶⁷ Müslim, Salât, 127.

⁶⁸ Müslim, Salât, 128.

Sünen-i Ebû Davûd’da yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Osmân b. Ebû Şeybe → Vekî’ → Zekerîyyâ b. Ebû Zâide → Ebû’l-Kâsım el-Cüdelî → **Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,**⁷⁰

Mûsâ b. İsmâîl → Hammâd → Simâk b. Harb → **Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.**⁷¹

Sünen-i Tirmizî’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe → Ebû Avâne → Simâk b. Harb → **Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.**⁷²

Sünen-i Nesâî’de yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe b. Saîd → Ebû’l-Ahvas → Simâk → **Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,**⁷³

Kuteybe b. Saîd → Ebû’l-Ahvas → Mansûr → Talha b. Musarrîf → Abdurrahmân b. Avsece → Berâ’ b. Âzib → **Rasûlullah,**⁷⁴

Bişr b. Hâlid el-‘Askerî → Gunder → **Şu‘be** → Süleymân → Umâre b. Umeyr → Ebû Ma‘mer → Ebû Mes‘ûd → **Rasûlullah.**⁷⁵

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları,

altı çizilerek gösterilmiştir:

⁶⁹ İbn Mâce, İkâmetü’s-Salât, 50.

⁷⁰ Ebû Dâvûd, Salât, 93.

⁷¹ Ebû Dâvûd, Salât, 93.

⁷² Tirmizî, Salât, 167.

⁷³ Nesâî, İmâmet, 25.

⁷⁴ Nesâî, İmâmet, 25.

⁷⁵ Nesâî, İmâmet, 26.

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَوِّي صُفُوفَنَا حَتَّى كَأَنَّمَا يُسَوِّي بِهَا الْقِدَاحَ حَتَّى رَأَى أَنَا قَدْ عَقَلْنَا عَنْهُ، ثُمَّ خَرَجَ يَوْمًا فَقَامَ، حَتَّى كَادَ يُكَبِّرُ فَرَأَى رَجُلًا بَادِيًا صَدْرُهُ مِنَ الصَّفِّ، فَقَالَ: عِبَادَ اللَّهِ لَنَسُوتَنَّ صُفُوفَكُمْ، أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وَجُوهِكُمْ». (Müslim, Salât, 128)

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يُسَوِّي الصَّفِّ، حَتَّى يَجْعَلَهُ مِثْلَ الرُّمَحِ أَوْ الْقِدَحِ قَالَ، فَرَأَى صَدْرَ رَجُلٍ نَاتِنًا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سُوا صُفُوفَكُمْ، أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وَجُوهِكُمْ». (İbn Mâce, İkametü's-Salât, 50)

«أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ، فَقَالَ: «أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ» ثَلَاثًا، وَاللَّهُ لَتُقِيمَنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» قَالَ: فَرَأَيْتُ الرَّجُلَ يَلْزِقُ مَنكِبَهُ بِمَنكِبِ صَاحِبِهِ وَرُكْبَتَهُ بِرُكْبَةِ صَاحِبِهِ وَكَعْبَهُ بِكَعْبِهِ». (Ebû Dâvûd, Salât, 93)

«كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَوِّيَانَا فِي الصُّفُوفِ كَمَا يُقَوِّمُ الْقِدْحَ حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنْ قَدْ أَخَذْنَا ذَلِكَ عَنْهُ، وَفَقِهْنَا أَقْبَلَ ذَاتَ يَوْمٍ بِوَجْهِهِ إِذَا رَجُلٌ مُنْتَبِذٌ بِصَدْرِهِ، فَقَالَ: لَنَسُوتَنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وَجُوهِكُمْ». (Ebû Dâvûd, Salât, 93)

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَوِّي صُفُوفَنَا، فَخَرَجَ يَوْمًا فَرَأَى رَجُلًا خَارِجًا صَدْرُهُ عَنِ الْقَوْمِ، فَقَالَ: لَنَسُوتَنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وَجُوهِكُمْ». (Tirmizî, Salât, 167)

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَوِّمُ الصُّفُوفَ كَمَا تُقَوِّمُ الْقِدَاحُ، فَأَبْصَرَ رَجُلًا خَارِجًا صَدْرُهُ مِنَ الصَّفِّ، فَلَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَنُقِيمَنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وَجُوهِكُمْ». (Nesâî, İmâmet, 25)

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَلَّلُ الصُّفُوفَ مِنْ نَاحِيَةٍ إِلَى نَاحِيَةٍ يَمْسَحُ مَنَاكِبَنَا وَصُدُورَنَا وَيَقُولُ: «لَا تَحْتَلِفُوا فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ». وَكَانَ يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى الصُّفُوفِ الْمُتَقَدِّمَةِ». (Nesâî, İmâmet, 25)

”كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَوَاتِقَنَا وَيَقُولُ: اسْتَوْوَا وَلَا تَخْتَلِفُوا فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ، وَلِيَلِينِي مِنْكُمْ أُولُو الْأَحْلَامِ وَالنَّهْيِ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ“ . (Nesâî, İmâmet, 26)

Şuayb el-Arnaût'un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyet sahîhtir. Ayrıca Şeyhayn'ın şartlarına uymaktadır.⁷⁶

c. Açıklama

Metni verilen rivâyette Allah Rasûlü (s.a), safların düzgün olması için uyarıda bulunmuş, safların düzgün tutmamanın ise insanlar arasında ihtilâfa sebep olacağını haber vermiştir.

Nu'mân (r.a) rivâyeti, incelenen tüm aktarımlarda genel anlamda değişikliğe uğramadan nakledilmiş, az sayıda da olsa birtakım fiillerin sigalarında anlamı bozmayacak türden farklılıkların bulunduğu, bazı metinlerde ise (قُلُوبُكُمْ) yerine (وُجُوهُكُمْ) ifadesinin kullanıldığı görülmüştür. Bunun dışında ana metnin öncesinde rivâyetin sebep-i vüruduna dair bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Örneğin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında tahrîc edilen Nu'mân (r.a) rivâyetlerinde Allah Rasûlü'nün (s.a), mescitte dolaşarak safları düzelttiği hatta bir defasında ok ve mızrak gibi dümdüz oluncaya kadar safları hizaya soktuğu ve namaza duracakları esnada göğsü safın dışına çıkan bir adamı görmesi üzerine ana metnimize konu olan uyarılarda bulunduğu kaydedilmektedir.

Ebû Mes'ûd'dan (r.a) nakledilen rivâyette Allah Rasûlü'nün (s.a) “*Sizin en akli başında olan ve imamlığa en layık olanlarınız benim arkama dursunlar, daha sonra onlara*

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 338 (Muhakkikin dipnotudur).

yakın olanlar, daha sonra da onlara en yakın olanlar dursunlar”⁷⁷ buyruğundan, imamın arkasında duracak kişilerde namaz kıldırma liyakatinin arandığı anlaşılmaktadır.

Berâ’ b. Âzib’den (r.a) aktarılan rivâyette de Rasûlullah’ın (s.a), safların arasında uçtan uca dolaşıp cemaatin omuzlarına ve göğüslerine dokunarak safları düzelttiği bilgisi kaydedildikten sonra ilk safta bulunanlara Allah’ın merhamet, meleklerin de duâ edeceği bildirilmektedir.⁷⁸

Ayrıca *Müsned*’de yer alan bir başka Nu’mân (r.a) rivâyetinde Rasûlullah’ın (s.a), “Allah ve melekleri ilk veya birinci saftakilere duâ ederler”⁷⁹ buyurduğu kaydedilmektedir. İncelenen metinler doğrudan saf düzenini konu ederken zikredilen bu rivâyet; ilk safta namaz kılmanın faziletiyle ilgili olup Berâ’ b. Âzib’den (r.a) yapılan aktarımın son cümlesiyle benzerlik arz etmektedir. Bu sebeple ilk safta namaz kılmanın önemini belirten Nu’mân (r.a) rivâyetinde taktî⁸⁰ yapıldığı düşünülmektedir söz konusu vecihle gelen rivâyete farklı bir başlık açılmamıştır.

Sonuç olarak söz konusu rivâyetler, Allah Rasûlü’nün (s.a) safların düzgün olması hususunda ne denli hassas olduğunu ortaya koymaktadır. Enes b. Mâlik’ten (r.a) nakledilen rivâyetlerde Rasûlullah’ın (s.a) namaz kılmaya kalktığı vakit sağ eline bir çubuk alıp sağ tarafına dönerek “*Doğrulunuz, saflarınızı düzeltiniz. Çünkü safların düzgün olması namazın kemâlindendir*”⁸¹ buyurması da saf düzeni konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

2.2.Kırâat

⁷⁷ Nesâî, İmâmet, 26.

⁷⁸ Nesâî, İmâmet, 25.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 315’te yer alan rivâyetin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، حَدَّثَنِي حُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، حَدَّثَنِي سِمَاكُ بْنُ حَرْبٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: " إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، وَمَلَائِكَتُهُ يُصَلُّونَ عَلَى الصَّفِّ الْأَوَّلِ أَوِ الصُّفُوفِ الْأُولَى."

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Efendioğlu, Mehmet, “Taktî”, *DİA*, XXXIX, 482.

⁸¹ Ebû Dâvûd, Salât, 93.

حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُنتَشِرِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ:

”كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقْرَأُ فِي الْعِيدَيْنِ وَالْجُمُعَةِ سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ، وَرُبَّمَا اجْتَمَعَا فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ، فَقَرَأَ بِهِمَا“ ، وَقَدْ قَالَ أَبُو عَوَانَةَ: ”وَرُبَّمَا اجْتَمَعَ عِيدَانِ فِي يَوْمٍ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Affân → Ebû Avâne → İbrâhîm b. Muhammed b. Münteşir → Babası (Muhammed b. Münteşir) → Habîb b. Sâlim → Nu‘mân b. Beşîr (r.a) tarikiyle gelen rivâyete göre Nu‘mân’dan şöyle aktarılmıştır: “Allah Rasûlü (s.a) cuma ve bayram namazlarında ‘Yüce rabbinin adını takdis ve tenzih ederek an’ (A‘lâ) ve ‘O kıyametin haberi sana geldi mi?’ (Gâşiye) surelerini okurdu. Bazen (bayram ve cuma namazları) aynı güne denk gelirdi de (yine) bu iki sûreyi okurdu”. Ebû Avâne şöyle demiştir: “Bazen iki bayram aynı güne denk gelirdi”.⁸²

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

İlgili *Müsned* rivâyeti 18409 numarada yer almakta olup 7 defa⁸³ tekrarlandığı tespit edilmiştir. *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında 15 yerde tahrîc edildiği belirlenen rivâyetlerin kaynaklara göre dağılımı şu şekildedir: *Sahîh-i Müslim*’de yer alan 2 rivâyet “Cuma”; *Sünen-i İbn Mâce*’de geçen 4 rivâyet “İkâmetü’s-Salât”; *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da aktarılan 3 rivâyet “Salât”; *Sünen-i Tirmizî*’de bulunan 1 rivâyet “İydeyn”; *Sünen-i Nesâî*’de nakledilen 5 rivâyetten 3’ünün “Cuma”, 2’sinin ise “Salâtü’l-İydeyn” bölümlerinde yer aldığı saptanmıştır.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 359.

⁸³ İlgili kaynaktaki bulunan diğer mükerrer rivayetler 18381, 18383, 18387, 18431, 18438 ve 18442 numarada yer almaktadır.

Yapılan aktarımlardan 11'i Nu'mân b. Beşîr'den (r.a), 2'si Semure b. Cündeb'den (ö. 60/680) , 1'er rivâyet ise İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ile Ebû İnebe el-Havlânî'den (ö. ?) nakledilmektedir.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sahîh-i Müslim*'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Yahyâ b. Yahyâ ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve İshâk → Cerîr → **İbrâhîm b. Muhammed b. el-Müntaşir** → Babası (Muhammed b. el-Müntaşir) → **Habîb b. Sâlim** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**⁸⁴

Amr en-Nâkîd → Süfyân b. Uyeyne → Damra b. Saîd → Ubeydullâh b. Abdullah → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**⁸⁵

***Sünen-i İbn Mâce*'de yer alan 4 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Muhammed b. es-Sabbâh → Süfyân → Damre b. Saîd → Ubeydullâh b. Abdullah → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**⁸⁶

Hişâm b. Ammâr → el-Velîd b. Müslim → Saîd b. Sinân → Ebû'z-Zâhirî → Ebû İnebe el-Havlânî → **Rasûlullah,**⁸⁷

Muhammed b. es-Sabbâh → Süfyân b. Uyeyne → **İbrâhîm b. Muhammed b. el-Müntaşir** → Babası (Muhammed b. el-Müntaşir) → **Habîb b. Sâlim** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**⁸⁸

⁸⁴ Müslim, Cuma, 62.

⁸⁵ Müslim, Cuma, 63.

⁸⁶ İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 90.

⁸⁷ İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 90.

⁸⁸ İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 157.

Ebû Bekir b. Hallâd el-Bâhilî → Vekî' b. el-Cerrâh → Mûsâ b. Ubeyde → Muhammed b. Amr b. 'Atâ' → İbn Abbâs → **Rasûlullah.**⁸⁹

Sünen-i Ebû Davûd'da yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe b. Saîd → **Ebû Avâne → İbrâhîm b. Muhammed b. el-Müntaşir → Babası (Muhammed b. el-Müntaşir) → Habîb b. Sâlim → Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah,**⁹⁰

el-Ka'nebî → Mâlik → Damre b. Saîd el-Mâzinî → Ubeydullâh b. Abdullah b. Utbe → Dahhâk b. Kays → **Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah,**⁹¹

Müsedded → Yahyâ b. Saîd → Şu'be → Ma'bed b. Hâlid → Zeyd b. 'Ukbe → Semure b. Cündeb → **Rasûlullah.**⁹²

Sünen-i Tirmizî'de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe → **Ebû Avâne → İbrâhîm b. Muhammed b. el-Müntaşir → Babası (Muhammed b. el-Müntaşir) → Habîb b. Sâlim → Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah.**⁹³

Sünen-i Nesâî'de yer alan 5 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. Abdü'l-'A'lâ → Hâlid → Şu'be → Ma'bed b. Hâlid → Zeyd b. Ukbe → Semure → **Rasûlullah,**⁹⁴

Kuteybe → Mâlik → Damre b. Saîd → Ubeydullâh b. Abdulâh → Dahhâk b. Kays → **Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah,**⁹⁵

⁸⁹ İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 157.

⁹⁰ Ebû Dâvûd, Salât, 234.

⁹¹ Ebû Dâvûd, Salât, 234.

⁹² Ebû Dâvûd, Salât, 234.

⁹³ Tirmizî, İydeyn, 385.

⁹⁴ Nesâî, Cuma, 39.

⁹⁵ Nesâî, Cuma, 40.

Muhammed b. Abdü'l-'A'lâ → Hâlid → Şu'be → İbrâhîm b. Muhammed b. el-Münteşir → Babası (Muhammed b. el-Münteşir) → Habîb b. Sâlim → Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah,⁹⁶

Kuteybe → Ebû Avâne → İbrâhîm b. Muhammed b. el-Münteşir → Babası (Muhammed b. el-Münteşir) → Habîb b. Sâlim → Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah,⁹⁷

Muhammed b. Kudâme → Cerîr → İbrâhîm b. Muhammed b. el-Münteşir → Babası (Muhammed b. el-Münteşir) → Habîb b. Sâlim → Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁹⁸

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları, altı çizilerek gösterilmiştir:

”كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْعِيدَيْنِ، وَفِي الْجُمُعَةِ بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ، قَالَ: وَإِذَا اجْتَمَعَ الْعِيدُ وَالْجُمُعَةُ، فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ، يَقْرَأُ بِهِمَا أَيْضًا فِي الصَّلَاتَيْنِ.“
(Müslim, Cuma, 62)

”أَيَّ شَيْءٍ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، سِوَى سُورَةِ الْجُمُعَةِ؟ فَقَالَ: كَانَ يَقْرَأُ هَلْ أَتَاكَ.“
(Müslim, Cuma, 63)

”أَخْبَرَنَا بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مَعَ سُورَةِ الْجُمُعَةِ؟ قَالَ: كَانَ يَقْرَأُ فِيهَا هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ.“ (İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 90)

”أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ يَقْرَأُ فِي الْجُمُعَةِ بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ“
(İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 90).“

⁹⁶ Nesâî, Cuma, 40.

⁹⁷ Nesâî, Salâtü'l-Iydeyn, 12.

⁹⁸ Nesâî, Salâtü'l-Iydeyn, 30.

”مَاذَا كَانَ يَقْرَأُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ عَلَى إِثْرِ سُورَةِ الْجُمُعَةِ؟ كَانَ يَقْرَأُ بِهِلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ“. (Ebû Dâvûd, Salât, 234)

”مَاذَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ عَلَى إِثْرِ سُورَةِ الْجُمُعَةِ؟ قَالَ: كَانَ يَقْرَأُ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ“. (Nesâî, Cuma, 40)

”كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْجُمُعَةِ بِسَبِّحِ اسْمِ رَبِّكَ الْأَعْلَى، وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ، وَرُبَّمَا اجْتَمَعَ الْعِيدُ وَالْجُمُعَةُ، فَيَقْرَأُ بِهِمَا فِيهِمَا جَمِيعًا“. (Nesâî, Cuma, 40)

Şuayb el-Arnaût’un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyet Müslim’in şartına göre sahîhtir. Habîb b. Sâlim, Müslim’in ricalindendir. Onun dışındaki râvîler sika olup Şeyhayn’ın ricalindendir.⁹⁹

c. Açıklama

İlgili rivâyette Allah Rasûlü’nün (s.a) cuma ve bayram namazlarında A‘lâ ve Gâşiye surelerini okuduğu, bayram günlerinin cuma gününe denk gelmesi halinde de bu iki sureyi okumaktan vazgeçmediği bildirilmektedir.

Tespit edilen rivâyetlerin ekseriyetinde Dahhâk b. Kays’ın, Nu‘mân’a (r.a) “Rasûlullah’ın (s.a) cuma günü Cuma Sûresinin dışında ne okurdu?” diye sorması üzerine Nu‘mân Allah Rasûlü’nün (s.a) okuduğu sureleri zikretmiştir. Bazı rivâyetlerde ise Dahhâk’ın mektup yazarak Nu‘mân’a (r.a) sorduğunun¹⁰⁰ bilgisi verilmektedir.

Buna karşın Ebû Hüreyre’den (r.a) nakledilen rivâyetlerde Allah Rasûlü’nün (s.a) Ramazan ve Kurban Bayramı namazlarında Cuma ve Münâfikûn sûrelerini¹⁰¹; ayrıca

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 359 (Muhakkikin dipnotudur).

¹⁰⁰ Müslim, Cuma, 63.

¹⁰¹ Müslim, Cuma, 61; Ebû Dâvûd, Salât, 234.

Ubeydullâh b. Abdullah b. Utbe rivâyetinde ise Kâf ve Kamer sûrelerini¹⁰² okuduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Sonuç olarak Allah Rasûlü'nün (s.a) mezkûr namazlarda okuduğu sûrelerin sadece A'lâ ve Gâşiye ile sınırlı olmadığı, aksine farklı sûreleri de okuduğu anlaşılmaktadır.

2.3.Yatsı Namazının Vakti

حَدَّثَنَا عَفَّانُ، وَسُرَيْجٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ:

”وَاللَّهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ النَّاسَ بِوَقْتِ هَذِهِ الصَّلَاةِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ، كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يُصَلِّيهَا لِسُقُوطِ الْقَمَرِ لِثَالِثَةِ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Affân ve Süreyc → Ebû Avâne → Ebû Bişr → Beşîr b. Sâbit → Habîb b. Sâlim → Nu'mân b. Beşîr tarikiyle gelen rivâyete göre Nu'mân'dan (r.a) şöyle aktarılmıştır: “Vallahi bu namazın vaktini, (yani) yatsı namazı vaktini, insanlardan en iyi bilen benim. Rasûlullah (s.a) yatsı namazını, üç günlük ay (ufukta) battığı zaman (yeni ayın üçüncü gecesinde batışı zamanında) kıları”.¹⁰³

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Metni verilen ve 3 defa¹⁰⁴ tekrarlandığı tespit edilen *Müsned* rivâyetlerinden 18415 numarada yer alan nakil tercih edilmiştir. Söz konusu aktarım *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında 4 yerde tahrîc edilmiştir. Kaynaklara göre dağılımı ise şu şekildedir: *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Sünen-i Tirmizî*'de bulunan rivâyet “Salât”; *Sünen-i Nesâî*'de nakledilen 2 rivâyet “Mevâkîf” bölümünde yer almaktadır.

¹⁰² Müslim, Cuma, 14; Tirmizî, İydeyn, 385; Nesâî, Salâtü'l-Iydeyn, 11.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 365.

¹⁰⁴ İlgili kaynakta bulunan diğer mükerrer rivayetler 18377 ve 18396 numarada yer almaktadır.

Bu konuda aktarılan tüm rivâyetler Nu‘mân b. Beşîr’den (r.a) nakledilmektedir. Rivâyetlerin senedinde çoğunlukla ilk 5 tabakada aynı râvîlerin bulunduğu; ayrıca tüm nakillerde Nu‘mân’dan (r.a) aktarım yapan kişinin Habîb b. Sâlim olduğu dikkat çekmektedir. Metinler arasında ise herhangi bir farklılık bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sünen-i Ebû Davûd*’da yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Müsedded → Ebû Avâne → Ebû Bişr → Beşîr b. Sâbit → Habîb b. Sâlim → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.¹⁰⁵

***Sünen-i Tirmizî*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Muhammed b. Abdülmelik b. Ebû’ş-Şevârib → Ebû Avâne → Ebû Bişr → Beşîr b. Sâbit → Habîb b. Sâlim → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.¹⁰⁶

***Sünen-i Nesâî*’de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Muhammed b. Kudâme → Cerîr → Rakabe → Ca‘fer b. İyâs → Habîb b. Sâlim → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,¹⁰⁷

Osmân b. Abdullah → Affân → Ebû Avâne → Ebû Bişr → Beşîr b. Sâbit → Habîb b. Sâlim → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.¹⁰⁸

Şuayb el-Arnaût’un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyetin isnâdı sahîhtir. Beşîr b. Sâbit dışındaki râvîleri sika olup *Sahih-i Buhârî* ricâlindendir.¹⁰⁹

c. Açıklama

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, Salât, 7.

¹⁰⁶ Tirmizî, Salât, 123.

¹⁰⁷ Nesâî, Mevâkîf, 19.

¹⁰⁸ Nesâî, Mevâkîf, 19.

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 365 (Muhakkikin dipnotudur).

Başlık altında yer verilen rivâyet, yatsı namazının vaktini konu etmektedir. Nu'mân'ın (r.a), “*Bu vakti en iyi ben bilirim*” şeklindeki iddialı söyleminden hareketle ilgili rivâyeti, sahâbenin bulunmadığı bir ortamda ve yöneticilik yaptığı dönemlerdeki irad ettiği hutbelerden birinde söylediği anlaşılmaktadır.

Yatsı namazının vakti, genel kabule göre güneş battıktan sonra batı ufkundaki kırmızı şafağın kaybolduğu andan itibaren başlar ve ikinci fecrin doğmasına kadar devam eder. İkinci fecir doğunca yatsının vakti çıkmış olur.¹¹⁰

İlgili rivâyette yatsı namazı vaktinin “*üç günlük ay battığı an*” şeklinde belirtilmesi izaha muhtaç görünmektedir. Öncelikle konu ile ilgili olan rivâyetleri kaydedecek olursak; Ebû Hüreyre'den (r.a) nakledildiğine göre Rasûlullah'ın (s.a) “*...Yatsı namazının ilk vakti ufuktaki kızılığın kaybolduğu vakit başlayıp gece yarısına kadardır...*”¹¹¹ buyurduğu rivâyette yatsı namazının başlangıç ve bitiş vakti belirtilmektedir.

Abdullah b. Ömer'den (r.a) nakledilen rivâyette gecenin üçte biri geçtiği zaman veya daha sonra Allah Rasûlü'nün (s.a) yanlarına gelerek “*Siz bu namazı mı bekliyorsunuz? Eğer ümmetime ağır gelmeyecek olsaydı, onu bu vakitte kıldırırdım*”¹¹² buyurduğu rivâyette gecenin üçte birinden sonra yatsı namazının kılınması gerektiği ifade edilmektedir.

Enes'den (r.a) yapılan aktarımda Rasûlullah'ın (s.a) yatsıyı “gece yarısına veya neredeyse gecenin yarısının geçeceği vakte kadar geciktirdiği”¹¹³ kaydedilmektedir.

¹¹⁰ Ağırman Mutlu, Hayrunnisa, “Hadîslere Göre Namaz Vakitleri”, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.102.

¹¹¹ İbn Mâce, Salât, 7; Tirmizî, Salât, 123.

¹¹² Müslim, el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât", 220; Ebû Davud, Salât, 7.

¹¹³ Müslim, el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât", 222.

İbn Abbâs (r.a) rivâyetinde ise Allah Rasûlü'nün (s.a) yatsı namazını “geç bir vakitte hatta o derece ki cemâatten bazıları uyuyup uyandıktan ve tekrar uyuyup uyandıktan sonra”¹¹⁴ kıldırıldığı bildirilmektedir.

Rivâyetlerde belirtilen “gecenin üçte biri”, “gece yarısı” gibi ifadelerin anlaşılması ve vaktin tayin edilebilmesi adına bu alanda yapılan bir çalışmada yer alan gece tasnifi tablosu¹¹⁵ aşağıda verilecektir.

Ebû Hanîfe'ye Göre Gece Taksimi				
Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin yarısı		Sabah namazı vakti
Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin ortası	Seher vakti	Sabah namazı vakti
Gecenin ilk üçte birlik kısmı		Gecenin ikinci üçte birlik kısmı	Gecenin son üçte birlik kısmı	

Yatsı namazının vaktiyle ilgili olarak yapılan bir araştırmada ilgili Nu'mân (r.a) rivâyetine dair şu çıkarımlar yapılmaktadır:

“Yatsı namazının son vakti bu ifadeden anlaşılmadığı gibi, ayın hareketleri ile ilgili çeşitli değerlendirmelerden dolayı ifadenin kastettiği vakti de belirlemek zordur. Zira normalde bir günlük ayın doğuşu ile batışı arasındaki süre yaklaşık 52 dakikadır ve üç günlük ayın batması, doğuşundan 2 saat 26 dakika 17 saniye sonra gerçekleşir. Ancak gerek ayın ilk günündeki hilalin görünmesinden hemen sonra batması ile 52 dakika sonra batması arasındaki farklılık, üç günlük ayın batacağı vakti de değişken kılmaktadır. Ayrıca üç günlük ayın batacağı vaktin kısalık ve uzunluğunun aylara göre de değişken

¹¹⁴ Müslim, el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât", 225.

¹¹⁵ Orum, Fatih, “Yatsı Namazının Son Vaktine Dair Görüşün Hanefi Mezhebindeki Evrimi ve Temelleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2016, s. 484.

olduğu ifade edilmiştir. Nitekim geçmişte hazırlanan bazı takvimlerde güneşin batışından üç günlük ayın battığı vakte kadarki sürenin aylara göre çok değişken olduğu ve yatsı namazının vaktinin üç günlük ayın battığı vakte göre belirlenmediği, şafağın batmasına göre belirlendiği görülmektedir. Ayrıca Nu‘mân b. Beşîr’in belirttiği bu vaktin, Hz. Peygamber’in (s.a) yatsı namazını normalde kıldığı vakti değil, bazen kıldığı vakti ifade ettiğini söyleyebiliriz. Zira genelde şafak battıktan biraz sonra kıldığını ifade eden hadisler vardır ki, bu iki tür hadisin belirttiği vakitlerin arasını birleştirmek mümkün olmayıp, genel kanaat şafak ile ilgili hadisler tarafındadır. Çünkü üç günlük ayın battığı vakit ile kızıl şafağın battığı vakit arasında yaklaşık bir buçuk saat, beyaz şafağın battığı vakit arasında ise bir saat fark vardır. Bununla birlikte üç günlük ayın battığı vakit ile ilgili hadisten, ayın durumu göz önünde bulundurularak Hz. Peygamber’in (s.a) yatsı namazını her zaman aynı vakitte kıldığını, değişik vakitlerde, biraz erken biraz geç vakitlerde kıldığını da çıkarmak mümkündür.¹¹⁶

En nihayetinde Nu‘mân (r.a) rivâyetinde yer alan yatsı namazı için tayin edilen vaktin genele şâmil olmayıp Rasûlullah’ın bu namazı yatsı vakti sınırları içerisinde farklı zaman dilimlerinde kıldığı/kıldırıldığı sonucuna varılabilir.

2.4.Terâvîh Namazı

حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنِي نُعَيْمُ بْنُ زِيَادٍ أَبُو طَلْحَةَ الْأَنْمَارِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ عَلَى مِنْبَرٍ حَمَصَ:

”قُمْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَيْلَةَ ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ قُمْنَا مَعَهُ لَيْلَةَ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ، ثُمَّ قَامَ بِنَا لَيْلَةَ سَبْعٍ وَعِشْرِينَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنْ لَا نُدْرِكُ الْفَلَاحَ، قَالَ: وَكُنَّا نَدْعُو السُّحُورَ الْفَلَاحَ“. فَأَمَّا نَحْنُ فَنَقُولُ: لَيْلَةُ السَّابِعَةِ لَيْلَةُ سَبْعٍ وَعِشْرِينَ، وَأَنْتُمْ تَقُولُونَ: لَيْلَةُ ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ السَّابِعَةُ، فَمَنْ أَصَوَّبُ نَحْنُ، أَوْ أَنْتُمْ؟“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Zeyd b. el-Hubâb → Muâviye b. Sâlih → Nuaym b. Ziyâd Ebû Talha el-Enmârî → Nu‘mân b. Beşîr tarikiyle nakledilen rivâyete göre; Nuaym, Humus minberinde iken Nu‘mân’ı (r.a) şöyle derken işitmiştir: “Rasûlullah (s.a) ile beraber Ramazan ayının yirmi üçüncü gecesini gecenin ilk üçte birine kadar (terâvîh) namazı kıldık.

¹¹⁶ Nas, Taha, “Yatsı Namazının Son Vaktine Dair Tartışmalara Bir Katkı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2014 50/3, s. 18-19.

Ardından yirmi beşinci gecesi de yine gece yarısına kadar (bu namazı) kıldık. Sonra (Rasûlullah) yirmi yedinci gece bize namazı (o kadar uzun) kıldırды ki ‘felâhı’ kaçıracığımızı sandık. O günlerde biz sahura felâh adını verirdik”.

Bizler, “Yedinci gecenin yirmi yedinci gece” (olduğunu) söylüyoruz. (Ancak) sizlerse, “Yirmi üçüncü gecenin yedinci gece (olduğunu) söylüyorsunuz. Biz (mi) daha doğru görüşteyiz, yoksa siz mi (Allah bilir).¹¹⁷

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Metni verilen rivâyet *Müsned*’de 18402 numarada yer almaktadır. Benzer rivâyetlerin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından olan *Sünen-i Erba’a*’da 5 yerde tahrîc edildiği belirlenmiş, *Sahihayn*’da ise konu edilen rivâyete rastlanılamamıştır. Rivâyetlerin kaynaklara göre dağılımı ise şu şekildedir: *Sünen-i İbn Mâce*’de yer alan rivâyet “İkâmetü’s-Salât”; *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da bulunan rivâyet “Ramazân”; *Sünen-i Tirmizî*’de geçen rivâyet “Savm” ve *Sünen-i Nesâî*’de nakledilen 2 rivâyetten 1’i “Sehv” diğeri ise “Kıyâmü’l-Leyl” bölümlerinde zikredilmiştir.

Tespit edilen 5 rivâyetin 4’ü Ebû Zer’den (r.a) diğeri ise Nu’mân’dan (r.a) aktarılmıştır. Ebû Zer’den (r.a) yapılan aktarımların senedleri incelendiğinde, ilk 4 tabakada yer alan râvîlerin değişmediği görülmüştür. Ayrıca Ebû Zerr’e (r.a) nispet edilen rivâyetlerin metinlerinde çok fazla lafız farklılığına rastlanılması sebebiyle ilgili nakillerin tamamının metin farklılıkları tablosunda verilmesi uygun bulunmuştur.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sünen-i İbn Mâce*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 351.

Muhammed b. Abdülmelik b. Ebü's-Şevârib → Mesleme b. Alkame → Dâvud b. Ebû Hind → Velîd b. Abdurrahmân el-Cüraşî → Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî → Ebû Zer → **Rasûlullah**.¹¹⁸

Sünen-i Ebû Davûd'da yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Müsedded → Yezîd b. Zürey' → Dâvud b. Ebû Hind → Velîd b. Abdurrahmân → Cübeyr b. Nüfeyr → Ebû Zer → **Rasûlullah**.¹¹⁹

Sünen-i Tirmizî'de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Hennâd → Muhammed b. el-Fudayl → Dâvud b. Ebû Hind → Velîd b. Abdurrahmân el-Cüraşî → Cübeyr b. Nüfeyr → Ebû Zer → **Rasûlullah**.¹²⁰

Sünen-i Nesâî'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:

İsmâîl b. Mes'ûd → Bişr (İbn el-Mufaddal) → Dâvud b. Ebû Hind → Velîd b. Abdurrahmân → Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî → Ebû Zer → **Rasûlullah**.¹²¹

Ahmed b. Süleymân → Zeyd b. el-Hubâb → Muâviye b. Sâlih → Nuaym b. Ziyâd Ebû Talha → Nu'mân b. Beşîr → **Rasûlullah**.¹²²

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda tablo halinde verilmiştir:

”صُمْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَضَانَ، فَلَمْ يَقُمْ بِنَا شَيْئًا مِنْهُ، حَتَّى بَقِيَ سَبْعُ لَيَالٍ، فَقَامَ بِنَا لَيْلَةَ السَّابِعَةِ حَتَّى مَضَى نَحْوُ مِنْ ثَلَاثِ اللَّيْلِ، ثُمَّ كَانَتْ اللَّيْلَةُ السَّادِسَةُ الَّتِي تَلِيهَا، فَلَمْ يَقُمْهَا، حَتَّى كَانَتْ الْخَامِسَةُ الَّتِي تَلِيهَا، ثُمَّ قَامَ بِنَا حَتَّى مَضَى نَحْوُ مِنْ شَطْرِ اللَّيْلِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ نَقَلْنَا بَقِيَّةَ لَيْلَتِنَا هَذِهِ. فَقَالَ: إِنَّهُ مَنْ قَامَ مَعَ الْإِمَامِ حَتَّى يَنْصَرِفَ، فَإِنَّهُ يَعْدِلُ قِيَامَ لَيْلَةٍ. ثُمَّ كَانَتْ الرَّابِعَةُ الَّتِي تَلِيهَا، فَلَمْ

¹¹⁸ İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 173.

¹¹⁹ Ebû Davûd, Ramazân, 1.

¹²⁰ Tirmizî, Savm, 83.

¹²¹ Nesâî, Sehv, 102.

¹²² Nesâî, Kiyâmü'l-Leyl, 4.

يَقُمْهَا، حَتَّى كَانَتْ الثَّالِثَةُ الَّتِي تَلِيهَا، قَالَ: فَجَمَعَ نِسَاءَهُ وَأَهْلَهُ وَاجْتَمَعَ النَّاسُ، قَالَ: فَقَامَ بِنَا حَتَّى خَشِينَا أَنْ يَفُوتَنَا الْفَلَاحُ، قِيلَ: وَمَا الْفَلَاحُ؟ قَالَ: السُّحُورُ، قَالَ: ثُمَّ لَمْ يَقُمْ بِنَا شَيْئًا مِنْ بَقِيَّةِ الشَّهْرِ.

(İbn Mâce, İkametü's-Salât, 173)

”صُمْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَضَانَ، فَلَمْ يَقُمْ بِنَا شَيْئًا مِنَ الشَّهْرِ حَتَّى بَقِيَ سَبْعٌ، فَقَامَ بِنَا حَتَّى ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ، فَلَمَّا كَانَتْ السَّادِسَةُ لَمْ يَقُمْ بِنَا، فَلَمَّا كَانَتْ الْخَامِسَةُ قَامَ بِنَا حَتَّى ذَهَبَ شَطْرُ اللَّيْلِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ نَقَلْنَا قِيَامَ هَذِهِ اللَّيْلَةِ، قَالَ: فَقَالَ: «إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا صَلَّى مَعَ الْإِمَامِ حَتَّى يَنْصَرِفَ حُسِبَ لَهُ قِيَامُ لَيْلَةٍ»، قَالَ: فَلَمَّا كَانَتْ الرَّابِعَةُ لَمْ يَقُمْ، فَلَمَّا كَانَتْ الثَّالِثَةُ جَمَعَ أَهْلَهُ وَنِسَاءَهُ وَالنَّاسَ، فَقَامَ بِنَا حَتَّى خَشِينَا أَنْ يَفُوتَنَا الْفَلَاحُ، قَالَ: قُلْتُ: وَمَا الْفَلَاحُ؟ قَالَ: السُّحُورُ، ثُمَّ لَمْ يَقُمْ بِقِيَّةِ الشَّهْرِ (Ebû Davûd,

Ramazân, 1). “

”صُمْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يُصَلِّ بِنَا، حَتَّى بَقِيَ سَبْعٌ مِنَ الشَّهْرِ، فَقَامَ بِنَا حَتَّى ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ، ثُمَّ لَمْ يَقُمْ بِنَا فِي السَّادِسَةِ، وَقَامَ بِنَا فِي الْخَامِسَةِ، حَتَّى ذَهَبَ شَطْرُ اللَّيْلِ، فَقُلْنَا لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ نَقَلْنَا بِقِيَّةَ لَيْلَتِنَا هَذِهِ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ مَنْ قَامَ مَعَ الْإِمَامِ حَتَّى يَنْصَرِفَ كُتِبَ لَهُ قِيَامُ لَيْلَةٍ. ثُمَّ لَمْ يُصَلِّ بِنَا حَتَّى بَقِيَ ثَلَاثٌ مِنَ الشَّهْرِ، وَصَلَّى بِنَا فِي الثَّالِثَةِ، وَدَعَا أَهْلَهُ وَنِسَاءَهُ، فَقَامَ بِنَا حَتَّى تَخَوَّفْنَا الْفَلَاحَ، قُلْتُ لَهُ: وَمَا الْفَلَاحُ، قَالَ: السُّحُورُ.” (Tirmizî, Savm, 83)

”صُمْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَضَانَ فَلَمْ يَقُمْ بِنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَقِيَ سَبْعٌ مِنَ الشَّهْرِ، فَقَامَ بِنَا حَتَّى ذَهَبَ نَحْوُ مِنْ ثُلُثِ اللَّيْلِ، ثُمَّ كَانَتْ سَادِسَةٌ فَلَمْ يَقُمْ بِنَا، فَلَمَّا كَانَتْ الْخَامِسَةُ قَامَ بِنَا حَتَّى ذَهَبَ نَحْوُ مِنْ شَطْرِ اللَّيْلِ، قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ نَقَلْنَا قِيَامَ هَذِهِ اللَّيْلَةِ، قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا صَلَّى مَعَ الْإِمَامِ حَتَّى يَنْصَرِفَ حُسِبَ لَهُ قِيَامُ لَيْلَةٍ، قَالَ: ثُمَّ كَانَتْ الرَّابِعَةُ فَلَمْ يَقُمْ بِنَا، فَلَمَّا بَقِيَ ثُلُثٌ مِنَ الشَّهْرِ أَرْسَلَ إِلَى بَنَاتِهِ وَنِسَائِهِ، وَحَشَدَ النَّاسَ، فَقَامَ بِنَا حَتَّى خَشِينَا أَنْ يَفُوتَنَا الْفَلَاحُ، ثُمَّ لَمْ يَقُمْ بِنَا شَيْئًا مِنَ الشَّهْرِ، قَالَ دَاوُدُ: قُلْتُ: مَا الْفَلَاحُ؟ قَالَ: السُّحُورُ.” (Nesâî, Seh, 102)

”قُمْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ لَيْلَةً ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ قُمْنَا مَعَهُ لَيْلَةً خَمْسٍ وَعِشْرِينَ إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ، ثُمَّ قُمْنَا مَعَهُ لَيْلَةً سَبْعٍ وَعِشْرِينَ حَتَّى ظَنَّنَا أَنْ لَا نُدْرِكَ الْفَلَاحَ، وَكَانُوا يُسَمُّونَهُ السُّحُورَ.” (Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 4)

Şuayb el-Arnaût'un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyetin isnâdı sahîh, senedde yer alan râvîleri sikadır. Nuaym b. Ziyâd, *Sünen-i Nesâî*'nin ricâlinden olup sika bir râvîdir. Diğer bütün râvîler *Sahîh-i Buhârî*'nin ricâlindendir. Ayrıca Ebû Dâvûd, *et-Teferrüd fi's-Sünen* adlı eserinde Nuaym b. Ziyâd'dan rivâyette bulunmuştur.¹²³

c. Açıklama

Konu edilen rivâyette Nu'mân (r.a), Allah Rasûlü (s.a) ile birlikte Ramazan ayının 23, 25 ve 27. gecesi terâvîh namazı kıldıklarını dile getirmektedir. Aktarılan bu nakilden hareketle Nu'mân'ın (r.a) sadece mezkûr gecelerde mescidde bulunduğu veya terâvîh namazı kıldığı ya da zikredilen geceleri hatırladığı düşünülebilir. Ancak Ebû Zer'den (r.a) nakledilen bütün rivâyetlerde de Nu'mân'ın (r.a) belirttiği günlerde Allah Rasûlü'nün (s.a) cemaate terâvîh namazı kıldırıldığı, 24 ve 26. günlerde ise kıldırmadığı bilgisi bulunmaktadır.

Hiz. Âişe'den (r.a) nakledilen rivâyette Allah Rasûlü'nün (s.a) üç gece terâvîh namazı kıldırıldığı; ancak dördüncü gece bu namazı kıldırmadığı kaydedilmektedir. Dördüncü gecenin sabahında ise Rasûlullah (s.a) sabah namazı için mescide giderek cemâate imamlık yapmış ve ardından terâvîh namazı ümmetine farz kılınır endişesiyle bu namazı kıldirmaktan vazgeçtiğini belirten hitapta bulunmuştur.¹²⁴ Hiz. Âişe (r.a) rivâyetinin de Nu'mân (r.a) ve Ebû Zer'den (r.a) nakledilen aktarımları desteklediği görülmektedir.

Nu'mân'dan (r.a) yapılan aktarım, terâvîh namazının teşri' kılınmasına dair süregelen tartışmaları bertaraf edebilecek bilgiler sunmaktadır. Şöyle ki; terâvîh namazının oruçla birlikte hicretin 2. yılında teşri' kılındığı yönünde bir görüş bulunmaktadır. Buna karşılık Rasûlullah'ın (s.a) ikinci defa terâvîh namazını kıldırduğuna dair bir rivâyetin

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 351 (Muhakkikin dipnotudur).

¹²⁴ Buhârî, *Salâtü't-Terâvîh*, 1.

aktarılmaması ve kendisine bu namazla ilgili soruların sorulmaması sebebiyle terâvîh namazının nübüvvetin son yılında teşrîf kılındığı görüşü de mevcuttur.¹²⁵

Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) hicret yılında veya hicretten on dört ay sonra doğduğu dikkate alındığında onun bu namazı ancak hicretin son yıllarına doğru kılabilmesi mümkün gözükmemektedir.¹²⁶ İlgili rivâyetten hareketle terâvîh namazının risâletin son yılında meşru kılındığı görüşü isabetli görünmektedir. Ayrıca verilen bilgiler Nu'mân (r.a) rivâyetinin yine aynı yıla (632) ait olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

2.5.Küsûf Namazı

حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، فَذَكَرَ حَدِيثًا قَالَ: وَحَدَّثَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ:

”كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: وَكَانَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ يَسْأَلُ، ثُمَّ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ يَسْأَلُ، حَتَّى انْجَلَتِ الشَّمْسُ، قَالَ: فَقَالَ: ”إِنَّ نَاسًا مِنْ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ، أَوْ يَزْعُمُونَ، أَنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ إِذَا انْكَسَفَ وَاحِدٌ مِنْهُمَا، فَإِنَّمَا يَنْكَسِفُ لِمَوْتِ عَظِيمٍ مِنْ عُظَمَاءِ أَهْلِ الْأَرْضِ، وَإِنَّ ذَاكَ لَيْسَ كَذَاكَ، وَلَكِنَّهُمَا خُلِقَانِ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ، فَإِذَا تَجَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَشَيْءٍ مِنْ خَلْقِهِ خَشَعَ لَهُ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Affân → Abdülvâris → Eyyûb → Ebû Kılâbe → Bir Adam → Nu'mân b. Beşîr
tarikiyle nakledilen rivâyete göre Nu'mân (r.a) şöyle demiştir: (Bir defasında) Rasûlullah (s.a) zamanında güneş tutulmuştu. (Bunun üzerine Allah Rasûlü) iki rekât namaz kıldırdı sonra duâ etti, ardından iki rekât (daha) namaz kıldı akabinde duâ etti, (bu durum) güneş doğana kadar (devam etti). (Sonrasında) Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “*Cahiliye*

¹²⁵ Bilgi için Bk. Köse, Saffet, “Terâvîh”, *DİA*, XL, 482-483.

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit, “Terâvîh Namazıyla İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), s. 336-337.

dönemindeki insanlar, güneş ve aydan birisi tutulduğunda yeryüzündeki büyük zâtlardan birinin ölümü (dolayısıyla) (güneş ve ayın) tutulduğunu sanırlar/söylerler. Hâlbuki öyle değildir (yani güneş ve ay kimsenin ölümü üzerine tutulmaz). Fakat o ikisi Allah'ın yarattıklarındandır iki mahlûktur. Aziz ve Celil olan Allah mahlûkatından bir şey üzerine tecelli ederse o şey de ona boyun eğer".¹²⁷

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Müsned'de 4 yerde¹²⁸ tekrar edilen rivâyetlerden 18351 numaralı rivâyet tercih edilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Benzer rivâyetler, Kütüb-i Sitte kaynaklarında 57 yerde zikredilmiş olup kaynaklara göre dağılımı şu şekildedir: Sahîh-i Buhârî'de bulunan 19 rivâyetten 14'ü "Küsûf", 4'ü "Bedü'l-Halk", 1'i ise "Nikâh" bölümünde yer almaktadır. Sahîh-i Müslim'de geçen 12 rivâyet ile Sünen-i Nesâî'de bulunan 20 rivâyet "Küsûf"; Sünen-i İbn Mâce'de tespit edilen 3 rivâyet "İkâmetü's-Salat"; Sünen-i Ebû Dâvûd'da geçen 3 rivâyet ise "Salât" bölümünde tahrîc edilmiştir. Sünen-i Tirmizî'de ise benzer rivâyetlere rastlanılamamıştır.

Tespit edilen rivâyetlerin toplamda 14 râvîden nakledildiği belirlenmiştir. Hangi râvîden ne kadar aktarım yapıldığını yazmak yerine daha derli toplu görünmesi adına aşağıda tablo halinde gösterilmesi uygun bulunmuştur.

İlgili rivâyetlerin râvîlere göre dağılımı şu şekildedir:

Nu'mân b. Beşîr	3	Ebû Mûsâ	3
H.z. Âişe	16	Câbir b. Abdullah	3
Ebû Mes'ûd	7	Kabîsa b. Muhârik	2

¹²⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 295.

¹²⁸ İlgili kaynakta bulunan diğer mükerrer rivayetler 18365, 18392 ve 18443 numarada yer almaktadır.

Ebû Bekre	7	Abdullah b. Amr	1
Abdullah b. Abbâs	5	Ebû Hüreyre	1
Abdullah b. Ömer	4	Hişâm b. ‘Urve	1
Mugîre b. Şu‘be	3	İsmâîl	1

Elde edilen rivâyetlerin geneline bakıldığında metni verilen rivâyet ile benzerlik arz ettiği görülmektedir. Buna karşın metinlerde birtakım farklılıklar ve ziyadeler mevcuttur. Ancak çok sayıda rivâyet bulunmasından dolayı metin farklılıkları tablo halinde gösterilmeyip açıklamalar kısmında değinilecektir. Ayrıca senedde tahvil bulunan yerlere (٢) işareti konularak belirgin hale getirilmiştir.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

Sahîh-i Buhârî’de yer alan 19 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Amr b. Avvân → Hâlid → Yûnus → Hasan → Ebû Bekre → **Rasûlullah**,¹²⁹

Şihâb b. Abbâd → İbrâhîm b. Humeyd → İsmâîl → Kays → Ebû Mes‘ûd → **Rasûlullah**,¹³⁰

Asbağ → İbn Vehb → Amr → Abdurrahmân b. el-Kâsım → Babası (el-Kâsım) → İbn Ömer → **Rasûlullah**,¹³¹

Abdullah b. Muhammed → Hâşim b. el-Kâsım → Şeybân Ebû Muâviye → Ziyâd b. Alâka → Mugîre b. Şu‘be → **Rasûlullah**,¹³²

¹²⁹ Buhârî, Küsûf, 1.

¹³⁰ Buhârî, Küsûf, 1.

¹³¹ Buhârî, Küsûf, 1.

¹³² Buhârî, Küsûf, 1.

Abdullah b. Mesleme → Mâlik → Hişâm b. Urve → Babası (Urve) → Âişe → **Rasûlullah,**¹³³

Yahyâ b. Bükeyr → el-Leys → Akîl → İbn Şihâb (ح) Ahmed b. Sâlih → Anbese → Yûnus → İbn Şihâb → Urve → Âişe → **Rasûlullah,**¹³⁴

Saîd b. Ufeyr → el-Leys → Ukayl → İbn Şihâb → Urve b. ez-Zübeyr → Âişe → **Rasûlullah,**¹³⁵

Kuteybe b. Saîd → Hammâd b. Zeyd → Yûnus → Hasan → Ebû Bekre → **Rasûlullah,**¹³⁶

Abdullah b. Mesleme → Mâlik → Zeyd b. Eslem → Atâ' b. Yesâr → Abdullah b. Abbâs → **Rasûlullah,**¹³⁷

Müsedded → Yahyâ → İsmâîl → Kays → Ebû Mes'ûd → **Rasûlullah,**¹³⁸

Abdullah b. Muhammed → Hişâm → Ma'mer → Zührî ve Hişâm b. 'Urve → 'Urve → Âişe → **Rasûlullah,**¹³⁹

Muhammed b. el-'Alâ' → Ebû Üsâme → Büreyd b. Abdullah → Ebû Bürde → Ebû Mûsâ → **Rasûlullah,**¹⁴⁰

Ebü'l-Velîd → Zâide → Ziyâd b. 'Alâka → Mugîre b. Şu'be → **Rasûlullah,**¹⁴¹

Ebü Ma'mer → Abdü'l-Vâris → Yûnus → Hasan → Ebû Bekre → **Rasûlullah,**¹⁴²

¹³³ Buhârî, Kûsûf, 2.

¹³⁴ Buhârî, Kûsûf, 4.

¹³⁵ Buhârî, Kûsûf, 5.

¹³⁶ Buhârî, Kûsûf, 6.

¹³⁷ Buhârî, Kûsûf, 9.

¹³⁸ Buhârî, Kûsûf, 13.

¹³⁹ Buhârî, Kûsûf, 13.

¹⁴⁰ Buhârî, Kûsûf, 14.

¹⁴¹ Buhârî, Kûsûf, 15.

Yahyâ b. Süleymân → İbn Vehb → Amr → Abdurrahmân b. el-Kâsım → Babası (el-Kâsım) → Abdullah b. Ömer → **Rasûlullah**,¹⁴³

İsmâîl b. Ebû Üveys → Mâlik → Zeyd b. Eslem → ‘Atâ’ b. Yesâr → Abdullah b. Abbâs → **Rasûlullah**,¹⁴⁴

Yahyâ b. Bükeyr → Leys → Ukayl → İbn Şihâb → ‘Urve → Âişe → **Rasûlullah**,¹⁴⁵

Muhammed b. el-Müsennâ → Yahyâ → İsmâîl → Kays → Ebû Mes‘ûd → **Rasûlullah**,¹⁴⁶

Abdullah b. Yûsuf → Mâlik → Zeyd b. Eslem → ‘Atâ’ b. Yesâr → Abdullah b. Abbâs → **Rasûlullah**.¹⁴⁷

***Sahîh-i Müslim*’de yer alan 12 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Kuteybe b. Saîd → Mâlik b. Enes → Hişâm b. ‘Urve → Babası (Urve) → Âişe (ح) Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Abdullah b. Nümeyr → Hişâm → Babası (Urve) → Âişe → **Rasûlullah**,¹⁴⁸

Yahyâ b. Yahyâ → Ebû Muâviye → Hişâm b. ‘Urve → **Rasûlullah**,¹⁴⁹

Harmele b. Yahyâ → İbn Vehb → Yûnus (ح) Ebû’t-Tâhir ve Muhammed b. Seleme el-Murâdî → İbn Vehb → Yûnus → İbn Şihâb → ‘Urve b. ez-Zübeyr → Âişe → **Rasûlullah**,¹⁵⁰

¹⁴² Buhârî, Küsûf, 17.

¹⁴³ Buhârî, Bed’ül-Halk, 4.

¹⁴⁴ Buhârî, Bed’ül-Halk, 4.

¹⁴⁵ Buhârî, Bed’ül-Halk, 4.

¹⁴⁶ Buhârî, Bed’ül-Halk, 4.

¹⁴⁷ Buhârî, Nikâh, 87.

¹⁴⁸ Müslim, Küsûf, 1.

¹⁴⁹ Müslim, Küsûf, 2.

İshâk b. İbrâhîm → Muhammed b. Bekr → İbn Cüreyc → ‘Atâ’ → Ubeyd b. Umeyr → Âişe → **Rasûlullah**,¹⁵¹

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Abdullah b. Nümejr (**ح**) Muhammed b. Abdullah b. Nümejr → Babası (Abdullah b. Nümejr) → Abdülmelik → ‘Atâ’ → Câbir → **Rasûlullah**,¹⁵²

Süveyd b. Saîd → Hafs b. Meysera → Zeyd b. Eslem → ‘Atâ’ b. Yesâr → İbn Abbâs → **Rasûlullah**,¹⁵³

Yahyâ b. Yahyâ → Hüseyim → İsmâîl → Kays b. Ebû Hâzim → Ebû Mes‘ûd el-Ensârî → **Rasûlullah**,¹⁵⁴

Ubeydullâh b. Muâz el-‘Anberî ve Yahyâ b. Habîb → Mu‘temir → İsmâîl → Kays → Ebû Mes‘ûd → **Rasûlullah**,¹⁵⁵

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Vekî‘ ve Ebû Üsâme ve İbn Nümejr (**ح**) İshâk b. İbrâhîm → Cerîr ve Vekî‘ (**ح**) İbn Ebû Ömer → Süfyân ve Mervân → İsmâîl → **Rasûlullah**,¹⁵⁶

Ebû Âmir el-Eş‘arî Abdullah b. Berrâd ve Muhammed b. el-‘Alâ’ → Ebû Üsâme → Ebû Büreyd → Ebû Bürde → Ebû Mûsâ → **Rasûlullah**,¹⁵⁷

¹⁵⁰ Müslim, Küsûf, 3.

¹⁵¹ Müslim, Küsûf, 6.

¹⁵² Müslim, Küsûf, 10.

¹⁵³ Müslim, Küsûf, 17.

¹⁵⁴ Müslim, Küsûf, 21.

¹⁵⁵ Müslim, Küsûf, 22.

¹⁵⁶ Müslim, Küsûf, 23.

¹⁵⁷ Müslim, Küsûf, 24.

Hârûn b. Saîd el-Eylî → İbn Vehb → Amr b. el-Hâris → Abdurrahmân b. el-Kâsım
→ Babası el-Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk → Abdullah b. Ömer →
Rasûlullah,¹⁵⁸

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Muhammed b. Abdullah b. Nümejr → Mus‘ab (İbnü’l-
Mikdâm) → Zâide → Ziyâd b. Alâka → Mugîre b. Şu‘be → **Rasûlullah.**¹⁵⁹

Sünen-i İbn Mâce’de yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. Abdullah b. Nümejr → Babası (Abdullah b. Nümejr) → İsmâîl b.
Ebû Hâlid → Kays b. Ebû Hâzim → Ebû Mes‘ûd → **Rasûlullah,**¹⁶⁰

Muhammed b. el-Müsennâ ve Ahmed b. Sâbit ve Cemîl b. el-Hasan → Abdü’l-
Vehhâb → Hâlid el-Hazzâ’ → Ebû Kılâbe → Nu‘mân b. Beşîr → **Rasûlullah,**¹⁶¹

Ahmed b. Amr b. es-Serh el-Mısırî → Abdullah b. Vehb → Yûnus → İbn Şihâb →
‘Urve b. ez-Zübeyr → Âişe → **Rasûlullah.**¹⁶²

Sünen-i Ebû Davûd’da yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Osmân b. Ebû Şeybe → İsmâîl b. Uleyye → İbn Cüreyc → ‘Atâ’ → Ubeyd b.
Umeyr → Âişe → **Rasûlullah,**¹⁶³

Ahmed b. Hanbel → Yahyâ → Abdûlmelik → ‘Atâ’ → Câbir b. Abdullah →
Rasûlullah,¹⁶⁴

el-Ka‘nebî → Mâlik → Hişâm b. ‘Urve → ‘Urve → Âişe → **Rasûlullah.**¹⁶⁵

¹⁵⁸ Müslim, Küsûf, 28.

¹⁵⁹ Müslim, Küsûf, 29.

¹⁶⁰ İbn Mâce, İkâmetü’s-Salât, 152.

¹⁶¹ İbn Mâce, İkâmetü’s-Salât, 152.

¹⁶² İbn Mâce, İkâmetü’s-Salât, 152.

¹⁶³ Ebû Davûd, Salât, 3.

¹⁶⁴ Ebû Davûd, Salât, 4.

Sünen-i Nesâî’de yer alan 20 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe → Hammâd → Yûnus → Hasan → Ebû Bekre → **Rasûlullah**,¹⁶⁶

Muhammed b. Seleme → İbn Vehb → Amr b. el-Hâris → Abdurrahmân b. el-Kâsım → Babası (el-Kâsım) → Abdullah b. Ömer → **Rasûlullah**,¹⁶⁷

Ya’kûb b. İbrâhîm → Yahyâ → İsmâîl → Kays → Ebû Mes’ûd → **Rasûlullah**,¹⁶⁸

Muhammed b. Kâmil el-Mervezî → Hüseyim → Yûnus → Hasan → Ebû Bekre → **Rasûlullah**,¹⁶⁹

Ya’kûb b. İbrâhîm → İbn Uleyye → İbn Cüreyc → ‘Atâ’ → Ubeyd b. Umeyr → Âişe → **Rasûlullah**,¹⁷⁰

Muhammed b. Seleme → İbn Vehb → Yûnus → İbn Şihâb → ‘Urve b. ez-Zübeyr → Âişe → **Rasûlullah**,¹⁷¹

Kuteybe → Mâlik → Hişâm b. ‘Urve → Babası (‘Urve) → Âişe → **Rasûlullah**,¹⁷²

Ebû Dâvûd → Ebû Ali el-Hanefî → Hişâm → ed-Destüvâî → Ebû’z-Zübeyr → Câbir b. Abdullah → **Rasûlullah**,¹⁷³

Muhammed b. Ubeydullâh b. Abdü’l-Azîm → İbrâhîm → Abbâd b. Abbâd el-Mühellebî → Muhammed b. Amr → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah**,¹⁷⁴

¹⁶⁵ Ebû Davûd, Salât, 7.

¹⁶⁶ Nesâî, Kûsûf, 1.

¹⁶⁷ Nesâî, Kûsûf, 3.

¹⁶⁸ Nesâî, Kûsûf, 4.

¹⁶⁹ Nesâî, Kûsûf, 5.

¹⁷⁰ Nesâî, Kûsûf, 10.

¹⁷¹ Nesâî, Kûsûf, 11.

¹⁷² Nesâî, Kûsûf, 11.

¹⁷³ Nesâî, Kûsûf, 13.

¹⁷⁴ Nesâî, Kûsûf, 15.

Muhammed b. Beşşâr → Abdü'l-Vehhâb → Hâlid → Ebû Kılâbe → Nu'mân b. Beşîr → **Rasûlullah**,¹⁷⁵

İbrâhîm b. Ya'kûb → Amr b. Âsım → Ubeydullâh b. el-Vâzi' → Eyyûb es-Sehtiyânî → Ebû Kılâbe → Kabîsa b. Muhârik el-Hilâlî → **Rasûlullah**,¹⁷⁶

Muhammed b. el-Müsennâ → Muâz (İbn Hişâm) → Babası (Hişâm) → Katâde → Ebû Kılâbe → Kabîsa el-Hilâlî → **Rasûlullah**,¹⁷⁷

Muhammed b. Beşşâr → Muâz b. Hişâm → Babası (Hişâm) → Katâde → Hasan → Nu'mân b. Beşîr → **Rasûlullah**,¹⁷⁸

İmrân b. Mûsâ → Abdü'l-Vâris → Yûnus → Hasan → Ebû Bekre → **Rasûlullah**,¹⁷⁹

Muhammed b. Seleme → İbnü'l-Kâsım → Mâlik → Zeyd b. Eslem → 'Atâ' b. Yesâr → Abdullah b. Abbâs → **Rasûlullah**,¹⁸⁰

Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahmân b. el-Misver ez-Zührî → Gunder → Şu'be → 'Atâ' b. es-Sâib → Babası (es-Sâib) → Abdullah b. Amr → **Rasûlullah**,¹⁸¹

Amr b. Osmân b. Saîd b. Kesîr → el-Velîd → Abdurrahmân b. Nemir → Zührî → 'Urve b. ez-Zübeyr → Âişe → **Rasûlullah**,¹⁸²

İshâk b. İbrâhîm → Abde → Hişâm b. 'Urve → Babası ('Urve) → Âişe → **Rasûlullah**,¹⁸³

¹⁷⁵ Nesâî, Küsûf, 17.

¹⁷⁶ Nesâî, Küsûf, 17.

¹⁷⁷ Nesâî, Küsûf, 17.

¹⁷⁸ Nesâî, Küsûf, 17.

¹⁷⁹ Nesâî, Küsûf, 17.

¹⁸⁰ Nesâî, Küsûf, 18.

¹⁸¹ Nesâî, Küsûf, 21.

¹⁸² Nesâî, Küsûf, 22.

Amr b. Ali → Yezîd (İbn Zürey‘) → Yûnus → Hasan → Ebû Bekre → **Rasûlullah,**¹⁸⁴

Mûsâ b. Abdurrahmân el-Mesrûkî → Ebû Üsâme → Büreyd → Ebû Bürde → Ebû Mûsâ → **Rasûlullah.**¹⁸⁵

Şuayb el-Arnaût’un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyetin isnâdî, Nu‘mân’ın râvîsinin meçhul olmasından dolayıyla zayıftır. Geriye kalan râvîleri sika olup Şeyhayn’ın ricalindendir.¹⁸⁶

c. Açıklama

İlgili rivâyette Allah Rasûlü (s.a) Cahiliye dönemindeki insanların, güneş ve aydan birisi tutulduğu vakit büyük bir zâtın ölümü sebebiyle tutulduğunu zannettiklerini ifade etmiş ancak güneş ve ayın sanıldığı gibi hiç kimsenin ölümü üzerine tutulmayacağını belirtmiştir.

Tespit edilen tüm nakiller incelenmiş ve Nu‘mân (r.a) rivâyetinde yer almayan birtakım bilgilerin bulunduğu görülmüştür. Hatta bu bilgilerin çok farklı konuları ihtiva ettiği belirlenmiştir. Bazı kayıtlar ilgili metnin anlaşılması noktasında detaylı bilgiler verirken, bazı nakillerde yer alan anlatımlar ise söz konusu rivâyetin bağlamının dışına çıkıldığını göstermektedir.

Sünen-i İbn Mâce ve *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da yer verilen Nu‘mân (r.a) rivâyetlerindeki “Rasûlullah (s.a) korkmuş vaziyette elbisesini çekerek mescide geldi. Güneş açılıncaya kadar bize namaz kıldırды” ifadesi, Rasûlullah’ın (s.a) camiye ne şekilde geldiğine dair bilgi vermektedir. Nu‘mân (r.a), Rasûlullah’ın (s.a) camiye gelirken

¹⁸³ Nesâî, Küsûf, 24.

¹⁸⁴ Nesâî, Küsûf, 25.

¹⁸⁵ Nesâî, Küsûf, 26.

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 295 (Muhakkikin dipnotudur).

içerisinde bulunduğu ruh hali, beden dili, elbisesinin durumu ve yüzündeki ifadeye dair yaptığı gözlemi ilgili nakilde belirterek fiili bir aktarımda bulunmuştur.

Öncelikle bahsedilen metin farklılıkları kaydedilecek ardından ise buradan çıkarımlar yapılacaktır. Söz konusu farklılıklar ve çıkarımlar şu şekildedir.

Kabîsa b. Muhârik rivâyetinde “*Güneş tutulduğu vakit Medine’de Hz. Peygamber (s.a) ile beraberdik. Rasûlullah (s.a) bir korku içinde eteklerini toplayarak hemen kalktı, uzunca iki rekât namaz kıldırıldı*”¹⁸⁷ bilgisi mevcuttur.

Mugîre b. Şu‘be, Câbir b. Abdullah ve Ebu Bekre’den gelen nakillerde, güneş tutulmasının Hz. Peygamber’in (s.a) oğlu İbrâhîm’in öldüğü gün gerçekleştiği ifade edilmiş ve insanların bu tutulmayı İbrâhîm’in ölümüne bağladıkları bilgisi verilmiştir.

Ebû Mûsâ’dan nakledilen haberde “*Allah bu tutulma ile kullarını korkutur. Sizler bu şekilde (korkunç) bir şey gördüğünüz zaman hemen Allah’ı zikretmeye, Allah’a dua etmeye ve Allah’tan mağfiret istemeye koyulunuz*”¹⁸⁸ ziyadesi vardır.

Hiz. Âişe’den (r.a) yapılan aktarımın son kısmında “*Ey Muhammed ümmeti! Allah’a yemin ederim ki; erkek kulunun veya dişi kulunun zina edişinden dolayı Allah Teâlâ kadar kıskanç olan hiçbir kimse yoktur. Ey Muhammed ümmeti! Allah’a yemin ederim ki; benim bilmekte olduğumu sizler bilerseniz, muhakkak az güler çok ağlardınız*”¹⁸⁹ metni yer almaktadır.

Abdullah b. Abbâs (r.a), Abdullah b. Amr (r.a) ve başka bir Hiz. Âişe (r.a) rivâyetinde ise şöyle bir olay anlatılır: “Sahâbîler, ‘Ya Rasûlallah! Biz seni (namaz içinde) durduğun yerden bir şeye elinle uzandığını gördük. Sonra (yine namaz içinde) irkilip geri

¹⁸⁷ Nesâî, Kûsûf, 17.

¹⁸⁸ Buhârî, Kûsûf, 14.

¹⁸⁹ Buhârî, Kûsûf, 2.

geri geldiğini gördük’ dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a), “Şüphesiz ben cenneti gördüm ve elimle bir salkıma uzandım. Eğer ben o salkımı ele geçirebilseydim, dünya baki kaldıkça ondan yerdiniz (de tükenmezdi). Ayrıca bana (cehennem) ateşi de gösterildi. Ömrümde bugün gördüğüm kadar çirkin, berbat hiçbir manzara görmemiştim. Dahası cehennem ahalisinin çoğunun da kadınlar olduğunu gördü” buyurdu. Sahâbîler, “Ya Rasûlullah (s.a), ne sebeple (kadınların çoğu cehennemlik oluyor?)” diye sordular. Rasûlullah (s.a), “Küfürleri sebebiyle” buyurdu. “Allah’a iman etmiyorlar mı?” diye sorulunca Rasûlullah (s.a), “Kocalarına karşı nimete nankörlük ederler. İyiliğe karşı küfrân ederler. Onlardan birine bütün bir ömür iyilik etsen sonra senden (hoşlanmadığı ufacık) bir şey görse, ‘Senden hiçbir hayır görmedim ki;’ der” buyurdu.

Cehennemin ehlinin çoğunun kadınlardan olması rivâyeti ile ilgili Şarkiyatçı Ulrike Mitter şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Hadîsin tâbî ‘ûn arasındaki yaygınlığının ve sahâbe neslinden çok sayıda otoritenin varlığının nispeten zayıf bir metin zemini ile birlikte iki şeye işaret ettiği görülmektedir: 1. Sahâbe zamanında birçok kişinin detaylarını bilmeksizin duyduğu bir şey vuku bulmuş olmalıdır. 2. İlk nesiller, muhakkak ki erkekler, menşeyi göz önünde bulundurmaksızın bu tür bir hadîsin varlığından memnuniyet duymuş olmalıdır. Rivâyeti memnuniyetle diğer hadîslerle (güneş tutulması, sadaka) birleştirip, bazı kısımlarını genişlettiler (nankörlük, noksanlıklar) ve hadîsi yaydılar”.¹⁹⁰

Câbir b. Abdullah ve Abdullah b. Amr’dan yapılan diğer aktarımlarda Allah Rasûlû’nün (s.a), “Sizi temin ederim ki; bana cehennem getirildi. Bu da gerisin geriye çekildiğimi gördüğünüz sırada oldu. Hatta orada çomaklı herifin ateş içinde bağırsaklarını sürüdüğünü gördüm. (O adam) Vaktiyle hacıların paralarını çomağı ile çalardı. Eğer malının çalındığını anlayan olursa çomağıma takıldı derdi. Farkına varan olmazsa alıp götürürdü. Ben, orada kedi sahibi kadını da gördüm. O kadın ki vaktiyle kediyi bağlayarak

¹⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Mitter, Ulrike, “Cehennem Ehlinin Çoğunluğu Kadınlardır”: Çok Tartışılan Bir Hadîsin Kısa Analizi/The Majority of the Dwellers of Hell-Fire Are Women” A Short Analysis of a Much Discussed Hadîth, *Hadîs Tetkikleri Dergisi*, 2011, C. IX, S. 2, s. 115.

aç tutmuştu. Ona, yerin haşeratından yemesine müsaade etmemiş, nihayet hayvan açlıktan ölmüştü. Sonra (bana) cenneti de getirdiler. Bu da eski yerimde duruncaya kadar ilerlediğimi gördüğünüz sırada oldu. Yemin olsun ki elimi uzattım. Siz göresiniz diye cennetin meyvelerinden koparmak istiyordum. Sonradan bunu yapmamayı düşündüm. İşte bu suretle size vadedilen her şeyi ben bu namazımda görmüş oldum”¹⁹¹ sözleri kaydedilmektedir.

Abdullah b. Amr’dan yapılan diğer bir aktarımda Rasûlullah’ın (s.a) secdede iken ağlaması, derinden nefes alarak “*Ben onların arasında iken bunu bana vadetmemiştin. Ben onların arasında senden bağışlanma dilerken bunu bana vadetmemiştin*”¹⁹² şeklindeki ifadelerine yer verilmiştir.

Bu bilgiler verildikten sonra metni verilen rivâyetin tüm tariklerini bir arada düşünmek ve anlatılan olaylar arasında bağ kurup birleştirerek tek bir metin haline getirmek zor görünmektedir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi pek çok rivâyet tespit edilmiş ve bu aktarımlar arasında mesaj, bağlam ve olay açısından farklılıklar bulunduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla tüm bu rivâyetlerin aynı mekâna ve zamana ait olduğunu söylemek mümkün değildir. İfade edilen güneş tutulması olayının değişik zamanlarda meydana geldiği ve rivâyetlerin farklı zamanlarda oluşan güneş tutulmalarına ait olduğu çıkarımını yapmak daha isabetlidir. Bu görüşü desteklemek için Hz. Peygamber (s.a) zamanındaki güneş tutulmalarına dair şu bilgileri vermek rivâyetlerin anlaşılması noktasında önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber’in yaşadığı yıllarda Hicaz Bölgesi’ndeki astronomik olaylar üzerine günümüzde bir çalışma yapılmış ve “bu araştırmaya göre Hz. Peygamber’in (s.a) risâlet döneminde Hicaz bölgesinde çıplak gözle görülebilecek şekilde Mekke’de bir defa,

¹⁹¹ Müslim, Küsûf, 10; Nesâî, Küsûf, 21.

¹⁹² Nesâî, Küsûf, 21.

Medine’de ise iki defa güneş tutulduğu tespit edilmiştir.”¹⁹³ Bu tutulmaların milâdi olarak şu tarihlere denk geldiği görülmektedir;

1. 2 Eylül 620, Salı günü saat (29 Rebî’u’l-Âhir) 9:58 (Mekke)
2. 21 Nisan 627, Salı günü (Hicrî 5. yıl, 29 Nesi’ ayı) saat 11:17 (Medine)
3. 27 Ocak 632, Pazartesi günü (Hicrî 29 Şevvâl 10. yıl) saat 9:45 (Medine)¹⁹⁴.

Kabîsa b. Muhârik, güneş tutulduğu vakit Medine’de Allah Rasûlü (s.a) ile beraber olduklarını rivâyetlerinde belirtmektedir. Mugîre b. Şu’be, Câbir b. Abdullah ve Ebu Bekre’den gelen ilgili nakillerde ise Hz. Peygamber’in (s.a) oğlu İbrâhîm’in öldüğü gün güneş tutulmasının meydana geldiği bildirilmiştir. İbrâhîm’in Zilhicce 8’de (Mart-Nisan 630) doğduğu ve on yedi-on sekiz aylıkken hastalanıp ve öldüğüne dair bilgiler kaynaklarda mevcuttur.¹⁹⁵ Bununla beraber ölüm tarihi ile ilgili muhtelif bilgiler olsa da 632 yılında vefat ettiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a) oğlu İbrâhîm’in öldüğü gün meydana gelen güneş tutulması olayının 27 Ocak 632 Pazartesi günü gerçekleşen 3. tutulma olduğu anlaşılmaktadır. İbrâhîm’in vefat ettiği gün güneş tutulması ve Allah Rasûlü’nün (s.a) hutbede “*Güneş ve ayın kimsenin ölümü üzerine tutulmayacağını*” ifade ettiği rivâyetlerin de bu tutulma ile ilgili olduğu sonucuna varılmıştır.

Abdullah b. Amr rivâyetinde Rasûlullah’ın (s.a) “*Ben onların arasında iken bunu bana vadetmemiştin*” diyerek secdede ağlaması aktarılırken Rasûlullah’ın (s.a) neden ağladığı ve kime/neye istinaden bu sözleri sarf ettiği belirsizdir. Ancak Câbir b. Abdullah rivâyetinde Allah Rasûlü’ne (s.a) cehennemde azap görenlerin durumunun gösterildiği,

¹⁹³ Daha fazla bilgi için bk. Karataş, Mustafa, “Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadîsleri”, *Diyânet İlmî Dergi*, Nisan-Mayıs-Haziran 2000, C. 36, S. 2, s. 79.

¹⁹⁴ Bk. Apaydın, Mehmet, “*Siyer Kronolojisi*”, *KURAMER Yayınları*, İstanbul 2018, s. 430.

¹⁹⁵ Bk. Çubukcu, Asri, “İbrâhîm”, *DİA*, XXI, 273.

çomaklı herifin ateş içinde bağırsaklarını sürüdüğü, kediye bağlayarak aç bırakıp ölümüne sebep olan kadının azaba uğradığı bildirilmektedir. Allah Rasûlü (s.a) gördüğü bu manzara sonrası “Ömrümde bugün gördüğüm kadar çirkin, berbat hiçbir manzara görmemişim” ifadelerini kullanmıştır.

Abdullah b. Abbâs nakilleride ise Allah Rasûlü (s.a): “*Cehennem ahalisinin çoğunun kadınlar olduğunu gördüm*” buyurmuştur. Sahâbîler, ‘Ya Rasûlullah (s.a), ne sebeple kadınların çoğu cehennemlik oluyor diye sorunca Rasûlullah (s.a): ‘*Kocalarına, nimete ve iyiliğe nankörlük ederler*’¹⁹⁶ cevabını vermiştir.

Nihayetinde Allah Rasûlü’nün (s.a) cehennemde azaba uğrayanların kendisine gösterilmesi ve cehennemliklerin çoğunun kadınlardan oluştuğunu müşahade etmesi sebebiyle secdede gözyaşı döktüğü düşünülebilir. İlgili rivâyetlerin aynı bağlamda olması dolayısıyla söz konusu rivâyetlerin, aynı konuşmaya dair farklı bölümler içerdiği, aynı zaman/mekânda söylendiği ve birbirlerini tamamladığı da söylenebilir.

Hiz. Âişe (r.a) rivâyetlerinin birinde ise Allah Rasûlü (s.a), “*Ey Muhammed ümmeti! Allah’a yemin ederim ki; erkek veya dişi kulunun zina edişinden dolayı Allah Teâlâ kadar kıskanç olan hiçbir kimse yoktur. Allah’a yemin ederim ki, benim bilmekte olduğumu sizler bilerseniz, muhakkak az güler çok ağladınız*”¹⁹⁷ buyurmuştur. Bir önceki verilen rivâyetlerin aksine burada zinadan bahsedilmektedir. Bu bakımdan Hiz. Âişe (r.a) naklinin farklı bir bağlamda olmasından dolayı rivâyetin başka bir zamanda gerçekleşen güneş tutulması zamanına ait olduğu düşünülmektedir.

3. Duâ

3.1.Duâ İbâdetir

¹⁹⁶ Buhârî, Küsûf, 9.

¹⁹⁷ Buhârî, Küsûf, 2.

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، وَالْأَعْمَشِ، عَنْ ذَرٍّ، عَنْ يُسَيْعِ الْحَضْرَمِيِّ، عَنْ
النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَخْطُبُ، وَيَقُولُ:

”إِنَّ الدُّعَاءَ هُوَ الْعِبَادَةُ“، ثُمَّ قَرَأَ، {وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ}

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Abdurrahmân → Süfyân → Mansûr ve A‘meş → Zerr → Yüsey‘ el-Hadramî
→ Nu‘mân b. Beşîr tarikiyle gelen rivâyete göre Nu‘mân (r.a), Allah Rasûlü’nün hutbede
“Duâ ibâdetin ta kendisidir” buyurduğunu işitmiştir. Ardından Rasûlullah; “Rabbiniz
buyurdu ki: ‘Bana duâ edin duânıza icâbet edeyim’¹⁹⁸ (âyetini) okumuştur.¹⁹⁹

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Konu edilen rivâyet *Müsned* 18436 numarada zikredilmiştir. Mezkûr kaynakta ilgili
aktarımın 6 defa²⁰⁰ tekrar edildiği saptanmıştır. *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında 5 yerde tespit
edilen rivâyet; *Sünen-i İbn Mâce*’de “Duâ”, *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da “Vitr” , *Sünen-i*
Tirmîzi’de yer alan 2 rivâyet “Tefsîrü’l-Kur’ân” diğeri ise “Deavât” bölümlerinde tahrîc
edilmiştir.

Elde edilen tüm rivâyetlerin Nu‘mân b. Beşîr’den (r.a) geldiği görülmektedir.
Ayrıca Nu‘mân’dan (r.a) ilgili rivâyeti nakleden tek kişinin Yüsey‘ el-Hadramî (el-Kindî)
olması ve ortak râvîlerin çoğunlukta olması göze çarpmaktadır.

Tespit edilen rivâyetlerin isnâd şemalarına bakıldığında; üçüncü tabakada yer alan
Zerr b. Abdullah el-Hemdânî’ye kadar aynı râvîlerin bulunduğu, dördüncü tabakada ise

¹⁹⁸ Mü‘min, 40/60.

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 382.

²⁰⁰ İlgili kaynakta bulunan diğer mükerrer rivayetler 18352, 18386, 18391, 18432 ve 18437
numarada yer almaktadır.

A‘meş (ö. 148/765) veya Mansûr (ö. 132/750) tarafından nakledildiği, metinlerinde ise herhangi bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Belirlenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

Sünen-i İbn Mâce’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ali b. Muhammed → Vekî‘ → A‘meş → Zerr b. Abdullah el-Hemdânî → Yüsey‘ el-Kindî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.²⁰¹

Sünen-i Ebû Davûd’da yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Hafs b. Ömer → Şu‘be → Mansûr → Zerr → Yüsey‘ el-Hadramî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.²⁰²

Sünen-i Tirmizî’de yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Hennâd → Ebû Muâviye → A‘meş → Zerr → Yüsey‘ el-Kindî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,²⁰³

Muhammed b. Beşşâr → Abdurrahmân b. Mehdî → Süfyân → Mansûr ve A‘meş → Zerr → Yüsey‘ el-Hadramî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,²⁰⁴

Ahmed b. Menî‘ → Mervân b. Muâviye → A‘meş → Zerr → Yüsey‘ → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.²⁰⁵

Şuayb el-Arnaût’un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyet sahihtir.²⁰⁶

c. Açıklama

²⁰¹ İbn Mâce, Duâ, 1.

²⁰² Ebû Dâvûd, Vitr, 23.

²⁰³ Tirmizî, Tefsîrû’l-Kur’ân, 3.

²⁰⁴ Tirmizî, Tefsîrû’l-Kur’ân, 41.

²⁰⁵ Tirmizî, Deavât, 1.

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 382 (Muhakkikin dipnotudur).

Konu edilen rivâyette Allah Rasûlü (s.a) hutbede, duânın ibadetin ta kendisi olduğunu, yani ibadetlerin özünü oluşturduğunu ifade etmektedir.

Duâ, “İslâm literatüründe Allah’ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesi, sevgi ve tâzim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesi” şeklinde tarif edilir.²⁰⁷ İbadet ise kulun “Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri”²⁰⁸ kapsamaktadır.

İbadet denildiğinde genellikle belirli davranış ve şekiller akıllara gelse de duâyı ibadet dairesinde zikretmek gerekir. Çünkü duâ, insanın yardıma en çok ihtiyacı olduğu vakitte Allah’a yaptığı çağrıdır. Kul ile Allah arasında bir rabıttır. Kulun aczini Allah’a arz etmesidir. Nitekim metinde yer alan âyetin devamında Yüce Allah, “*Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış halde cehenneme gireceklerdir*” buyurarak duânın, kişinin acizliğinin farkında olmasını sağlaması ve ona alçakgönüllülük kazandırması yönüne dikkat çekmektedir. Aksi yönde tutum sergilenmesi halinde ise Cehennem azabıyla cezalandırılacağı bildirilmiştir. Ebû Hüreyre’den (r.a) (ö. 58/678) nakledilen “*Kim Allah’a duâ etmezse, Allah’ta o kişiye gazab eder*”²⁰⁹ rivâyeti de bu durumu ortaya koymaktadır.

Kişinin kulluk yapabilmesi için öncelikle Allah’a imân ederek Müslüman olması gerekir. İnsan inanmadığı bir şeye yönelmez, inanmadığı bir sistemin sorumluluklarını yerine getirmez. Dolayısıyla duâ, yüce bir varlığın bulunduğu ve ona yönelişin kabulüdür. Tüm bu vasıflar göz önünde bulundurulduğunda duâ gerçekten ibadetin ta kendisidir. Hatta Enes b. Mâlik’ten (r.a) (ö. 93/711-712) merfû bir senedle aktarıldığı gibi,

²⁰⁷ Bk. Cilacı, Osman, “Duâ”, *DİA*, IX, 529.

²⁰⁸ Bk. Sinanoğlu, Mustafa, “İbâdet”, *DİA*, XIX, 233.

²⁰⁹ İbn Mâce, Duâ, 1.

“Dua ibâdetin özüdür”.²¹⁰ Ebû Hüreyre (r.a) ve Enes b. Mâlik’ten (r.a) gelen nakiller Nu’mân rivâyetine şahit olmasa da benzer mesajları ihtiva etmektedir.

3.2.Mağarada Mahsur Kalan Üç Kişinin Duâsı

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَعْقِلِ بْنِ مُنْبَهٍ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ يَعْنِي ابْنَ مَعْقِلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ وَهْبًا، يَقُولُ: حَدَّثَنِي النُّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَذْكُرُ الرَّقِيمَ فَقَالَ:

«إِنَّ ثَلَاثَةً نَفَرٍ كَانُوا فِي كَهْفٍ، فَوَقَعَ الْجَبَلُ عَلَى بَابِ الْكَهْفِ، فَأُوصِدَ عَلَيْهِمْ، قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ: تَذَاكُرُوا أَيُّكُمْ عَمِلَ حَسَنَةً، لَعَلَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بِرَحْمَتِهِ يَرْحَمُنَا، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: قَدْ عَمِلْتُ حَسَنَةً مَرَّةً: كَانَ لِي أَجْرَاءُ يَعْمَلُونَ، فَجَاءَنِي عَمَالٌ لِي، اسْتَأْجَرْتُ كُلَّ رَجُلٍ مِنْهُمْ بِأَجْرِ مَعْلُومٍ، فَجَاءَنِي رَجُلٌ ذَاتَ يَوْمٍ وَسَطَ النَّهَارِ، فَاسْتَأْجَرْتُهُ بِشَرْطِ أَصْحَابِهِ، فَعَمِلَ فِي بَقِيَّةِ نَهَارِهِ، كَمَا عَمِلَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ فِي نَهَارِهِ كُلِّهِ، فَرَأَيْتُ عَلَيَّ فِي الذِّمَامِ أَنْ لَا أَنْقِصَهُ مِمَّا اسْتَأْجَرْتُ بِهِ أَصْحَابَهُ، لِمَا جَهَدَ فِي عَمَلِهِ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: أَتُعْطِي هَذَا مِثْلَ مَا أُعْطِيتَنِي وَلَمْ يَعْمَلْ إِلَّا نِصْفَ نَهَارٍ؟ فَقُلْتُ: يَا عَبْدَ اللَّهِ، لَمْ أَبْخَسْكَ شَيْئًا مِنْ شَرْطِكَ، وَإِنَّمَا هُوَ مَالِي أَحْكُمْ فِيهِ مَا شِئْتُ، قَالَ: فَغَضِبَ، وَذَهَبَ، وَتَرَكَ أَجْرَهُ، قَالَ: فَوَضَعْتُ حَقَّهُ فِي جَانِبِ مِنَ الْبَيْتِ مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ مَرَّتْ بِي بَعْدَ ذَلِكَ بَقْرٌ، فَاسْتَرَيْتُ بِهِ فَصِيلَةً مِنَ الْبَقَرِ، فَبَلَغْتُ مَا شَاءَ اللَّهُ، فَمَرَّ بِي بَعْدَ حِينٍ شَيْخًا ضَعِيفًا لَا أَعْرِفُهُ، فَقَالَ: إِنَّ لِي عِنْدَكَ حَقًّا فَذَكِّرْنِيهِ حَتَّى عَرَفْتُهُ، فَقُلْتُ: إِيَّاكَ أَبْغِي، هَذَا حَقُّكَ، فَعَرَضْتُهَا عَلَيْهِ جَمِيعَهَا، فَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ، لَا تَسْخَرْ بِي إِنْ لَمْ تَصَدَّقْ عَلَيَّ، فَأَعْطِنِي حَقِّي، قَالَ: وَاللَّهِ مَا أَسْخَرْتُكَ: إِنَّهَا لِحَقُّكَ مَا لِي مِنْهَا شَيْءٌ: فَدَفَعْتُهَا إِلَيْهِ جَمِيعًا. اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِكَ لَوَجْهِكَ، فَأَفْرِجْ عَنَّا». قَالَ: فَانْصَدَعَ الْجَبَلُ حَتَّى رَأَوْا مِنْهُ، وَأَبْصَرُوا. قَالَ الْآخَرُ:

«قَدْ عَمِلْتُ حَسَنَةً مَرَّةً كَانَ لِي فَضْلٌ، فَأَصَابَتِ النَّاسَ شِدَّةٌ، فَجَاءَنِي امْرَأَةٌ تَطْلُبُ مِنِّي مَعْرُوفًا، قَالَ: فَقُلْتُ: وَاللَّهِ مَا هُوَ دُونَ نَفْسِكَ، فَأَبَيْتُ عَلَيَّ، فَذَهَبَتْ، ثُمَّ رَجَعْتُ، فَذَكَّرْتَنِي بِاللَّهِ، فَأَبَيْتُ عَلَيْهَا وَقُلْتُ: لَا وَاللَّهِ مَا هُوَ دُونَ نَفْسِكَ، فَأَبَيْتُ عَلَيَّ، وَذَهَبَتْ، فَذَكَّرْتُ لِرُجُوعِهَا، فَقَالَ لَهَا: أَعْطِيهِ نَفْسَكَ، وَأَعْنِي عِيَالَكَ، فَرَجَعْتُ إِلَيَّ، فَتَأَشَّدْتَنِي بِاللَّهِ، فَأَبَيْتُ عَلَيْهَا، وَقُلْتُ: وَاللَّهِ مَا هُوَ دُونَ نَفْسِكَ، فَلَمَّا رَأَتْ ذَلِكَ أَسْلَمَتْ إِلَيَّ نَفْسَهَا، فَلَمَّا تَكَشَّفْتُهَا، وَهَمَمْتُ بِهَا، ارْتَعَدَتْ مِنْ تَحْتِي،

²¹⁰ Tirmîzi, Deavât, 1.

فَقُلْتُ لَهَا: مَا شَأْنُكَ؟ قَالَتْ: أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ، قُلْتُ: لَهَا خِفْتِيهِ فِي الشَّدَّةِ، وَلَمْ أَخَفْهُ فِي الرَّجَاءِ. فَتَرَكْتُهَا وَأَعْطَيْتُهَا مَا يَحِقُّ عَلَيَّ بِمَا تَكَشَّفَتْهَا. اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِكَ لَوَجْهِكَ، فَافْرُجْ عَنَّا. قَالَ: فَأَنْصَدَعْ حَتَّى عَرَفُوا وَتَبَيَّنَ لَهُمْ. قَالَ الْآخَرُ:

”عَمِلْتُ حَسَنَةً مَرَّةً، كَانَ لِي أَبَوَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ، وَكَانَتْ لِي غَنَمٌ، فَكُنْتُ أَطْعِمُ أَبَوَيَّ وَأَسْقِيهِمَا، ثُمَّ رَجَعْتُ إِلَى غَنَمِي، قَالَ: فَأَصَابَنِي يَوْمًا غَيْثٌ حَبَسَنِي، فَلَمْ أَبْرَحْ حَتَّى أَمْسَيْتُ، فَأَتَيْتُ أَهْلِي وَأَخَذْتُ مِخْلَبِي، فَحَلَبْتُ وَغَنَمِي قَائِمَةً، فَمَضَيْتُ إِلَى أَبَوَيَّ، فَوَجَدْتُهُمَا قَدْ نَامَا، فَشَقَّ عَلَيَّ أَنْ أَوْقِظَهُمَا وَشَقَّ عَلَيَّ أَنْ أَتْرُكَ غَنَمِي، فَمَا بَرَحْتُ جَالِسًا، وَمِخْلَبِي عَلَى يَدَيَّ حَتَّى أَيْقِظَهُمَا الصَّبْحُ، فَسَقَيْتُهُمَا. اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِكَ لَوَجْهِكَ، فَافْرُجْ عَنَّا. قَالَ النُّعْمَانُ:

لَكَأَيَّ أَسْمَعُ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ”قَالَ الْجَبَلُ: طَاقُ، فَفَرَجَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَخَرَجُوا“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

İsmâîl b. Abdülkerîm b. Ma‘kıl b. Münebbih → Abdüssamed (İbn Ma‘kıl) → Vehb → Nu‘mân b. Beşîr tarikiyle nakledilen rivâyete göre Nu‘mân (r.a), Allah Rasûlü’nü (s.a) Rakîm’den²¹¹ söz ederken şöyle buyurduğunu işitmiştir:

“(Bir zamanlar) üç kişi bir mağaraya (sığınmış) idi. (Derken) dağdan bir kaya parçası (yuvarlanıp) mağaranın ağzına düştü ve onların (çıkışını) kapattı. Mağarada bulunanlardan biri (şöyle bir şey) ileri sürdü ve dedi ki: ‘Hanginizin güzel bir ameli varsa söylesin. Umulur ki Allah bizlere (o iyi amel sebebiyle) acır, merhamet eder (ve bizi

²¹¹ **Rakîm**: Sözlükte mektup, mesaj, kitabe ve yazıt anlamlarına gelmektedir. (Bk. İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü l-Arab*, Dâru Sâdır, 3. bs., Beyrut, 1414, XII, 250). Kur’ân-ı Kerîm’de ise Ashâb-ı Kehf ile birlikte anılmaktadır (Bk, Kehf, 18/9). Buna karşın **rakîm** hakkında kaynaklarda birbirinden farklı görüşler yer almaktadır. Bunun Ashâb-ı Kehf’in içinde bulunduğu vadinin veya dağın yahut memleketlerinin, hatta köpeklerinin adı olduğunu iddia edenlerin yanında, onların adlarının veya maceralarının yazıldığı bir kitâbe, bakır veya kurşun bir levha olduğunu söyleyenler de vardır (Bk. Ersöz, İsmet, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, III, 466). Buhârî de **rakîmin** kitâbe olduğunu söyler (Bk. Enbiyâ, 52). Nu‘mân ve İbn Ömer’den nakledilen rivâyetlerde **rakîm** ile Ashâb-ı Kehf değil mağarada mahsur kalan üç kişinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber ilgili rivâyette söz konusu terimin “mağara arkadaşları” olarak mı yoksa “kitabe” olarak mı kullanıldığı muğlaktır. Allah Rasûlü’nün (s.a) kıssayı anlatmaya başlamadan önce bu ifadeyi kullanmasına bakıldığında ayrıca metnin bağlamı bakımından düşünüldüğünde bahsi geçen kelime ile kastın “kitabe” olamayacağı açıktır. Sonuç olarak ilgili rivâyette geçen **rakîm** kelimesi ile “mağara arkadaşları” veya sözlük anlamları içerisinde yer alan “mesaj” kelimesinin tercih edilmesi isabetli gözükmemektedir.

buradan kurtarır)'. Onlardan biri şöyle dedi: 'Bir defasında ben (şöyle bir) iyilik yapmışım: Yanımda çalışan işçilerim vardı. İşçiler bana geldi ve onlardan her birini belirli bir ücret (karşılığında) kiraladım. İşçilerden (biri) bir gün, gün ortasında yanıma geldi. Diğer arkadaşlarının (anlaştığı şartla) onunla da (anlaştım). Tıpkı diğer işçilerin bütün bir gün boyunca çalıştığı gibi o da günün geriye kalanında çalıştı. Ücretinden kesinti yapmadığım için arkadaşlarının o adamı 'işinde neden gayret göstermiyorsun' diyerek azarladıklarını gördüm. İşçilerden biri (bana): 'O işçi ancak yarım gün çalışmışken bana verdiğin ücretin aynısını ona da mı veriyorsun?' diye sordu. Ben de dedim ki: 'Ey Allah'ın kulu! Seninle yaptığımız anlaşmadan bir şey eksiltmedim. Ayrıca o benim malım. Onda dilediğim gibi tasarrufta bulunurum'. (Bunun üzerine) o işçi öfkeleni ve ücretini almadan (çekip) gitti. Bende Allah'ın izniyle onun alacağı ücreti evimin bir köşesine koydum ve üzerinden bir müddet geçti. Sonra (o işçinin alacağı ücretle) sütten kesilmiş bir buzağı aldım. Satın aldığım o buzağıdan Allah'ın izniyle bir sürü (meydana geldi). Aradan (epey) zaman geçti sonra bir gün tanımadığım yaşlı ve zayıf birisi yanıma geldi ve 'benim sende alacağım var dedi o borcu bana hatırlattı'. Bende: 'Seni bekliyordum (zaten), bu(nlar) senin hakkındır' dedim ve ona bütün hayvanları gösterdim. Adam: 'Ey Allah'ın kulu! Eğer (hakkımı) bana vermeyeceksen benimle alay etme. Bana yalnız hakkım olanı ver' dedi. Bende o adama (cevaben) 'Vallahi seninle alay etmiyorum. Onların hepsi senin hakkındır. O (sürüden) hiçbir şey bana ait değildir.' dedim ve sürünün hepsini ona vererek borcumu ödedim. (Sonrasında işveren adam) 'Allah'ım eğer bu davranışı senin için yaptıysam bizi buradan kurtar' diye duâ etti. Dağ sallandı (ve mağara) onların (dışarıyı) görecekleri kadar (açıldı)''.

Diğer adam şöyle dedi: "Bir defasında şöyle bir iyilik yapmışım. İnsanlara şiddetli fakirliğin/kıtlığın musallat olduğu bir dönemde maddi durumum iyiydi ve bir kadın benden iyilikte bulunmamı istedi. Ben de (yapacağım) iyiliğe karşılık olarak 'senin nefsinden

aşağısını kabul etmem (yani yapacağım iyiliğe karşılık kendini sunmanı isterim)’ dedim. O ise beni reddetti ve gitti. Sonra tekrar geldi ve bana Allah’ı (Allah’tan kork dedi) hatırlattı. Bende ‘nefsinden/kendinden başkasını kabul etmem’ diyerek onu reddettim. O da (teklifimi) kabul etmedi. Sonrasında kocasına durumu anlattı, kocası da karısına ‘kendini ona ver ve çocukları muhtaç durumdan kurtar’ dedi. Kadın bana tekrar geldi ve ‘Allah hakkı için istiyorum’ dedi ve ben ‘karşılığında senden başkasını kabul etmem’ dedim. Kadın bende ki ısrarı görünce çaresiz bir şekilde kendini bana teslim etti. Onun giysilerini çıkarıp onu arzuladığımda kadını bir titreme tuttu ve (bunun üzerine) ‘sana ne oluyor’ dedim. Dedi ki: ‘Âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkuyorum’. Ona dedim ki: ‘Sen bu şiddetli fakirlik içinde korkarken ben bu bolluk içinde ondan korkmuyorum!’ Onu bıraktım ve giysisini çıkardığım için benden hak ettiğini ona verdim. ‘Allahım! Bunu senin rızan için yaptıysam bizi buradan kurtar’. Derken mağara sallandı ve biraz daha açıldı. (Dışarısı) onlara biraz daha göründü.

Diğer adam şöyle dedi: “Ben (de) bir defasında şöyle bir iyilikte bulundum. Yaşlı bir anne babam; ayrıca koyunlarım vardı. (Önce) anne ve babamı yedirir içirir daha sonra koyunlarımın yanına varırdım. Bir gün yağmura tutuldum ve akşama kadar (ahırda) mahsur kaldım. Ardından eve geldim bakracımı aldım ve koyunları sağdım. Anne-babamın yanına gittim ve onları uyur halde buldum. Bana hem onları uyandırmak hem de koyunlarımı (o halde) bırakmak zor geldi. O ikisi uyanıncaya kadar bakraç elimde o vaziyette bekledim ve (uyandıkları vakit sütü) onlara içirdim. Allah’ım (eğer) bunu senin (rızanı kazanmak) için yaptıysam bizi buradan kurtar”.

Nu‘mân dedi ki: “Bu (olayı) Allah Rasûlü’nden (s.a) işittir gibiyim, dağ/mağara Taaak! diye açıldı. Allah onları kurtardı ve onlar (oradan) çıktılar/kurtuldular”.²¹²

²¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 366.

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Metni verilen rivâyet *Müsned*'de 18417 numarada yer almakta ve mükerreri bulunmamaktadır. Benzer rivâyetlerin *Kütüb-i Sitte*'de 7 defa zikredildiği belirlenmiş olup kaynaklara göre dağılımı şu şekildedir: *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan 5 rivâyetin “Büyû”, “İcâre”, “Müzâraa”, “Enbiyâ” ve “Edeb”; *Sahîh-i Müslim*'de aktarılan rivâyetin “Zikir”; *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da geçen rivâyetin ise “Büyû” bölümlerinde tahrîc edildiği tespit edilmiştir.

Elde edilen rivâyetlerin tamamı Abdullah b. Ömer'den (r.a) (ö. 73/693) gelmektedir. Ayrıca *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin Nu'mân'dan (r.a) yapılan aktarımı kitaplarına aldığı saptanamamıştır.

Yukarıda da görüldüğü üzere rivâyetin metni bir hayli uzundur. Elde edilen Abdullah b. Ömer nakilleri de bu denli uzunluğa sahip olup pek çok lafız farklılıkları barındırmaktadır. Dolayısıyla metin farklılıkları kelime kelime ortaya konulmayacak bunun yerine açıklamalar kısmında bu farklılıklara değinilecektir.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sahîh-i Buhârî*'de yer alan 5 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ya'kûb b. İbrâhîm → Ebû Âsım → İbn Cüreyc → Mûsâ b. 'Ukbe → Nâfi' → İbn Ömer → **Rasûlullah**,²¹³

Ebü'l-Yemân → Şuayb → Zührî → Sâlim b. Abdullah → Abdullah b. Ömer → **Rasûlullah**,²¹⁴

²¹³ Buhârî, Büyû, 98.

²¹⁴ Buhârî, İcâre, 12.

İbrâhîm b. el-Münzir → Ebû Damre → Mûsâ b. ‘Ukbe → Nâfi‘ → Abdullah b. Ömer → **Rasûlullah**,²¹⁵

İsmâîl b. Halîl → Alî b. Müshir → Ubeydullâh İbn Ömer → Nâfi‘ → İbn Ömer → **Rasûlullah**,²¹⁶

Saîd b. Ebû Meryem → İsmâîl b. İbrâhîm b. Ukbe → Nâfi‘ → İbn Ömer → **Rasûlullah**.²¹⁷

Sahîh-i Müslim’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. İshâk el-Müseyyebî → Enes (İbn ‘Iyâz Ebû Damre) → Mûsâ b. Ukbe → Nâfi‘ → Abdullah b. Ömer → **Rasûlullah**.²¹⁸

Sünen-i Ebû Davûd’da yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. el-‘Alâ’ → Ebû Üsâme → Ömer b. Hamza → Sâlim b. Abdullah → Babası (Abdullah b. Ömer) → **Rasûlullah**.²¹⁹

Şuayb el-Arnaût’un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyetin isnâdı hasen, râvîleri sikadır.²²⁰

c. Açıklama

Konu edilen rivâyette mağarada mahsur kalan üç kişinin işledikleri sâlih amellere istinaden Allah’a dua etmeleri ve sonucunda mağaradan kurtulmaları anlatılmaktadır. İncelenen metinlerde, bu üç kişinin başından geçen olaylar birbirine yakın bir şekilde nakledilmiştir. Şöyle ki; o üç kişiden biri ücretini almayan işçisinin alacağını ticarete

²¹⁵ Buhârî, Müzâraa, 11.

²¹⁶ Buhârî, Enbiyâ, 52.

²¹⁷ Buhârî, Edeb, 5.

²¹⁸ Müslim, Zikir, 100.

²¹⁹ Ebû Davûd, Büyû‘, 28.

²²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 366 (Muhakkikin dipnotudur).

değerlendirerek bir inek sürüsü meydana getirmiş ve işçisi ücretini almaya geldiğinde bütün sürüyü o işçiye vermiştir. Diğer, kendisinden yardım isteyen kadınla birlikte olmak istemiş ancak sonrasında bu isteğinden vazgeçerek zina yapmaktan sakınmış; bir diğeri ise anne ve babasının hizmetini aksatmamıştır. Allah Teâlâ her birinin duası sonrası mağaranın girişine düşen taşı biraz daha açmış ve nihayetinde tamamen açarak bahsi geçen kişileri oradan kurtarmıştır.

Nu'mân (r.a) rivâyetinde mağaraya sığınan kişilerin kim olduğu, bu olayın ne zaman gerçekleştiği gibi bilgiler yer almamaktadır. Fakat İbn Ömer (r.a) rivâyetinde yer alan “*sizden evvelki gelip geçen ümmetlerden*” ifadesi bu şahısların İslâm öncesi dönemde yaşamış olduklarını göstermektedir. Ayrıca sâlih amellerine nispeten Allah’a duâ ederek yardım dilemeleri; bu kişilerin semâvi dinlere tabi olduklarına işaret etmektedir. Yaptıkları ameller, Allah’ın emir ve yasaklarına bağlı olarak yaşamaya çalışan ve Allah korkusunu gözetken kişiler olduklarını düşündürmektedir.

Aynı şekilde Nu'mân (r.a) rivâyetinde bu kişilerin mağarada ne için bulunduklarına, oraya ne sebeple sığındıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Buna karşın Abdullah b. Ömer (r.a) rivâyetlerinde bu kişilerin yürüyüp giderlerken yağmur yağması sebebiyle mağaraya sığındıkları ya da geceleme için dağda konakladıklarına dair kayıtlar yer almaktadır.

İbn Ömer rivâyetlerinde kıtlık olduğu vakit darda kalıp yardım isteyen kadının, yardım istediği kişinin amcasının oğlu olduğu bilgisi yer almakta iken Nu'mân (r.a) rivâyetinde bu kadınla ilgili kayıt yer almamaktadır. Ayrıca Nu'mân'dan (r.a) nakledilen rivâyete ek olarak İbn Ömer nakillerinde, kadına yardım etmek ve onunla birlikte olmak isteyen adamın kadına yüz dînâr teklif ettiği ve kadının bâkire olduğunun bilgisi verilmektedir.

Diğer anlatılan olayda işveren adamın işçileri üç sâ'ölçeği pirinç veya bir ölçek darı karşılığında kiraladığı bilgisi bulunmakta iken Nu'mân (r.a) rivâyetinde işçilerin anlaştıkları ücret hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Rivâyetin bir hayli uzun olmasından dolayı bu tür farklılıkların olması doğal karşılanmalıdır.

Sonuç olarak Kur'ân'ı Kerîm, “sâlih amelî duâların kabulüne vesile kılmakta, inanan ve sâlih amel işleyenlere Allah'ın icâbet edeceğini belirtmektedir”.²²¹ “Allah imân edip, sâlih amel işleyenlerin duâsını kabul eder, onlara lütfundan daha fazlasını verir. Kâfirler için ise şiddetli bir azap vardır”²²² âyeti sâlih amel ile duânın kabulü arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken, metni verilen Nu'mân (r.a) rivâyeti ise sâlih amelle tevessülün²²³ meşru olduğunu kanıtlamaktadır.²²⁴

4. Zikir

حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا مُوسَى يَعْنِي ابْنَ مُسْلِمٍ الطَّحَّانَ، عَنْ عَوْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ أَوْ عَنْ أَخِيهِ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

”الَّذِينَ يَذْكُرُونَ مِنْ جَلَالِ اللَّهِ مِنْ تَسْبِيحِهِ، وَتَحْمِيدِهِ، وَتَكْبِيرِهِ، وَتَهْلِيلِهِ، يَتَعَاطَفْنَ حَوْلَ الْعَرْشِ، لَهُنَّ دَوِيٌّ كَدَوِيٍّ النَّحْلِ، يَذْكُرْنَ بِصَاحِبِهِنَّ، أَلَا يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ لَا يَرَالَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ شَيْءٌ يَذْكُرُ بِهِ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

İbn Nümeyr → Mûsâ (İbn Müslim et-Tahhân) → Avn b. Abdullah → Babası (Abdullah) veya Kardeşi (Ubeydullah) → Nu'mân b. Beşîr tarîkiyle gelen rivâyete göre

²²¹ Bk. Yılmaz, Nusrettin, “Andragojik Açından Bir Değer Olarak Salih Amel”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2020, C. 20, S. 2, s. 19.

²²² Şûrâ, 42/26.

²²³ Tevessül: Allah'a yakın olmak için bir vesileye sarılmak veya bir vesile ile Allah'a yaklaşmak demektir. (Vesile ve Tevessül hakkında detaylı bilgi için bk. Güler, Zekeriya, “Vesile ve Tevessül Hadîslerinin Kaynak Değeri”, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, s. 47.

²²⁴ Bilgi için bk. Çalışkan, İsmail, “Kur'ân-ı Kerim'e Göre Tevessül ve Vesile”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1992, s. 44.

Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın celalinden zikrettiğiniz tesbih, tahmid, tekbir ve tehlil (cümleleri) Arşın etrafında dönüp dururlar. (Bütün) bu (zikirlerin), bal arısının uğultusu gibi bir uğultusu vardır. (Bu uğultular) (zikreden) sahiplerini andırırlar. Sizden biri arşın etrafında kendisini andıran bir(şey)lerin olmasından hoşlanmaz mı?”²²⁵

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

18362 ve 18388 numarada yer alan *Müsned* rivâyetlerinden ilki araştırmaya konu edilmiştir. Rivâyetin farklı bir tariki ise *Kütüb-i Sitte* kaynakları arasında *Sünen-i İbn Mâce*’de “Edeb” bölümünde tahrîc edilmiştir. *Sünen-i İbn Mâce*’de bulunan rivâyetin senedi na bakıldığında; senedin Mûsâ isimli râvîye kadar ortak olduğu göze çarpmaktadır.

***Sünen-i İbn Mâce*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir;**

Ebû Bişr Bekr b. Halef → Yahyâ b. Saîd → **Mûsâ b. Ebû İsâ et-Tahhân** → **Avn b. Abdullah** → **Babası veya Kardeşi** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**²²⁶

Her iki rivâyet incelendiğinde, bazı harf-i cer, zamir ve edat kullanımlarının farklılık gösterdiği görülmektedir. Ancak bu kullanımlar, anlamı değiştirecek düzeyde olmadığından tablo halinde gösterilmeyecektir.

Şuayb el-Arnaût’un değerlendirmesine göre ilgili rivâyetin isnâdı sahih, râvîleri sikadır. Mûsâ b. Müslim et-Tahhân dışındaki râvîleri *Sahîh-i Buhârî* ricâlindendir.²²⁷

c. Açıklama

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 312.

²²⁶ İbn Mâce, Edeb, 56.

²²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 312 (Muhakkikin dipnotudur).

Konu edilen rivâyette, Allah'ın (c.c) adını yüceltmek için duâ maksadıyla söylenilen sözlerin arşın etrafında dönüp durduğu, tıpkı bal arısının uğultusu gibi ses çıkarıp zikir sahiplerinin anılmasını sağladığı ifade edilmiştir.

Rivâyette geçen tesbih ile “Sübhânallah”,²²⁸ tahmid ile “Elhamdülillah”,²²⁹ tekbir ile “Allahu Ekber” ve tehlil ile “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah” sözlerinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

5. Şükür

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ أَبِي مُزَاحِمٍ، حَدَّثَنَا أَبُو وَكَيْعٍ الْجَرَّاحُ بْنُ مَلِيحٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُنْبَرِ: ”مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْقَلِيلَ، لَمْ يَشْكُرِ الْكَثِيرَ، وَمَنْ فَلَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ، لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ. التَّحَدُّثُ بِنِعْمَةِ اللَّهِ شُكْرٌ، وَتَرْكُهَا كُفْرٌ، وَالْجَمَاعَةُ رَحْمَةٌ، وَالْفُرْقَةُ عَذَابٌ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Abdullah → Mansûr b. Ebû Müzâhim → Ebû Vekî' el-Cerrâh b. Melîh → Ebû Abdurrahmân → Şa'bî → Nu'mân b. Beşîr tarikiyle gelen rivâyete göre Rasûlullah (s.a) minberde şöyle buyurmuştur: “Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez, insanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez. Kişinin Allah'ın kendisine verdiği nimeti dile getirmesi şükürdür. Bunu yapmaması ise nankörlüktür. Cemaat bereket, ayrılık ise azaptır”.²³⁰

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

²²⁸ Bk. Yurdagür, Metin, “Tesbih”, *DİA*, XL, 529.

²²⁹ Bk. Yavuz, Yusuf Şevki, “Hamdele”, *DİA*, XV, 448-449.

²³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 390.

Müsned'de 4 yerde²³¹ tekrar edilen rivâyetlerden 18449 numarada yer alan nakil tercih edilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Benzer rivâyetler, *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında 3 defa tahrîc edilmiştir. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da geçen rivâyete "Edeb", *Sünen-i Tirmizî*'de bulunan 2 rivâyete ise "Birr" bölümünde yer verildiği görülmektedir. Tespit edilen rivâyetlerden 2'sinin Ebû Hüreyre (ö. 58/678), diğeri ise Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94) nakledildiği belirlenmiştir. *Sünen-i Tirmizî* rivâyetlerinin birinde tahvil bulunmakta olup senedine (ﺡ) işareti konularak dikkat çekilmiştir.

İncelenen metinlerde bazı edat kullanımları farklılık göstermektedir. Fakat bu farklılıklar, anlamı bozacak düzeyde olmadığından tablo halinde gösterilmeyecektir. Ayrıca *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Sünen-i Tirmizî* rivâyetlerinde taktî' yapılarak Nu'mân rivâyetinin sadece bir bölümüne yer verilmiştir.

Elde edilen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sünen-i Ebû Davûd*'da yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir;**

Müslim b. İbrâhîm → Rebî' b. Müslim → Muhammed b. Ziyâd → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah.**²³²

***Sünen-i Tirmizî*'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir;**

Ahmed b. Muhammed → Abdullah b. el-Mübârek → Rebî' b. Müslim → Muhammed b. Ziyâd → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah,**²³³

Hennâd → Ebû Muâviye → İbn Ebû Leylâ (ﺡ) Süfyân b. Vekî' → Humeyd b. Abdurrahmân er-Ravasî → İbn Ebû Leylâ → Atıyye → Ebû Saîd → **Rasûlullah.**²³⁴

²³¹ İlgili kaynakta bulunan diğer mükerrer rivayetler 18450, 19350 ve 19351 numarada yer almaktadır.

²³² Ebû Dâvûd, Edeb, 11.

²³³ Tirmizî, Birr, 35.

Şuayb el-Arnaût'un yaptığı değerlendirmeye göre “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmez” sözü sahih li-gayrihi’dir. Ebû Abdurrahmân’dan dolayı bu isnâd zayıftır. Çünkü kendisi bilinmemekte olup Ebû Vekî’nin ondan aldığı rivâyet infirâda uğramıştır. Ebû Abdurrahmân dışında kalan râvîler sikadır.²³⁵

c. Açıklama

Metni verilen rivâyette, aza şükretmeyenin çoğa şükretmeyeceği, insanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmeyeceği ve bunun nankörlük olarak kabul edileceği kısa ama vurgulu bir şekilde ifade edilmiş, son kısmında ise birlik olmanın rahmete, ayrılığın ise azâba sebep olacağı dile getirilmiştir. *Kütüb-i Sitte*’de tahrîc edilen rivâyetlerin metinlerinde sadece “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükredemez” kısmına yer verilmiştir.

Allah Rasûlü’nün (s.a) ilgili nakildeki hitabı camide yapmasından dolayı; söz konusu aktarımın son kısmında yer alan “*Cemâat bereket, ayrılık ise azaptır*” ifadeleriyle, cemâat vurgusunun yapıldığı düşünülmektedir.

6. Tevbe

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ يَغْنِي الْحَرَانِيَّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سِمَاكِ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

”وَاللَّهِ لَأَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ كَانَ فِي سَفَرٍ فِي فَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ، فَأَوَى إِلَى ظِلِّ شَجَرَةٍ، فَنَامَ تَحْتَهَا، فَاسْتَيْقَظَ، فَلَمْ يَجِدْ رَاحِلَتَهُ، فَأَتَى شَرَفًا، فَصَعِدَ عَلَيْهِ، فَأَشْرَفَ، فَلَمْ يَرَ شَيْئًا، ثُمَّ أَتَى آخَرَ، فَأَشْرَفَ، فَلَمْ يَرَ شَيْئًا، فَقَالَ: أَرْجِعْ إِلَى مَكَانِي الَّذِي كُنْتُ فِيهِ، فَأَكُونُ فِيهِ حَتَّى أَمُوتَ“، قَالَ: ”فَذَهَبَ، فَإِذَا بِرَاحِلَتِهِ تَجُرُّ خَطَامَهَا“، قَالَ: ”فَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ هَذَا بِرَاحِلَتِهِ“.

²³⁴ Tirmizî, Birr, 35.

²³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 390 (Muhakkikin dipnotudur).

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Ahmed b. Abdülmelik el-Harrânî → Şerîk → Simâk → Nu‘mân b. Beşîr tarikiyle gelen rivâyete göre; **Rasûlullah** (s.a) şöyle buyurmuştur: “Kulunun tövbesinden dolayı Allah’ın sevinci, şu adamın sevincinden daha fazladır. (O adam ki;) ıssız bir çölde yolculuk yapıyordu. Bir ağaç gölgesi bulup orada uyudu. Uyandığında devesini (yanında) bulamadı, hemen bir tepeye çıkıp baktı. (Devesini göremeyince) daha yüksek bir tepeye çıkıp (baktı ve yine) bir şey göremedi. Sonra başka bir tepeye çıktı ve hiçbir şey göremeyince (kendi kendine) ‘bulduğum yerime döneyim de ölünceye kadar orada bekleyeyim’ demiştir. (Önceki) yerine vardığında (bir de ne görsün), yularını çekerek (gelen) devesi! Bu misal üzerine Allah Rasûlü buyurdu ki: ‘(İşte) kulunun tövbesinden dolayı Allah’ın duyduğu sevinç, devesini bulan bu adamın sevincinden daha büyüktür”.²³⁶

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

İncelenen Müsned rivâyeti 18423 numarada yer almakta olup bir benzerine yine aynı kaynakta 18408 numarada yer verilmiştir. Ayrıca benzer rivâyetler, *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından muhtelif bölümlerde toplamda 11 defa tahrîc edilmiştir. *Sahîh-i Buhârî*’de ki 2 rivâyete “Deavât”, *Sahîh-i Müslim*’de yer alan 5 rivâyete “Tevbe”, *Sünen-i İbn Mâce*’de bulunan 2 rivâyete “Zühd”, *Sünen-i Tirmizî*’de geçen 2 rivâyete ise “Tevbe” ve “Kıyâme” bölümlerinde yer verilmiştir.

Söz konusu 11 rivâyetten 3’ü Enes b. Mâlik (r.a) (ö. 93/711-12), 2’şer rivâyet Ebû Hüreyre (r.a) (ö. 58/678) ve Abdullah b. Mes‘ûd’dan (r.a) (ö. 32/652-53), 1’er rivâyet ise Ebû Saîd (r.a) (ö. 74/693-94), Berâ’ b. Âzib (r.a) (ö. 71/690 [?]), Fetâr (r.a) (ö. ?) ve Nu‘mân’dan (r.a) nakledilmiştir.

²³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 374.

Sahîh-i Buhârî'de yer alan Enes b. Mâlik (r.a) rivâyetlerinin birinde yapılan tahvîl (٢) işaretiyle gösterilmiştir. *Sahîh-i Müslim*'de yer alan Nu'mân b. Beşîr (r.a) rivâyetinin mevkûf; diğerlerinin ise merfû hükmünde olduğu görülmektedir. *Sünen-i Tirmîzî*'de yer alan bir rivâyetin isnâd zincirinde sadece Fetâr (r.a) isimli sahâbînin bulunması sebebiyle rivâyetin "muallak hadîs" kapsamında değerlendirilmesi uygun görünmektedir.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıdaki gibidir.

***Sahîh-i Buhârî*'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ahmed b. Yûnus → Ebû Şihâb → Â'meş → Ümâre b. Umeyr → Hâris b. Süveyd → Abdullah b. Mes'ûd → **Rasûlullah,**²³⁷

İshâk → Hibbân → Hemmâm → Katâde → Enes b. Mâlik → Rasûlullah (٢)
Hüdbе → Hemmâm → Katâde → Enes b. Mâlik → **Rasûlullah.**²³⁸

***Sahîh-i Müslim*'de yer alan 5 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Osmân b. Ebû Şeybe ve İshâk b. İbrâhîm → Cerîr → Â'meş → Ümâre b. Umeyr → Hâris b. Süveyd → Abdullah b. Mes'ud → **Rasûlullah,**²³⁹

Ubeydullah b. Muâz el-Anberî → Babası → Ebû Yûnus → **Simâk → Nu'mân b. Beşîr,**²⁴⁰

Yahyâ b. Yahyâ ve Ca'fer b. Humeyd → Ubeydullah b. İyâd b. Lakîr → İyâd → Berâ' b. Âzib → **Rasûlullah,**²⁴¹

²³⁷ Buhârî, Deavât, 4.

²³⁸ Buhârî, Deavât, 4.

²³⁹ Müslim, Tevbe, 3.

²⁴⁰ Müslim, Tevbe, 5.

²⁴¹ Müslim, Tevbe, 6.

Muhammed b. es-Sabbâh ve Züheyr b. Harb → Ömer b. Yûnus → İkrime b. Ammâr → İshâk b. Abdullah b. Ebû Talha → Enes b. Mâlik → **Rasûlullah**,²⁴²

Heddâb b. Hâlid → Hemmâm → Katâde → Enes b. Mâlik → **Rasûlullah**.²⁴³

Sünen-i İbn Mâce’de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Şebâbe → Verkâ’ → Ebü’z-Zinâd → A‘rec → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah**,²⁴⁴

Süfyân b. Vekî’ → Babası → Fudayl b. Merzûk → Atiyye → Ebû Saîd → **Rasûlullah**.²⁴⁵

Sünen-i Tirmizî’de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Fetâr → **Rasûlullah**,²⁴⁶

Kuteybe → Mugîre b. Abdurrahmân → Ebü’z-Zinâd → A‘rec → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah**.²⁴⁷

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları

altı çizilerek gösterilmiştir:

”لله أفرح بتوبة العبد من رجل نزل منزلاً وبه مهلكة ومعه راحلته عليها طعامه وشرابه فوضع رأسه فنام نومة فاستيقظ وقد ذهبت راحلته حتى اشتد عليه الحر والعطش أو ما شاء الله قال أرجع إلى مكاني فرجع فنام نومة ثم رفع رأسه فإذا راحلته عنده“.

(Buhârî, Deavât, 4)

²⁴² Müslim, Tevbe, 7.

²⁴³ Müslim, Tevbe, 8.

²⁴⁴ İbn Mâce, Zühd, 30.

²⁴⁵ İbn Mâce, Zühd, 30.

²⁴⁶ Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâmet, 49.

²⁴⁷ Tirmizî, Deavât, 99.

”اللَّهُ أَفْرَحَ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ سَقَطَ عَلَى بَعِيرِهِ وَقَدْ أَضْلَهُ فِي أَرْضٍ فَلَاةٍ“. (Buhârî, Deavât, 4)

”اللَّهُ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ، مِنْ رَجُلٍ فِي أَرْضٍ دَوِّيَّةٍ مَهْلِكَةٍ، مَعَهُ رَاحِلَتُهُ، عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ، فَنَامَ فَاسْتَيْقَظَ وَقَدْ ذَهَبَتْ، فَطَلَبَهَا حَتَّى أَدْرَكَهُ الْعَطَشُ، ثُمَّ قَالَ: أَرْجِعْ إِلَى مَكَانِي الَّذِي كُنْتُ فِيهِ، فَأَنَامُ حَتَّى أَمُوتَ، فَوَضَعَ رَأْسَهُ عَلَى سَاعِدِهِ لِيَمُوتَ، فَاسْتَيْقَظَ وَعِنْدَهُ رَاحِلَتُهُ وَعَلَيْهَا زَادُهُ وَطَعَامُهُ وَشَرَابُهُ، فَلِلَّهِ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ الْعَبْدِ الْمُؤْمِنِ مِنْ هَذَا بِرَاحِلَتِهِ وَزَادِهِ“. (Müslim, Tevbe, 3)

”اللَّهُ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ حَمَلَ زَادَهُ وَمَزَادَهُ عَلَى بَعِيرٍ، ثُمَّ سَارَ حَتَّى كَانَ بِفَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ، فَأَدْرَكَتْهُ الْقَانِلَةُ، فَنَزَلَ، فَقَالَ: تَحْتَ شَجَرَةٍ، فَعَلَبَنُوهُ عَيْنُهُ، وَأَنْسَلَّ بِعَيْرُهُ، فَاسْتَيْقَظَ فَسَعَى شَرْفًا فَلَمْ يَرَ شَيْئًا، ثُمَّ سَعَى شَرْفًا ثَانِيًا فَلَمْ يَرَ شَيْئًا، ثُمَّ سَعَى شَرْفًا ثَالِثًا فَلَمْ يَرَ شَيْئًا، فَأَقْبَلَ حَتَّى أَتَى مَكَانَهُ الَّذِي قَالَ فِيهِ، فَبَيْنَمَا هُوَ قَاعِدٌ إِذْ جَاءَهُ بَعِيرُهُ يَمْشِي، حَتَّى وَضَعَ خَطَامَهُ فِي يَدِهِ، فَلِلَّهِ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ الْعَبْدِ، مِنْ هَذَا حِينَ وَجَدَ بَعِيرَهُ عَلَى حَالِهِ“. (Müslim, Tevbe, 5)

”كَيْفَ تَقُولُونَ بِفَرَحِ رَجُلٍ انْفَلَتَتْ مِنْهُ رَاحِلَتُهُ، تَجُرُّ زِمَامَهَا بِأَرْضٍ قَفْرٍ لَيْسَ بِهَا طَعَامٌ وَلَا شَرَابٌ، وَعَلَيْهَا لَهُ طَعَامٌ وَشَرَابٌ، فَطَلَبَهَا حَتَّى شَقَّ عَلَيْهِ، ثُمَّ مَرَّتْ بِجَذَلِ شَجَرَةٍ فَتَعَلَّقَ زِمَامَهَا، فَوَجَدَهَا مُتَعَلِّقَةً بِهِ؟ قُلْنَا: شَدِيدًا، يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمَا وَاللَّهِ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ، مِنَ الرَّجُلِ بِرَاحِلَتِهِ“. (Müslim, Tevbe, 6)

”اللَّهُ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ حِينَ يَتُوبُ إِلَيْهِ، مِنْ أَحَدِكُمْ كَانَ عَلَى رَاحِلَتِهِ بِأَرْضٍ فَلَاةٍ، فَانْفَلَتَتْ مِنْهُ وَعَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ، فَأَيَسَ مِنْهَا، فَآتَى شَجَرَةً، فَاضْطَجَعَ فِي ظِلِّهَا، قَدْ أَيْسَ مِنْ رَاحِلَتِهِ، فَبَيْنَمَا هُوَ كَذَلِكَ إِذَا هُوَ بِهَا، قَائِمَةٌ عِنْدَهُ، فَأَخَذَ بِخَطَامِهَا، ثُمَّ قَالَ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَحِ: اللَّهُمَّ أَنْتَ عَبْدِي وَأَنَا رَبُّكَ، أَخْطَأَ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَحِ“. (Müslim, Tevbe, 7)

”اللَّهُ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ إِذَا اسْتَيْقَظَ عَلَى بَعِيرِهِ، قَدْ أَضْلَهُ بِأَرْضٍ فَلَاةٍ“.

(Müslim, Tevbe, 8)

”إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ أَحَدِكُمْ مِنْهُ بِضَالَّتِهِ، إِذَا وَجَدَهَا“. (İbn Mâce, Zühd, 30)

”اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ أَضَلَّ رَاحِلَتَهُ، بِفَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ، فَالْتَمَسَهَا، حَتَّى إِذَا أُعْيَا، تَسَجَّى بِثَوْبِهِ، فَبَيْنَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ سَمِعَ وَجِبَةَ الرَّاحِلَةِ حَيْثُ فَقَدَهَا، فَكَشَفَ الثَّوْبَ عَنْ وَجْهِهِ، فَإِذَا هُوَ بِرَاحِلَتِهِ“.

(İbn Mâce, Zühhd, 30)

”اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ أَحَدِكُمْ مِنْ رَجُلٍ بِأَرْضٍ دَوِيَّةٍ مُهْلِكَةٍ مَعَهُ رَاحِلَتُهُ عَلَيْهَا زَادُهُ وَطَعَامُهُ وَشَرَابُهُ وَمَا يُصْلِحُهُ فَأَضَلَّهَا فَخَرَجَ فِي طَلَبِهَا، حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْمَوْتُ قَالَ: أَرْجِعْ إِلَى مَكَانِي الَّذِي أَضَلَّلتُهَا فِيهِ فَأَمُوتَ فِيهِ، فَارْجِعْ إِلَى مَكَانِهِ فَعَلَبْتُهِ عَيْنُهُ فَاسْتَيْقِظَ فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَ رَأْسِهِ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ وَمَا يُصْلِحُهُ“.

(Tirmîzî, Sıfatü'l-Kıyâmet, 49)

”اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ أَحَدِكُمْ مِنْ أَحَدِكُمْ بِضَالَّتِهِ إِذَا وَجَدَهَا“.

(Tirmîzî, Deavât, 99)

Şuayb el-Arnaût'un yaptığı değerlendirmeye göre; konu edilen rivâyet, sıhhat değeri bakımından sahîh li-gayrihî hükmündedir. 18408 numaralı rivâyetle birlikte her iki rivâyetin merfû değil de mevkûf sayılması daha doğrudur.²⁴⁸

c. Açıklama

Konu edilen rivâyet, kullarının tövbe etmesinden dolayı Allah'ın duyduğu sevincin, ıssız bir çölde devesini kaybeden adamın bir müddet sonra devesini bulmasıyla yaşadığı sevinçten fazla olduğunu ifade etmektedir. İnsanın, yitik bir malını bulduğunda sevinmesi doğal bir durumdur. Ancak bu durum biraz daha ileri taşınarak çölde devesini kaybeden adamın yaşadığı mutluluk üzerinden anlatılmıştır.

Karşılaştırılan metinler genel olarak benzer manayı ihtiva etmektedir. Ancak *Sahîh-i Müslim*'de yer alan bir rivâyetin son kısmında, kayıp devesini bulan adamın sevincinden dolayı yanlışlıkla söylediği “*Allahum! Sen benim kulum, ben de senin Rabbinim*” ifâdelerine yer verilmiştir.

²⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 374 (Muhakkikin dipnotudur).

7. Helâl-Harâm

وَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ:

”إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ، وَالْحَرَامَ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ، لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ فِيهِ لِدِينِهِ وَعَرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَها وَقَعَ الْحَرَامَ، كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَا حَرَّمَ ، أَلَا وَإِنَّ فِي الْإِنْسَانِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ. أَلَا وَهِيَ الْقُلْبُ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Söz konusu rivâyet için Ahmed b. Hanbel müstakil bir isnâd belirtmemiş ve sadece Nu‘mân’ı (r.a) zikretmekle yetinmiştir. Ancak “وَسَمِعْتُ” ifadesinde yer alan “و” harfi, önceki rivâyetin senedine atfedildiğine işaret etmektedir. Bu sebeple 18374 numaralı rivâyetin senedine bir önceki rivâyetin senedi eklenerek verilmiştir.

Yahyâ b. Saîd → Zekerîyyâ → Âmir → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu duymuştur: “*Helal bellidir, haram da bellidir. (Birde bu) ikisi arasında (helal mi, haram mı belli olmayan bir takım) şüpheli şeyler vardır ki, çoğu kimse bunları bilmez. Her kim şüpheli şeylerden sakınırsa, ırzını da, dinini de tertemiz tutmuş olur. Her kim şüpheli şeylere dalarsa, (içine girmek yasak olan) koruluk etrafında davarlarını otlatan bir çoban gibi, çok sürmez içeriye dalabilir. Haberinizi olsun, her devlet başkanının kendine mahsus bir koruluğu vardır. Gözünüzü açın; Allah'ın yeryüzündeki koruluğu da haram ettiği şeylerdir. Bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O, kalptir*”.²⁴⁹

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

²⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 324.

Metni verilen ve 6 defa²⁵⁰ yinelendiği tespit edilen *Müsned* rivâyetlerinden 18374 numarada yer alan nakil esas alınmıştır. *Kütüb-i Sitte* kaynaklarının tamamında ve 12 yerde tahrîc edilen rivâyetin, kaynak ve bölümlere göre dağılımı şu şekildedir: *Sahih-i Buhârî*'de geçen 2 rivâyet "İmân" ve "Büyü"; *Sahih-i Müslim*'deki 2 rivâyet "Müsâkât"; *Sünen-i İbn Mâce*'de yer alan rivâyet "Fiten"; *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da geçen 2 rivâyet ve *Sünen-i Tirmizî*'de bulunan 1 rivâyet "Büyü"; *Sünen-i Nesâî*'de yer alan 4 rivâyetten 2'si "Âdâbu'l-Kudât", birer rivâyet ise "Büyü" ve "Eşribe" bölümlerinde tahrîc edilmiştir.

İncelenen rivâyetler sadece Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) gelmekte olup bu konuda şahit rivâyet bulunamamıştır. Nu'mân'dan (r.a) gelen bütün rivâyetlerin, tâbiîn tabakasında yer alan Şa'bî (ö. 104/722) tarafından rivâyet edildiği belirlenmiştir. Ayrıca işlenen konu ile ilgili şahit rivâyet araştırılırken kapsamın dışına çıkarak *Kütüb-i Sitte* dışındaki pek çok kaynak taranmıştır. Muhtelif kaynaklarda İbn Abbâs²⁵¹ (ö. 68/687-88), Ammâr b. Yâsir²⁵² (ö. 37/657) ve İbn Ömer²⁵³ (ö. 73/693) rivâyetlerinin de var olduğu ancak bu rivâyetlerin Nu'mân rivâyeti kadar kapsamlı olmayıp sadece bahsi geçen aktarımın bir bölümünün nakledildiği tespit edilmiştir. Bu sebeple zikredilen rivâyetler şahit olarak kabul edilmemiş ve incelemeye tabi tutulmamıştır. Yalnızca bu tür rivâyetlerin de bulunduğu bilgisinin verilmesi yeterli görülmüştür.

Sahih-i Buhârî'de, "Büyü" bölümünde tahrîc edilen rivâyetin senedinde 3 defa tahvil yapıldığı tespit edilmiştir. Yani esasında 4 ayrı sened bulunmakta olup, bunların

²⁵⁰ İlgili kaynakta bulunan diğer mükerrer rivayetler 18347, 18368, 18384, 18412 ve 18418 numarada yer almaktadır.

²⁵¹ Bk. Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Sa'd b. Abdullâh el-Humeyyid-Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysî, 2006, Riyâd, 1. bs. X, 333.

²⁵² Bk. Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Târik b. İvazullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Kâhire, Dâru'l-Harameyn, 1415/1995, II, 204; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsenâ et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dimaşk, Dâru'l-Me'mun li't-Turâsi, 1404/1984, III, 213.

²⁵³ Bk. İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *"Mu'cemu İbnü'l-Arabî"*, thk. Abdülmuhsin b. İbrâhim b. Ahmed el-Hüseynî, Dâru İbnü'l-Cevzî, Suûdi Arabistan, 1997, II, 754; Taberani, Mu'cemul evsat, III, 183; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *er-Ravzü'd-Dânî (el-Mu'cemü's-Sagîr)*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr, Beyrût, Ammân, 1405/1985, Dâru Ammâr, I, 41.

birleştirildiği belirlenmiştir. Mezkûr rivâyetin senedi verilirken tek bir sened halinde gösterilmiş, tahvîl bulunan yerlere (ﺡ) işareti konularak dikkat çekilmiştir.

***Sahîh-i Buhârî*'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ebû Nuaym → **Zekeriyyâ** → **Âmir** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,²⁵⁴

Muhammed b. el-Müsennâ → İbn Ebû Adî → İbn Avn → **Şa'bî** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah (ﺡ)** Alî b. Abdullah → İbn Uyeyne → Ebû Ferve → **Şa'bî** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah (ﺡ)** Abdullah b. Muhammed → İbn Uyeyne → Ebû Ferve → **Şa'bî** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah (ﺡ)** Muhammed b. Kesîr → Süfyân → Ebû Ferve → **Şa'bî** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**.²⁵⁵

***Sahîh-i Müslim*'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Muhammed b. Abdullah b. Nümejr el-Hemdânî → Babası (Abdullah b. Nümejr) → **Zekeriyyâ** → **Şa'bî** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,²⁵⁶

Abdülmelik b. Şuayb b. el-Leys b. Sa'd → Babası (Şuayb) → Dedesi (Leys) → Hâlid b. Yezîd → Saîd b. Ebû Hilâl → Avn b. Abdullah → **Âmir eş-Şa'bî** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**.²⁵⁷

***Sünen-i İbn Mâce*'de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Amr b. Râfi' → Abdullah b. el-Mübârek → **Zekeriyyâ b. Zâide** → **Şa'bî** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**.²⁵⁸

***Sünen-i Ebû Davûd*'da yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

²⁵⁴ Buhârî, İmân, 37.

²⁵⁵ Buhârî, Büyû', 2.

²⁵⁶ Müslim, Müsâkât, 107.

²⁵⁷ Müslim, Müsâkât, 108.

²⁵⁸ İbn Mâce, Fiten, 14.

Ahmed b. Yûnus → Ebû Şihâb → İbn Avn → Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr → **Rasûlullah,**²⁵⁹

İbrâhîm b. Mûsâ er-Râzî → Îsâ → Zekerîyyâ → Âmir eş-Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr → **Rasûlullah.**²⁶⁰

Sünen-i Tirmizî’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe b. Saîd → Hammâd b. Zeyd → Mücâlid → Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr → **Rasûlullah.**²⁶¹

Sünen-i Nesâî’de yer alan 4 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. Abdü’l-A‘lâ es-San‘ânî → Hâlid → İbn Avn → Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr → **Rasûlullah,**²⁶²

Humeyd b. Mes‘ade → Yezîd → İbn Avn → Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr → **Rasûlullah,**²⁶³

Muhammed b. el-Alâ’ → Ebû Muâviye → A‘meş → Umâre → Abdurrahmân b. Yezîd → Abdullah b. Mes‘ûd → **Rasûlullah,**²⁶⁴

Muhammed b. Ali b. Meymûn → el-Firyâbî → Süfyân → A‘meş → Umâre b. Umeyr → Hureys b. Züheyr → Abdullah b. Mes‘ûd → **Rasûlullah.**²⁶⁵

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları

altı çizilerek gösterilmiştir:

²⁵⁹ Ebû Dâvûd, Büyû‘, 3.

²⁶⁰ Ebû Dâvûd, Büyû‘, 3.

²⁶¹ Tirmizî, Büyû‘, 1.

²⁶² Nesâî, Büyû‘, 2.

²⁶³ Nesâî, Eşribe, 52.

²⁶⁴ Nesâî, Âdâbu’l-Kudât, 11.

²⁶⁵ Nesâî, Âdâbu’l-Kudât, 11.

”الحلال بين والحرام بين وبينهما مشبهات لا يعلمها كثير من الناس فمن اتقى المشبهات استبرأ لدينه وعرضه ومن وقع في الشبهات كراع يرعى حول الحمى أوشك أن يواقعهُ ألا وإن لكل ملك حمى ألا وإن حمى الله في أرضه محارمه ألا وإن في الجسد مضغة إذا صلحت صلح الجسد كله وإذا فسدت فسد الجسد كله ألا وهي القلب“ . (Buhârî, Îmân, 37)

”الحلال بين والحرام بين وبينهما أمور مشبهة فمن ترك ما شبه عليه من الإثم كان لما استبان أترك ومن اجتراً على ما يشك فيه من الإثم أوشك أن يواقع ما استبان والمعاصي حمى الله من يرتع حول الحمى يوشك أن يواقعهُ“ . (2, Buhârî, Büyû‘)

”إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ، وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ، وَعَرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ، كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلَا وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ، أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً، إِذَا صَلَحَتْ، صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ، فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ“ . (Müslim, Müsâkât, 107)

”الْحَلَالُ بَيِّنٌ، وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعَرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ، كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلَا وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ، أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً، إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ، فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ“ . (14, Ibn Mâce, Fiten)

”إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ، وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ، وَأَحْيَا يُقُولُ: «مُشْتَبِهَةٌ» وَسَاضْرِبُ لَكُمْ فِي ذَلِكَ مَثَلًا، إِنَّ اللَّهَ حَمَى حِمًى، وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَا حَرَّمَ، وَإِنَّهُ مَنْ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُخَالِطَهُ، وَإِنَّهُ مَنْ يُخَالِطُ الرَّيْبَةَ يُوشِكُ أَنْ يَجْسُرَ“ . (3, Ebû Dâvûd, Büyû‘)

”الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ، وَبَيْنَ ذَلِكَ أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ، لَا يَدْرِي كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ أَمِنَ الْحَلَالَ هِيَ أَمْ مِنَ الْحَرَامِ، فَمَنْ تَرَكَهَا اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعَرْضِهِ فَقَدْ سَلِمَ، وَمَنْ وَاقَعَ شَيْئًا مِنْهَا، يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَ الْحَرَامَ، كَمَا أَنَّ مَنْ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلَا وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ“ . (1, Tirmizî, Büyû‘)

”إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ، وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ، وَإِنَّ بَيْنَ ذَلِكَ أُمُورًا مُشْتَبِهَاتٍ - وَرُبَّمَا قَالَ: وَإِنَّ بَيْنَ ذَلِكَ أُمُورًا مُشْتَبِهَةً "، قَالَ: " وَسَاضْرِبُ لَكُمْ فِي ذَلِكَ مَثَلًا إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَمَى حِمًى، وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا

حَرَمَ، وَإِنَّهُ مَنْ يَزْتَعِ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُخَالِطَ الْحِمَى، - وَرُبَّمَا قَالَ: إِنَّهُ مَنْ يَزْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَزْتَعَ فِيهِ - وَإِنَّ مَنْ يُخَالِطُ الرِّبْيَةَ يُوشِكُ أَنْ يَجْسُرَ. (Nesâî, Büyû', 2)

”إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ، وَإِنَّ بَيْنَ ذَلِكَ أُمُورًا مُشْتَبِهَاتٍ - وَرُبَّمَا قَالَ: وَإِنَّ بَيْنَ ذَلِكَ أُمُورًا مُشْتَبِهَةً - وَسَأُضْرِبُ فِي ذَلِكَ مَثَلًا: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَمَى حِمَى، وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَا حَرَّمَ، وَإِنَّهُ مَنْ يَزْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُخَالِطَ الْحِمَى وَرُبَّمَا قَالَ: يُوشِكُ أَنْ يَزْتَعَ وَإِنَّ مَنْ خَالَطَ الرِّبْيَةَ يُوشِكُ أَنْ يَجْسُرَ.“

(Nesâî, Eşribe, 52)

”إِنَّهُ قَدْ أَتَى عَلَيْنَا زَمَانٌ وَلَسْنَا نَقْضِي، وَلَسْنَا هُنَالِكَ، ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدَّرَ عَلَيْنَا أَنْ بَلَّغَنَا مَا تَرَوْنَ، فَمَنْ عَرَضَ لَهُ مِنْكُمْ قَضَاءٌ بَعْدَ الْيَوْمِ، فَلْيَقْضِ بِمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ، فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَى بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ، وَلَا قَضَى بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَى بِهِ الصَّالِحُونَ، فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ، وَلَا قَضَى بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَا قَضَى بِهِ الصَّالِحُونَ، فَلْيَجْتَهِدْ رَأْيَهُ، وَلَا يَقُولْ: إِنِّي أَخَافُ، وَإِنِّي أَخَافُ، فَإِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ، وَالْحَرَامَ بَيِّنٌ، وَبَيْنَ ذَلِكَ أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ، فَدَعْ مَا يَرِيكَ إِلَى مَا لَا يَرِيكَ.“

(Nesâî, Âdâbu'l-Kudât, 11, Abdullah b. Mes'ûd rivayeti)

Şuayb el-Arnaût'a göre rivâyet sahihtir. Aynı zamanda Şeyhanyn'ın şartlarına uymaktadır.²⁶⁶

c. Açıklama

Helal ve haramın bilindiği ancak helal mi haram mı olduğu bilinmeyen şüpheli şeylerin de bulunduğunu belirten Hz. Peygamber (s.a), bu şüpheli şeylerden kaçınmanın önemini koruluk etrafında otlayan hayvanların bir müddet sonra koruluğa girme tehlikesinin bulunmasıyla ifade etmektedir. Rivâyetin devamında da eğer kalp denilen organ temiz olursa bütün vücudun iyi olacağı, kötü olması durumunda ise bütün vücudun bozulacağı dile getirilmektedir.

²⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 324 (Muhakkikin dipnotudur).

Nu‘mân’dan (r.a) nakledilen rivâyetin iki kısımdan oluştuğu söylenebilir. İlk kısımda helal ve haramın çoban ve koruluk metaforu üzerinden anlatımına yer verilmişken ikinci kısımda insan bedeninde tüm azalara hükümdar olan organdan yani kalpten bahsedilmiştir.

Selmân-ı Fârisî’den (r.a) (ö. 36/656) nakledilen “*Helal Allah’ın kitabında helal kıldığı şeylerdir. Haram da yine Allah’ın kitabında haram kıldığı şeylerdir. Hükümünü belirtmediği şeyler ise affedip mübah kıldığı şeylerdir*”²⁶⁷ rivâyetinde, helal ve haramın kitapla tayin edildiği belirtilmiş, hakkında hüküm bulunmayanların ise mübah sayıldığı bildirilmiştir. Bu şekliyle rivâyetin helal-haram dışındaki kategoriye mutlak manada cevaz verdiği söylenebilir. Nu‘mân (r.a) rivâyeti ise helal-haram dairesi dışında kalan her şeyin mübah sayılmaması, aksine arada şüpheli şeylerinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Selmân’dan gelen nakil daha genel manada söylenmiştir. Fakat Nu‘mân (r.a) rivâyetinin bu genellemeyi daralttığı ve rivâyetteki mutlak ifadelere olasılık katarak katkı sağladığı söylenebilir.

Sahih-i Müslim’de geçen rivâyette Şa‘bî’nin; “*Nu‘mân’ı, Humus da halka hutbe irâd ettiği sırada işittim*”²⁶⁸ demesi rivâyetin, nerede aktarıldığı konusunda fikir vermekte ayrıca bazı rivâyetlerde “*وَأَحْيَانًا يَقُولُ: «مُشْتَبِهَةٌ»*” şeklindeki söylemi²⁶⁹, Nu‘mân’dan söz konusu rivâyeti en az iki defa olmak kaydıyla farklı zaman veya mekânlarda duyduğuna işaret ettiği çıkarımı isabetli görünmektedir.

Sünen-i Nesâî’de, “*Âdâbu’l-Kudât*” bölümünde yer alan Abdullah b. Mes‘ûd (r.a) (ö. 32/652-653) rivâyetinin son kısmında “*Helal bellidir, haram bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli ve kapalı meseleler vardır. Seni şüpheye düşüren şeyleri bırak şüphesiz*

²⁶⁷ İbn Mâce, Et‘ime, 60; Tirmizî, Libâs, 6.

²⁶⁸ Müslim, Müsâkât, 108.

²⁶⁹ Ebû Dâvûd, Büyû‘, 3; Nesâî, Büyû‘, 2; Eşribe, 52.

olana bak”²⁷⁰ ifadeleri yer almaktadır. Ancak bölüm başlığından da anlaşılacağı gibi rivâyet, kadıların hüküm vermesi ile ilgilidir. *Müsned* rivâyetinin bir bölümü, kadıların hüküm vermekten kaçınmaması hususunda destekleyici bir söz olarak te’kîd maksatlı kullanılmıştır. Bu sebeple, rivâyetin sadece bir bölümüne yer verilmiş de olsa, ilgili rivâyetlerin gözden kaçırılmamış olduğunun bilinmesi adına Abdullah b. Mes’ûd (r.a) rivâyeti de araştırmaya dâhil edilmiştir. *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Sünen-i Tirmizî*’de tahrîc edilen rivâyetlerde; “*Vallahi Ondan (Nu‘mân) sonra kimseden böyle bir şey işitmedim*” beyânı, Şa‘bî’nin söz konusu rivâyetin sadece Nu‘mân b. Beşîr’den (r.a) naklettiğine işaret etmektedir.

Şa‘bî’nin, Abdullah b. Mes’ûd’un (r.a) önde gelen öğrencilerinden olduğu bilinmektedir.²⁷¹ Buradan hareketle, yukarıda zikredilen İbn Mes’ûd (r.a) rivâyetini duymaması, zor bir ihtimal gibi gözükmemektedir. Fakat Şa‘bî’nin “*Vallahi Ondan (Nu‘mân) sonra kimseden böyle bir şey işitmedim*”²⁷² demesi, İbn Mes’ûd rivâyetinin Nu‘mân (r.a) rivâyetinden önce söylenmiş olduğunu da akıllara getirmektedir. Dolayısıyla Nu‘mân’dan (r.a) nakledilen rivâyetin sadece ona mâl edilmemesi ve İbn Mes’ûd (r.a) rivâyetinin de yok sayılmayıp şahit olarak kabul edilmesi makul gözükmemektedir.

8. İçki

حَدَّثَنَا يُونُسُ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ كَثِيرٍ الْهَمْدَانِيِّ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّ
السَّرِّيَّ بْنَ إِسْمَاعِيلَ الْكُوفِيَّ، حَدَّثَهُ أَنَّ الشَّعْبِيَّ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ، سَمِعَ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ: قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :

²⁷⁰ *Sünen-i Nesâî*’de, “Âdâbu’l-Kudât” bölümünde yer alan Abdullâh b. Mes’ûd (r.a) rivâyetinin isnâd şeması şu şekildedir:

Muhammed b. el-Alâ’ → Ebû Muâviye → A‘meş → Umâre → Abdurrahmân b. Yezîd → Abdullâh b. Mes’ûd → Rasûlullah

²⁷¹ Bk. Kandemir, M. Yaşar, “Şa‘bî”, *DİA*, XXXVIII, 217-218.

²⁷² Ebû Dâvûd, *Büyû*‘, 3; Nesâî, *Büyû*‘, 2.

”إِنَّ مِنَ الْحِنْطَةِ خَمْرًا، وَمِنَ الشَّعِيرِ خَمْرًا، وَمِنَ الزَّيْبِ خَمْرًا، وَمِنَ التَّمْرِ خَمْرًا، وَمِنَ الْعَسَلِ خَمْرًا، وَأَنَا أَنْهَى عَنْ كُلِّ مُسْكِرٍ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Yûnus → Leys → Yezîd b. Ebû Habîb → Hâlid b. Kesîr el-Hemdânî → Serî b. İsmâîl el-Kûfî → Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr tarikiyle gelen rivâyete göre; Rasulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki buğdaydan içki yapılabilir; arpadan içki yapılabilir, kuru üzümünden içki yapılabilir, kuru hurmadan içki yapılabilir ve baldan içki yapılabilir. Ben size (bunlar gibi) sarhoşluk veren her şeyi yasaklıyorum”.²⁷³

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

18350 ve 18407 numarada konu edilen *Müsned* rivâyetlerinden 18407 numarada yer alan aktarım başlık altında zikredilmiştir. İlgili ve benzer rivâyetler, *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından muhtelif bölümlerde toplamda 14 kez tahrîc edilmiştir. Bu rivâyetlerden 9’u Hz. Ömer (r.a) (ö. 23/644), 4’ü Nu‘mân (r.a), 1’i ise oğlu Abdullah b. Ömer (r.a) (ö. 73/693) tarikiyle gelmektedir.

Sahîh-i Buhârî’de yer alan rivâyetlerden 3’ünün “Eşribe”, diğerinin “Tefsîr”; *Sahîh-i Müslim*’de bulunan 2 rivâyetin “Tefsîr”; *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Sünen-i Nesâî*’de nakledilen 3’er rivâyet ile *Sünen-i İbn Mâce* ve *Sünen-i Tirmizî*’de yer alan 1’er rivâyetin ise “Eşribe” bölümünde tahrîc edildiği tespit edilmiştir.

Elde edilen tüm rivâyetler incelendiğinde; Nu‘mân b. Beşîr’den (r.a) nakledilen rivâyetler ile Ömer b. el-Hattâb’ın (r.a) aktardığı 2 rivâyet merfû‘, diğerlerinin ise mevkûf olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca Abdullah b. Ömer (r.a) rivâyetlerinin senedlerine bakıldığında, söz konusu rivâyetleri babası Hz. Ömer’den (r.a) aldığı görülmektedir. Ancak

²⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 293.

Sünen-i Nesâî'de yer alan bir rivâyetin senedinde İbn Ömer (r.a), Hz. Ömer'i (r.a) zikretmeyerek rivâyeti bizzat kendisi duymuş gibi nakletmiştir. Bu sebeple *Sünen-i Nesâî*'de yer alan rivâyetin sahâbe mürseli kapsamında olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen rivâyetlerin senedi aşağıda verilecektir.

***Sahîh-i Buhârî*'de yer alan 4 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

İshâk b. İbrâhîm el-Hanzelî → Îsâ ve İbn İdrîs → Ebû Hayyân → Şa'bî → İbn Ömer → Ömer b. el-Hattâb,²⁷⁴

Müsedded → Yahyâ → Ebû Hayyân → Âmir → İbn Ömer → Ömer b. el-Hattâb,²⁷⁵

Ahmed b. Ebû Recâ → Yahyâ → Ebû Hayyân et-Teymî → Şa'bî → İbn Ömer → Ömer b. el-Hattâb,²⁷⁶

Hafs b. Ömer → Şu'be → Abdullah b. Ebû's-Sefer → Şa'bî → İbn Ömer → Ömer b. el-Hattâb.²⁷⁷

***Sahîh-i Müslim*'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Ali b. Müshir → Ebû Hayyân → Şa'bî → İbn Ömer → Ömer b. el-Hattâb,²⁷⁸

Ebû Kureyb → İbn İdrîs → Ebû Hayyân → Şa'bî → İbn Ömer → Ömer b. el-Hattâb.²⁷⁹

²⁷⁴ Buhârî, Tefsîr, 5.

²⁷⁵ Buhârî, Eşribe, 1.

²⁷⁶ Buhârî, Eşribe, 4.

²⁷⁷ Buhârî, Eşribe, 4.

²⁷⁸ Müslim, Eşribe, 32.

²⁷⁹ Müslim, Eşribe, 33.

Sünen-i İbn Mâce’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. Rumh → **Leys b. Sa’d** → **Yezîd b. Ebû Habîb** → **Hâlid b. Kesîr**
el-Hemdânî → **Serî b. İsmâîl** → **Şa’bî** → **Nu’mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**²⁸⁰

Sünen-i Ebû Davûd’da yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ahmed b. Hanbel → İsmâîl b. İbrâhîm → Ebû Hayyân → Şa’bî → İbn Ömer →
Ömer b. el-Hattâb,²⁸¹

Hasan b. Ali → Yahyâ b. Âdem → İsrâîl → İbrâhîm b. Muhâcir → **Şa’bî** →
Nu’mân b. Beşîr → **Rasûlullah,**²⁸²

Mâlik b. Abdûlvâhid Ebû Gassân → Mu’temir → Fudayl b. Meysere → Ebû Harîz
→ **Âmir** → **Nu’mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**²⁸³

Sünen-i Tirmizî’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. Yahyâ → Muhammed b. Yûsuf → İsrâîl → İbrâhîm b. Muhâcir →
Âmir eş-Şa’bî → **Nu’mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**²⁸⁴

Sünen-i Nesâî’de yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ya’kûb b. İbrâhîm → İbn Uleyye → Ebû Hayyân → Şa’bî → İbn Ömer → Ömer b.
el-Hattâb,²⁸⁵

Muhammed İbnü’l-‘Alâ’ → İbn İdrîs → Zekerîyyâ → Ebû Hayyân → Şa’bî → İbn
Ömer → Ömer b. el-Hattâb,²⁸⁶

²⁸⁰ İbn Mâce, Eşribe, 5.

²⁸¹ Ebû Davûd, Eşribe, 1.

²⁸² Ebû Davûd, Eşribe, 4.

²⁸³ Ebû Davûd, Eşribe, 4.

²⁸⁴ Tirmizî, Eşribe, 8.

²⁸⁵ Nesâî, Eşribe, 20.

Ahmed b. Süleymân → Ubeydullah → İsrâîl → Ebû Hasîn → Âmir → İbn Ömer.²⁸⁷

**Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları
altı çizilerek gösterilmiştir:**

”أما بعد أيها الناس إنه نزل تحريم الخمر وهي من خمسة من العنب والتمر والعسل والحنطة والشعير والخمر ما خامر العقل“ (Buhârî, Tefsîr, 5)
”أما بعد نزل تحريم الخمر وهي من خمسة العنب والتمر والعسل والحنطة والشعير والخمر ما خامر العقل“ (Buhârî, Eşribe, 1)
”إنه قد نزل تحريم الخمر وهي من خمسة أشياء العنب والتمر والحنطة والشعير والعسل والخمر ما خامر العقل“ (Buhârî, Eşribe, 4)
”الخمر يصنع من خمسة من الزبيب والتمر والحنطة والشعير والعسل“ (Buhârî, Eşribe, 4)
”أَمَّا بَعْدُ، أَلَا وَإِنَّ الْخَمْرَ نَزَلَ تَحْرِيمُهَا يَوْمَ نَزَلَ وَهِيَ مِنْ خَمْسَةِ أَشْيَاءَ مِنَ الْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرِ، وَالزَّبِيبِ، وَالْعَسَلِ - وَالْخَمْرُ: مَا خَامَرَ الْعَقْلَ - وَثَلَاثَةُ أَشْيَاءَ، وَدِدْتُ أَيُّهَا النَّاسُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ عَهْدَ إِلَيْنَا فِيهَا الْجَدُّ، وَالْكَالَةُ، وَأَبْوَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الرَّبِّ“ (Müslim, Tefsîr, 32)
”أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ، فَإِنَّهُ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ، وَهِيَ مِنْ خَمْسَةِ مِنَ الْعَنْبِ، وَالتَّمْرِ، وَالْعَسَلِ، وَالْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرِ - وَالْخَمْرُ: مَا خَامَرَ الْعَقْلَ - وَثَلَاثُ أَيُّهَا النَّاسُ، وَدِدْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ عَهْدَ إِلَيْنَا فِيهِنَّ عَهْدًا نَنْتَهِي إِلَيْهِ: الْجَدُّ، وَالْكَالَةُ، وَأَبْوَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الرَّبِّ“ (Müslim, Tefsîr, 33)

²⁸⁶ Nesâî, Eşribe, 20.

²⁸⁷ Nesâî, Eşribe, 20.

«نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ يَوْمَ نَزَلَ وَهِيَ مِنْ خَمْسَةِ أَشْيَاءَ: مِنَ الْعَنْبِ، وَالنَّمْرِ، وَالْعَسَلِ، وَالْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرِ، وَالْخَمْرِ، مَا خَامَرَ الْعَقْلَ»، وَثَلَاثٌ وَدِدْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يُفَارِقْنَا حَتَّى يَعْهَدَ إِلَيْنَا فِيهِنَّ عَهْدًا نَنْتَهِي إِلَيْهِ: «الْجَدُّ، وَالْكَالَلَةُ، وَأَبْوَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الرَّبِّ».

(Ebû Davûd, Eşribe, 1)

«أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ الْخَمْرَ نَزَلَ تَحْرِيمُهَا، وَهِيَ مِنْ خَمْسَةِ: مِنَ الْعَنْبِ، وَالْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرِ، وَالنَّمْرِ، وَالْعَسَلِ».

(Nesâî, Eşribe, 20)

Şuayb el-Arnaût'un yaptığı değerlendirmeye göre ilgili Nu'mân rivâyeti, Hz. Ömer'den (r.a) gelen hükmen merfû âdıtı ile sahîhtir.²⁸⁸

c. Açıklama

Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) nakledilen rivâyetlerde içki yapımında kullanılabilecek hammaddeler sıralanarak bunların sarhoşluk verdiği belirtilmiş ve Allah Rasûlü tarafından yasaklandığı ifade edilmiştir. Aynı mananın, Hz. Ömer'in (r.a) az sayıdaki merfû rivâyetlerinde fiili olarak, Nu'mân b. Beşîr (r.a) nakillerinde ise kavli olarak Rasûlullah'a (s.a) nispet edildiği görülmektedir.

Rivâyette zikredilen buğday, arpa, kuru üzüm, kuru hurma ve bal gibi hammaddelerin aynı zamanda zekât'a tabi ürünler olduğu bilinmektedir.²⁸⁹

İbn Ömer (r.a) rivâyetlerine bakıldığında; Nu'mân'dan (r.a) aktarılan metne bazı ziyadelerin yapıldığı görülmektedir. Rivâyetlerin giriş kısmında İbn Ömer (r.a), babası Hz. Ömer'in (r.a) hutbe îrâdında kullandığı “*Şu muhakkak ki, içkinin (hamrın) haram kılınması*

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 293 (Muhakkikin dipnotudur).

²⁸⁹ Zekât ile ilgili verilen bilgiler için bk. Kişmir, Abdulkadir, “*İslâm Hukukunda Öşür Ve Delilleri*”, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, 2013, s. 70-71, 93-94.

emri inmiştir. (Bugün) hamr şu beş şeyden yapılmaktadır.” Sözlerine yer verdikten sonra, içki yapılabilecek malzemeleri zikretmiştir. Son bölümde ise, “*Hamr, akli örten şeydir.*” ve “*Ey cemâat! Üç şey de vardır ki; Rasûlullah’ın (s.a) onlar hakkında bize tam bir bilgi verinceye kadar aramızdan ayrılmamasını temennî ettim. Bunlar dede, kelâle ve rîbâ bablarından bazı bablardır.*” kısımları bulunmaktadır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse; Mâide Sûresi 90. âyetiyle içkinin kesin bir dille yasaklandığı, Hz. Ömer’in (r.a) hutbe îrâdında bu yasağı dile getirdiği, içki yapılacak malzemelerin açıkça belirtildiği ve içkinin akli örterek kişinin irâdesine, sağlıklı düşünebilmesine zarar verdiği konu edilmiştir.

9. Zina

حَدَّثَنَا بِهِزُّ، حَدَّثَنَا أَبَانُ بْنُ يَزِيدَ وَهُوَ الْعَطَّارُ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ عَرْفُطَةَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، أَنَّ رَجُلًا يُقَالُ لَهُ: عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حُنَيْنٍ، وَكَانَ يُنْبِزُ قُرْقُورًا، وَقَعَ عَلَى جَارِيَةِ امْرَأَتِهِ، قَالَ: فَرَفَعَ إِلَى النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ الْأَنْصَارِيِّ، فَقَالَ:

”لَأَقْضِيَنَّ فِيكَ بِقَضَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنْ كَانَتْ أَحَلَّتْهَا لَكَ، جَلْدُكَ مِائَةً، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ أَحَلَّتْهَا لَكَ رَجْمُكَ بِالْحِجَارَةِ“. قَالَ: وَكَانَتْ قَدْ أَحَلَّتْهَا لَهُ، فَجَلَدَهُ مِائَةً وَقَالَ: سَمِعْتُ أَبَانًا يَقُولُ: وَأَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، أَنَّهُ كَتَبَ فِيهِ إِلَى حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، وَكَتَبَ إِلَيْهِ بِهَذَا.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Behz → Ebân b. Yezîd (el-Attâr) → Katâde → Hâlid b. ‘Urfuta → Habîb b. Sâlim → Nu‘mân b. Beşîr tarikiyle gelen rivâyete göre; “Kurkûr”²⁹⁰ lakablı Abdurrahman b. Huneyn adında bir adam, karısının cariyesi ile cinsel ilişkide bulundu. (Hadise), Nu‘mân b. Beşîr’e (r.a) götürüldü. Nu‘mân (r.a), “*Senin hakkında Rasûlullah’ın (s.a) hükmü ile*

²⁹⁰ Kurkûr: Küçük gemi (السفينة الصغيرة). (Açıklama için bk. Taberânî, el-Mu‘cemü’l-Kebîr, XXI, 141.

hükmedeçeğim. Eğer karın o cariyeyi cinsi ilişkide bulunma hususunda sana izin vermişse yüz değnek vuracağım; izin vermemişse recmedeçeğim” dedi.

(Habîb b. Sâlim) dedi ki: Kadının kocasına izin verdiğini (öğrenince) adama yüz değnek vurdu. (Behz) dedi ki: Ebân’ı şöyle derken işittim: Katâde, “Bu meseleyi Habîb b. Sâlim’e yazdım, bu (rivâyetin geçtiği olayı) kendisine yazdığını haber verdi”.²⁹¹

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Metni verilen rivâyetin *Müsned*’de 7 defa²⁹² tekrarlandığı tespit edilmiş olup 18425 numaralı rivâyet tercih edilmiştir. Benzer rivâyetlerin, *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından *Sünen-i Erba‘a*’da 9 yerde tahrîc edildiği görülmüştür. *Sünen-i İbn Mâce* ve *Sünen-i Tirmizî*’de yer alan birer rivâyet ile *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da geçen 2 rivâyet “Hudûd” bölümünde yer almaktadır. *Sünen-i Nesâî*’de bulunan 5 rivâyet ise “Nikâh” bölümünde tahrîc edilmiştir.

Elde edilen rivâyetlerden 7’si Nu‘mân b. Beşîr’den (r.a), 2’sinin ise Seleme b. el-Muhabbak’tan (ö. ?) nakledildiği belirlenmiştir. Nu‘mân’dan (r.a) aktarılan bütün rivâyetlerin tabiîn tabakasında, Habîb b. Sâlim’in yer aldığı fark edilmiştir.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilecektir.

***Sünen-i İbn Mâce*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Humeyd b. Mes‘ade → Hâlid b. el-Hâris → Saîd → **Katâde** → **Habîb b. Sâlim** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**.²⁹³

***Sünen-i Ebû Davûd*’da yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

²⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 375.

²⁹² İlgili kaynakta bulunan diğer mükerrer rivayetler 18397, 18405, 18426, 18444, 18445 ve 18446 numarada yer almaktadır.

²⁹³ İbn Mâce, *Hudûd*, 8.

Mûsâ b. İsmâîl → **Ebân** → **Katâde** → **Hâlid b. ‘Urfuta** → **Habîb b. Sâlim** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **(Rasûlullah),**²⁹⁴

Muhammed b. Beşşâr → Muhammed b. Ca‘fer → Şu‘be → Ebû Bişr → **Hâlid b. ‘Urfuta** → **Habîb b. Sâlim** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**²⁹⁵

Sünen-i Tirmizî’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ali b. Hucr → Hüseyim → Saîd b. Ebû Arûbe ve Eyyûb b. Miskîn → **Katâde** → **Habîb b. Sâlim** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**²⁹⁶

Sünen-i Nesâî’de yer alan 5 rivâyetin senedi şu şekildedir;

Muhammed b. Beşşâr → Muhammed → Şu‘be → Ebû Bişr → **Hâlid b. ‘Urfuta** → **Habîb b. Sâlim** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**²⁹⁷

Muhammed b. Ma‘mer → Hibbân → **Ebân** → **Katâde** → **Hâlid b. ‘Urfuta** → **Habîb b. Sâlim** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **(Rasûlullah),**²⁹⁸

Ebû Dâvûd → ‘Ârim → Hemmâd b. Seleme → Saîd b. Ebû Arûbe → **Katâde** → **Habîb b. Sâlim** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**²⁹⁹

Muhammed b. Râfi‘ → Abdürrezzâk → Ma‘mer → **Katâde** → Hasan → Kabîsa b. Hureys → Seleme b. el-Muhabbak → **Rasûlullah,**³⁰⁰

Muhammed b. Abdullah b. Bezî‘ → Yezîd → Saîd → **Katâde** → Hasan → Seleme b. el-Muhabbak → **Rasûlullah.**³⁰¹

²⁹⁴ Ebû Dâvûd, Hudûd, 28.

²⁹⁵ Ebû Dâvûd, Hudûd, 28.

²⁹⁶ Tirmizî, Hudûd, 21.

²⁹⁷ Nesâî, Nikâh, 70.

²⁹⁸ Nesâî, Nikâh, 70.

²⁹⁹ Nesâî, Nikâh, 70.

³⁰⁰ Nesâî, Nikâh, 70.

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları

altı çizilerek gösterilmiştir:

«أَتَى الثَّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ بَرَجُلٍ غَشِيَّ جَارِيَةَ امْرَأَتِهِ، فَقَالَ: لَا أَقْضِي فِيهَا إِلَّا بِقَضَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنْ كَانَتْ أَحَلَّتْهَا لَهُ، جَلَدْتُه مِائَةً، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ أَذِنْتُ لَهُ، رَجَمْتُهُ» (İbn Mâce, Hudûd, 8).

«لَأَقْضِيَنَّ فِيكَ بِقَضِيَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ كَانَتْ أَحَلَّتْهَا لَكَ جَلَدْتُكَ مِائَةً، وَإِنْ لَمْ [ص:158] تَكُنْ أَحَلَّتْهَا لَكَ رَجَمْتُكَ بِالْحِجَارَةِ، فَوَجَدُوهُ قَدْ أَحَلَّتْهَا لَهُ، فَجَلَدَهُ مِائَةً» قَالَ قَتَادَةُ: كَتَبْتُ إِلَى حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، فَكَتَبَ إِلَيَّ بِهَذَا» (Ebû Dâvûd, Hudûd, 28).

«إِنْ كَانَتْ أَحَلَّتْهَا لَهُ جُلِدَ مِائَةً، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ أَحَلَّتْهَا لَهُ رَجَمْتُهُ» (Ebû Dâvûd, Hudûd, 28).

«لَأَقْضِيَنَّ فِيهَا بِقَضَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَئِنْ كَانَتْ أَحَلَّتْهَا لَهُ لَأَجْلِدُهُ مِائَةً، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ أَحَلَّتْهَا لَهُ رَجَمْتُهُ» (Tirmizî, Hudûd, 21).

«عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي لَرَجُلٍ يَأْتِي جَارِيَةَ امْرَأَتِهِ، قَالَ: «إِنْ كَانَتْ أَحَلَّتْهَا لَهُ جَلَدْتُه مِائَةً، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ أَحَلَّتْهَا لَهُ رَجَمْتُهُ»» (Nesâî, Nikâh, 70).

«أَنَّ رَجُلًا يَقَالُ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حُنَيْنٍ وَيُبْزُرُ قُرْقُورًا، أَنَّهُ وَقَعَ بِجَارِيَةِ امْرَأَتِهِ، فَرَفَعَ إِلَى الثَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، فَقَالَ: «لَأَقْضِيَنَّ فِيهَا بِقَضِيَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنْ كَانَتْ أَحَلَّتْهَا لَكَ جَلَدْتُكَ، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ أَحَلَّتْهَا لَكَ رَجَمْتُكَ بِالْحِجَارَةِ»، فَكَانَتْ أَحَلَّتْهَا لَهُ، فَجَلِدَ مِائَةً» (Nesâî, Nikâh, 70).

«أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي رَجُلٍ وَقَعَ بِجَارِيَةِ امْرَأَتِهِ: «إِنْ كَانَتْ أَحَلَّتْهَا لَهُ، فَأَجْلِدْهُ مِائَةً، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ أَحَلَّتْهَا لَهُ، فَارْجُمْهُ»» (Nesâî, Nikâh, 70).

«قَضَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَجُلٍ وَطِئَ جَارِيَةَ امْرَأَتِهِ، إِنْ كَانَ اسْتَكْرَهَهَا فَهِيَ حُرَّةٌ وَعَلَيْهِ لِسِيْدَتِهَا مِثْلُهَا، وَإِنْ كَانَتْ طَاوَعَتْهُ فَهِيَ لَهُ وَعَلَيْهِ لِسِيْدَتِهَا مِثْلُهَا» (Nesâî, Nikâh, 70).

«أَنَّ رَجُلًا غَشِيَ جَارِيَةً لِامْرَأَتِهِ، فَرَفَعَ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «إِنْ كَانَ اسْتَكْرَهَهَا فَهِيَ حُرَّةٌ مِنْ مَالِهِ وَعَلَيْهِ الشَّرْوَى لِسَيِّدَتِهَا، وَإِنْ كَانَتْ طَاوَعَتْهُ فَهِيَ لِسَيِّدَتِهَا وَمِثْلُهَا مِنْ مَالِهِ».

(Nesâî, Nikâh, 70)

Şuayb el-Arnaût'un değerlendirmesine göre ilgili rivâyet zayıftır.³⁰²

c. Açıklama

Söz konusu rivâyette, karısının cariyesi ile cinsel ilişkide bulunan bir adam hakkındaki hüküm Nu'mân b. Beşîr'e (r.a) sorulmuştur. Nu'mân (r.a), Allah Rasûlü'nün (r.a) uygulamasını esas alarak karısı eğer cariyeyi kocasına helâl kılınmışsa adama yüz değnek vurulacağını, helal kılmamışsa recmedilerek cezalandırılacağını haber vermiştir. Kadının kocasına izin verdiğini öğrenince adama yüz değnek vurulmuştur.

Sünen-i Ebû Dâvûd'da yer alan rivâyette Nu'mân'ın (r.a), Kûfe valisi olduğu bilgisi geçmektedir. Yukarıda bahsi geçen rivâyette fetva almak için Nu'mân'a (r.a) gidildiği ifade edilmişti. Verilen bilgilerden hareketle Nu'mân'ın (r.a) valilik yaptığı dönemde bu hadîsenin cereyan ettiği söylenebilir.

Nu'mân'ın (r.a), “*Senin hakkında Rasûlullah'ın (s.a) hükmü ile hükmedeceğim*” şeklindeki vurgusu, Rasûlullah'ın (s.a) hükmü konusunda tereddüt göstermediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Konu edilen metnin senedine bakıldığında Habîb b. Sâlim'in, Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) nakil yaptığı, dolayısıyla rivâyetin Nu'mân'dan (r.a) geldiği anlaşılmaktadır. Ancak metnin baş kısmında “*Nu'mân b. Beşîr'e (r.a) götürüldü*” ifadesi yer almaktadır. Rivâyeti

³⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 375 (Muhakkikin dipnotudur).

aktaran kişinin yani Nu‘mân’ın (r.a) devamında yine kendisinden 3. şahıs gibi bahsetmesi mantıklı gözükmemektedir. Konu ile ilgili taranan rivâyetlerde ise böyle bir duruma rastlanılmamıştır. Bu sebeple; senedde Nu‘mân’ın (r.a) geçtiği ilk yer metnin gidişatına aykırı görülmüş ve anlatılan olayı aktaran kişinin Habîb b. Sâlim olduğu anlaşılmıştır. Senedde ve metinde Nu‘mân’ın (r.a) yer alması ayrıca olayı anlatan kişi olarak görünmesi, Habîb b. Sâlim’in rivâyeti Nu‘mân’dan (r.a) duyduğunu ve buna dikkat çekmek için sadece metinde değil senedde de zikretmek istediğini göstermektedir. Sonuç olarak rivâyeti aktaran kişi Habîb b. Sâlim’dir. Nu‘mân (r.a) ile ilgili olan kısım Rasûlullah’a atıfta bulunduğu yani bu durum ile ilgili hükmü dile getirdiği kısımdır.

Müsned ve *Kütüb-i Sitte*’de toplamda 14 yerde tahrîc edildiği belirlenen rivâyetlerin tamamı zayıf olarak değerlendirilmiştir. İlgili rivâyetteki zayıflığa rağmen *Sünen-i Erba‘a*’da 9 yerde tahrîc edilmesi, hüküm istinbâtında delil olarak kullanılması ve tüm tariklerin bir arada düşünülmesi sonucu “zayıf” olarak nitelenen rivâyetin “hasen li-gayrihi”³⁰³ derecesine ulaşabileceği düşünülmektedir.

Sünen-i Tirmizî’de yer alan rivâyetin hemen ardından konu ile ilgili şu açıklamalar mevcuttur: “Nu‘mân’ın hadîsinin senedinde karışıklık vardır. Muhammed’den işittim şöyle diyordu: Katâde bu hadîsi Habîb b. Sâlim’den işitmemiştir ve bunu sadece Hâlid b. Urfuta’dan rivâyet etmiştir”.³⁰⁴

Ancak Nu‘mân (r.a) rivâyetinde, Katâde’nin meseleyi Habîb b. Sâlim’e yazarak sorduğu bilgisi mevcuttur. Tirmizî’nin söylediği gibi, Katâde bu hadîsi Habîb b. Sâlim’den işitmemiştir yani semâ yoluyla almamıştır belki ama mükâtebe yoluyla ilgili rivâyeti aldığı kaydedilmektedir.

³⁰³ Hasen: Dinî konularda delil olarak kullanılan makbul hadis çeşidi. Detaylı bilgi için bk. Uğur, Mücteba, “Hasen”, DİA, XVI, 374-375.

³⁰⁴ Tirmizî, Hudûd, 21.

10. Diyet

حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي عَازِبٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

”لِكُلِّ شَيْءٍ خَطَأٌ، إِلَّا السَّيْفَ، وَلِكُلِّ خَطَأٍ أَرَشٌ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Vekî' → Süfyân → Câbir → Ebû Âzib → Nu'mân b. Beşîr tarikiyle nakledilen rivâyete göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Kılıç dışındaki her şeyde ‘hata’ vardır. Her hatanın da bir diyeti vardır”.³⁰⁵

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Müsned’de 18395 ve 18424 numarada zikredilen rivâyetlerden ilki tercih edilerek incelenmiştir. Kütüb-i Sitte’de, ilgili rivâyete anlam bakımından yakın sayılabilecek 2 rivâyet bulunmaktadır. Sünen-i İbn Mâce’de “Diyât” bölümünde yer alan aktarımlardan biri Nu'mân b. Beşîr diğeri ise Ebû Bekre (ö. 51/671 [?]) tarikiyle gelmektedir.

Sünen-i İbn Mâce’de belirlenen rivâyetlerin metni “لَا قَوْلَ إِلَّا بِالسَّيْفِ” cümlesinden ibaret olup isnâd şemaları şu şekildedir:

İbrâhîm b. el-Müstemir el-Urûkî → Ebû Âsım → Süfyân → Ebû Âzib → Nu'mân

b. Beşîr → Rasûlullah,³⁰⁶

İbrâhîm b. el-Müstemir → Hür b. Mâlik el-Anberî → Mübârek b. Fedâle → Hasan → Ebû Bekre → Rasûlullah.³⁰⁷

³⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 342.

³⁰⁶ İbn Mâce, Diyât, 25.

³⁰⁷ İbn Mâce, Diyât, 25.

Şuayb el-Arnaût'un değerlendirmesine göre ilgili Nu'mân rivâyetinin senedinde yer alan Cu'fî nispeli Câbir'in zayıflığı; Müslim b. Amr isimli Ebû Âzib'in cehaleti dolayısıyla rivâyet oldukça zayıf bulunmuştur.³⁰⁸

c. Açıklama

Söz konusu rivâyette kılıç dışında insanların hayatına son veren her türlü gerekçenin hata olduğundan ve bu hatalardan dolayı diyet gerektiğinden bahsedilmektedir. Şayet öldürme fiili kılıçla işlenmişse o zaman cinayet kapsamına girdiği bilinmektedir. Çünkü kılıç bizâtihî kasıt ifade eden bir araçtır ve cezası -hak sahibi hakkından vazgeçmediği takdirde- diyet değil kısastır.³⁰⁹

11. Tasadduk

حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، حَدَّثَنِي سِمَاكُ بْنُ حَرْبٍ، عَنِ الثُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ مَنَحَ مَنِيحَةً وَرَقًا، أَوْ ذَهَبًا، أَوْ سَقَى لَبَنًا، أَوْ هَدَى زَقَاقًا، فَهُوَ كَعَدْلِ رَقَبَةٍ".

a. Isnâd Şeması ve Tercüme

Zeyd b. el-Hubâb → Hüseyin b.Vâkıd → Simâk b. Harb → Nu'mân b. Beşîr'den isnâd edilen bu rivâyete göre; Nu'mân (r.a), Rasûlullah'ı (s.a) şöyle derken işitmiştir: "Her kim altın veya gümüş ödünç verir; (bir başkasına) süt ikram eder, bir kap (yemek) götürürse o kimse bir köle (azat etmiş) gibi (sevap kazanır)".³¹⁰

b. Rivâyetin Senet ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 342 (Muhakkikin dipnotudur).

³⁰⁹ Bk. Bardakoğlu, Ali, "Diyet", *DİA*, IX, 473-479.

³¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 352.

İlgili *Müsned* rivâyeti 18403 numarada yer almaktadır. *Kütüb-i Sitte* kaynakları arasında sadece *Sünen-i Tirmizî*’nin “Birr” bölümünde, Berâ’ b. Âzib (ö. 71/690 [?]) tarîkiyle gelmektedir. Metinler büyük ölçüde benzer olmasına rağmen bazı farklar, takdim-tehir gibi durumlar söz konusudur.

***Sünen-i Tirmizî*’de yer alan rivâyetin senedi aşağıdaki gibidir:**

Ebû Küreyb → İbrâhîm b. Yûsuf b. Ebû İshâk → Babası → Ebû İshâk → Talha b. Musarrif → Abdurrahmân b. Avsece → Berâ’ b. Âzib → Rasûlullah.³¹¹

Karşılaştırılan rivâyetin metni aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları altı çizilerek gösterilmiştir:

”مَنْ مَنَحَ مَنِيحَةَ لَبْنٍ أَوْ وَرْقٍ أَوْ هَدَى رُقَاقًا كَانَ لَهُ مِثْلُ عَثْقٍ رَقَبَةٍ.“ (Tirmizî, Birr, 37)

Şuayb el-Arnaût’a göre ilgili rivâyet sahih olmakla birlikte kaydedilen sened, Simâk b. Harb dolayısıyla hasen derecesindedir. Senedin diğer râvîleri *Sahîh-i Buhârî* ricâlindendir.³¹²

c. Açıklama

Metni verilen rivâyette, insanların sıkıntısını gidermek amacıyla borç olarak verilen herhangi bir eşyadan dolayı kişinin, köle âzat etmiş gibi sevap kazanacağı ifade edilmektedir. Kişileri sevap ve tasadduk nevinden olan sâlih amellere teşvik etmeyi amaçlayan bu rivâyetin; sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı telkin ettiği söylenebilir.

12. Evlatlar Arasında Âdil Olmak

³¹¹ Tirmizî, Birr, 37.

³¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 352 (Muhakkikin dipnotudur).

حَدَّثَنَا يَعْلَى، أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ:

سَأَلْتُ أُمِّي أَبِي بَعْضَ الْمُوهَبَةِ لِي، فَوَهَبَهَا لِي. فَقَالَتْ: لَا أَرْضَى حَتَّى تُشْهَدَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَأَخَذَ أَبِي بِيَدِي وَأَنَا غُلَامٌ، وَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ أُمَّ هَذَا ابْنَةَ رَوَاحَةَ زَاوَلْتَنِي عَلَى بَعْضِ الْمُوهَبَةِ لَهُ، وَإِنِّي قَدْ وَهَبْتُهَا لَهُ، وَقَدْ أَعْجَبَهَا أَنْ أَشْهَدَكَ. قَالَ: " يَا بَشِيرُ، أَلَيْكَ ابْنٌ غَيْرُ هَذَا؟ " قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: "فَوَهَبْتُ لَهُ مِثْلَ الَّذِي وَهَبْتُ لِهَذَا؟ " قَالَ: لَا، قَالَ: " فَلَا تُشْهَدْنِي إِذَا، فَإِنِّي لَا أَشْهَدُ عَلَى جَوْرٍ ".

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Ya‘lâ → Ebû Hayyân → Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr tarikiyle gelen rivâyete göre şöyle nakledilmiştir: “Annem, babamdan bana biraz bağışta bulunmasını istedi. Babam da bana (bir miktar) bağışta bulundu. Fakat annem: ‘**Rasûlullah**’ı (s.a) şâhit tutmadıkça ben buna razı olmam’ dedi.

Nu‘mân (r.a) diyor ki: babam elimden tuttu. Ben (o sıralar) bir çocuktum. Rasûlullah’ın (s.a) (yanına) geldik. (Babam) ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Bu çocuğun annesi -ki Revâha’nın kızıdır- benden o çocuğa biraz bağışta bulunmamı istedi bende ona biraz bağışta bulundum. Senin (bu bağışa) şahitlik etmen annesinin hoşuna gidecektir’ dedi. (Rasûlullah) (s.a) ‘Ey Beşîr! Senin bundan başka oğlun var mı?’ diye sordu; (babam da) : ‘Evet’ diye karşılık verdi. (Peki) ‘Buna buna bağışladığın şeyin benzerini ona da bağışladın mı?’ diye sordu; (Babam da) : ‘Hayır’ cevabını verdi. (Bunun üzerine Allah Rasûlü) (s.a): ‘Öyleyse beni şâhit tutma! Zira ben hiçbir haksızlığa şâhitlik yapmam’ buyurdu.³¹³

d. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

³¹³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 314.

Müsnedde, 17 kez³¹⁴ tekrarlandığı tespit edilen rivâyetlerden 18363 numarada yer alan rivâyet tercih edilmiştir. *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında toplamda 37 yerde tahrîc edilen rivâyetin *Sahîh-i Buhârî*'de 3, *Sahîh-i Müslim*'de 11, *Sünen-i İbn Mâce*'de 2, *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da 4, *Sünen-i Tirmîzi*'de 1, *Sünen-i Nesâî*'de ise 16 yerde geçtiği belirlenmiştir.

Söz konusu rivâyet, *Kütüb-i Sitte* müellifleri tarafından muhtelif bölümlerde tahrîc edilmiştir. Şöyle ki; *Sahîh-i Buhârî*'de “Şehâdât” ve “Hibe”; *Sahîh-i Müslim* ve *Sünen-i İbn Mâce*'de “Hibât”; *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da “Büyû”; *Sünen-i Tirmîzi*'de ise “Ahkâm” bölümlerinde konu edildiği saptanmıştır. Ayrıca *Sünen-i Nesâî*'de yer alan 16 rivâyetin “Nihle” bölümünde müstakil bir bab içerisinde bulunması dikkat çekicidir.

Tespit edilen 37 rivâyet arasında, Câbir ve Müslim b. Subeyh'in 2'ser; Âmir eş-Şa'bî, Urve, Zührî ve Abdullah b. 'Utbe b. Mes'ûd'un 1'er rivâyeti bulunmaktadır. Geriye kalan 29 rivâyet ise Nu'mân b. Beşîr'e aittir.

Sahîh-i Müslim'de yer alan ve Zührî'ye nispet edilen rivâyet, kendisinin tâbîî olmasından dolayı maktu' olarak nitelendirilmiştir.

İlgili rivâyetin benzer ve farklı pek çok metnin bulunması ve konunun uzatılmaması için metin farklılıkları tablo halinde gösterilmeyecektir. Zira sened ve metin yönünden her ne kadar farklılıklar içerse de ilgili metinlerin tamamı evlatlar arasında adil olmayı ifade etmektedir.

Elde edilen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sahîh-i Buhârî*'de yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

³¹⁴ İlgili kaynaktaki bulunan diğer mükerrer rivayetler 18354, 18358, 18359, 18363, 18366, 18369, 18378, 18382, 18410, 18419, 18420, 18422, 18429, 18451, 18452, 19352 ve 19353 numarada yer almaktadır.

Abdân → Abdullah → **Ebû Hayyân et-Teymî** → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**³¹⁵

Abdullah b. Yûsuf → Mâlik → İbn Şihâb → Humeyd b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Nu‘mân b. Beşîr → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**³¹⁶

Hâmid b. Ömer → Ebû Avâne → Husayn → **Âmir** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**³¹⁷

Sahîh-i Müslim’de yer alan 11 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Yahyâ b. Yahyâ → Mâlik → İbn Şihâb → Humeyd b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Nu‘mân b. Beşîr → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**³¹⁸

Yahyâ b. Yahyâ → İbrâhîm b. Sa‘d → İbn Şihâb → Humeyd b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Nu‘mân → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**³¹⁹

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve İshâk b. İbrâhîm ve İbn Ebû Ömer → İbn Uyeyne (**ح**) Kuteybe ve İbn Rumh → Leys b. Sa‘d (**ح**) Harmele b. Yahyâ → İbn Vehb → Yûnus (**ح**) İshâk b. İbrâhîm ve Abd b. Humeyd → Abdürrezzâk → Ma‘mer → Zührî,³²⁰

Kuteybe b. Sa‘d → Cerîr → Hişâm b. ‘Urve → Babası (‘Urve) → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Beşîr b. Sa‘d** → **Rasûlullah,**³²¹

³¹⁵ Buhârî, Şehâdât, 9.

³¹⁶ Buhârî, Hibe, 11.

³¹⁷ Buhârî, Hibe, 12.

³¹⁸ Müslim, Hibât, 9.

³¹⁹ Müslim, Hibât, 10.

³²⁰ Müslim, Hibât, 11.

³²¹ Müslim, Hibât, 12.

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe → Abbâd b. el-‘Avvâm → Husayn → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b.**

Beşîr (ح) Yahyâ b. Yahyâ → Ebü'l-Ahvas → Husayn → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr** →

Beşîr b. Sa‘d → **Rasûlullah,**³²²

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe → Ali b. Müshir → **Ebû Hayyân** → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b.**

Beşîr (ح) Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr → Muhammed b. Bişr → **Ebû Hayyân**

et-Teymî → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Beşîr b. Sa‘d** → **Rasûlullah,**³²³

İbn Nümeyr → Babası (Nümeyr) → İsmâîl → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Beşîr**

b. Sa‘d → **Rasûlullah,**³²⁴

İshâk b. İbrâhîm → Cerîr → Âsım el-Ahvel → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Beşîr**

b. Sa‘d → **Rasûlullah,**³²⁵

Muhammed b. el-Müsennâ → Abdülvehhâb ve Abdü'l-‘A‘lâ (ح) İshâk b.

İbrâhîm ve Ya‘kûb ed-Devrakî → İbn Uleyye → İsmâîl b. İbrâhîm → Dâvud b. Ebû Hind

→ **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Beşîr b. Sa‘d** → **Rasûlullah,**³²⁶

Ahmed b. Osmân en-Nevfel → Ezher → İbn Avn → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr** →

Beşîr b. Sa‘d → **Rasûlullah,**³²⁷

Ahmed b. Abdullah b. Yûnus → Züheyr → Ebü'z-Zübeyr → Câbir →

Rasûlullah.³²⁸

Sünen-i İbn Mâce’de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:

³²² Müslim, Hibât, 13.

³²³ Müslim, Hibât, 14.

³²⁴ Müslim, Hibât, 15.

³²⁵ Müslim, Hibât, 16.

³²⁶ Müslim, Hibât, 17.

³²⁷ Müslim, Hibât, 18.

³²⁸ Müslim, Hibât, 19.

Ebû Bişr Bekr b. Halef → Yezîd b. Zürey' → Dâvud b. Ebû Hind → **Şa'bî** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,³²⁹

Hişâm b. Ammâr → Süfyân → Zührî → Humeyd b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Nu'mân b. Beşîr → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**.³³⁰

Sünen-i Ebû Davûd'da yer alan 4 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ahmed b. Hanbel → Hüseyim → Seyyâr → Mugîre → Dâvud → **Şa'bî (Ç)** Mücâlid ve İsmâîl b. Sâlim → **Şa'bî** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,³³¹

Osmân b. Ebû Şeybe → Cerîr → Hişâm b. 'Urve → Babası ('Urve) → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,³³²

Süleymân b. Harb → Hammâd → Hâcib b. el-Mufaddal b. el-Mühelleb → Babası (el-Mufaddal) → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,³³³

Muhammed b. Râfî' → Yahyâ b. Âdem → Züheyr → Ebü'z-Zübeyr → Câbir → **Rasûlullah**.³³⁴

Sünen-i Tirmizî'de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Nasr b. Ali ve Saîd b. Abdurrahmân → Süfyân → Zührî → Humeyd b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Nu'mân b. Beşîr → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**.³³⁵

Sünen-i Nesâî'de yer alan 16 rivâyetin senedi şu şekildedir:

³²⁹ İbn Mâce, Hibât, 1.

³³⁰ İbn Mâce, Hibât, 1.

³³¹ Ebû Dâvud, Büyû', 83.

³³² Ebû Dâvud, Büyû', 83.

³³³ Ebû Dâvud, Büyû', 83.

³³⁴ Ebû Dâvud, Büyû', 83.

³³⁵ Tirmizî, Ahkâm, 30.

Kuteybe b. Saïd → Süfyân → Zührî → Humeyd (ح) Muhammed b. Mansûr → Süfyân → Zührî → Humeyd b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Nu‘mân → **Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,**³³⁶

Muhammed b. Seleme ve el-Hâris b. Miskîn → İbnü'l-Kâsım → Mâlik → İbn Şihâb → Humeyd b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Nu‘mân → **Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,**³³⁷

Muhammed b. Hâşim → el-Velîd b. Müslim → Evzâî → Zührî → Humeyd b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Nu‘mân → **Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,**³³⁸

Amr b. Osmân b. Saïd → el-Velîd → Evzâî → Zührî → Muhammed b. Nu‘mân ve Humeyd b. Abdurrahmân → **Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,**³³⁹

Ahmed b. Harb → Ebû Muâviye → Hişâm → Babası (Urve) → **Rasûlullah,**³⁴⁰

Muhammed b. Ma‘mer → Ebû Âmir → Şu‘be → Sa‘d (İbn İbrâhîm) → Urve → **Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,**³⁴¹

Muhammed b. Hâtim → Hibbân → Abdullah → Hişâm b. ‘Urve → Babası (‘Urve) → **Rasûlullah,**³⁴²

Muhammed b. Abdûlmelik b. Ebü’ş-Şevârib → Yezîd (İbn Zürey‘) → Dâvud → **Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,**³⁴³

³³⁶ Nesâî, Nihle, 1.

³³⁷ Nesâî, Nihle, 1.

³³⁸ Nesâî, Nihle, 1.

³³⁹ Nesâî, Nihle, 1.

³⁴⁰ Nesâî, Nihle, 1.

³⁴¹ Nesâî, Nihle, 1.

³⁴² Nesâî, Nihle, 1.

³⁴³ Nesâî, Nihle, 1.

Muhammed b. el-Müsennâ → Abdülvehhâb → Dâvud → **Âmir** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,³⁴⁴

Mûsâ b. Abdurrahmân → Ebû Üsâme → **Ebû Hayyân** → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,³⁴⁵

Ebû Dâvûd → **Ya‘lâ** → **Ebû Hayyân** → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,³⁴⁶

Ahmed b. Süleymân → Muhammed b. Ubeyd → İsmâîl → **Âmir** → **Rasûlullah**,³⁴⁷

Ahmed b. Süleymân → Ebû Nuaym → Zekeriyâ → **Âmir** → Abdullah b. ‘Utbe b. Mes‘ûd (**ح**) Muhammed b. Hâtim → Hibbân → Abdullah → Zekeriyâ → **Şa‘bî** → Abdullah b. ‘Utbe b. Mes‘ûd → **Rasûlullah**,³⁴⁸

Abdullah b. Saîd → Yahyâ → Fıtr → Müslim b. Subeyh → **Rasûlullah**,³⁴⁹

Muhammed b. Hâtim → Hibbân → Abdullah → Fıtr → Müslim b. Subeyh → **Rasûlullah**,³⁵⁰

Ya‘kûb b. Süfyân → Süleymân b. Harb → Hammâd b. Zeyd → Hâcib b. el-Mufaddal b. el-Mühelleb → Babası (el-Mufaddal) → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**.³⁵¹

Şuayb el-Arnaût’un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyet sahihtir. Ayrıca Seyhayn’ın şartlarına uygundur.³⁵²

e. Açıklama

³⁴⁴ Nesâî, Nihle, 1.

³⁴⁵ Nesâî, Nihle, 1.

³⁴⁶ Nesâî, Nihle, 1.

³⁴⁷ Nesâî, Nihle, 1.

³⁴⁸ Nesâî, Nihle, 1.

³⁴⁹ Nesâî, Nihle, 1.

³⁵⁰ Nesâî, Nihle, 1.

³⁵¹ Nesâî, Nihle, 1.

³⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 314 (Muhakkikin dipnotudur).

Amre bt. Revâha, kocası Beşîr'den oğlu Nu'mân'a bir bağışta bulunmasını ve bu bağışa Allah Rasûlü'nü şahit tutmasını istemesi üzerine babası Nu'mân'a bağışta bulunmuştur. Ancak Beşîr'in, diğer çocuklarına da bu şekilde bir bağış yapmadığını öğrenen Allah Rasûlü (s.a) bu olaya rıza göstermemiştir.

Konu ile ilgili rivâyetlerin iki farklı yapıda gelmesinden dolayı bu rivâyetler birleştirilerek tek bir başlık altında toplanmıştır. Rivâyetlerin büyük bir çoğunluğunda babası Beşîr'in, Nu'mân'a yaptığı hibeyi diğer çocuklarına da yapmaması sebebiyle Allah Rasûlü'nün (s.a) bu olaya rıza göstermediği aktarılırken, diğer rivâyetler “ اَعْدِلُوا بَيْنَ اَبْنَائِكُمْ ” “Evlatlarınız arasında adil olunuz” şeklindedir. Nihayetinde her iki rivâyet çocuklar arasında adil olmayı ifade etmektedir.

Metni verilen rivâyetin *Müsned*'de 15 defa yer alması ve Nu'mân'a (r.a) ait hiçbir rivâyetin bu kadar tekrarlanmaması dikkat çekicidir. Nu'mân'ın (r.a) yaşça küçük olması ayrıca bu rivâyetin bizâtihî muhatabı olması sebebiyle bu olayı birden fazla kez aktardığı düşünülmektedir. Ek olarak yaşının küçük olması dolayısıyla nakledilen rivâyetin babası Beşîr'e ait olduğu sanılabilir. Fakat pek çok rivâyette Nu'mân'ın (r.a) “*Ben bir çocuktum, babam elimden tuttu ve Rasûlullah'a (s.a) getirdi*” şeklindeki beyanı olayın bizzat tanığı ve nakil yapanın kendisi olduğunu açıkça göstermektedir. Allah Rasûlü (s.a) ile babası arasında geçen konuşmalara şahit olup aktarım yapabilmesi ise çocuk yaşta olsa dahi akli başında olduğuna işaret etmektedir.

Bazı Nu'mân rivâyetlerindeki zamir kullanımları, rivâyetin başka bir râvîye nispet edildiği izlenimini vermektedir. Ancak bu tür rivâyetlere dikkatli bakıldığında Nu'mân'ın

(r.a) başından geçen bu olayı başkalarına anlattığı ve o râvîlerin söz konusu rivâyetleri Nu'mân'ın (r.a) ağızıyla değil de tahkiye yaparak aktardığı sonucuna varılmıştır.³⁵³

Nu'mân'a (r.a) bağışlanan şey hakkında rivâyetlerde farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı rivâyetlerde Nu'mân'a (r.a) babasının bir köle bağışladığı, bazısında da malının bir kısmını verdiği bildirilmektedir. Bu bilgilerden hareketle verilen hibenin köle mi yoksa mal veya eşya cinsinden bir şey mi olduğu belirlenememektedir. Ayrıca Allah Rasûlü'nün (s.a) yapılan hibeyi onaylamaması üzerine bağışın geri alındığına dair bilgiler mevcuttur.

Sonuç olarak ilgili rivâyet, ebeveynlerin çocuklarından her birine eşit mesafede olmalarını ve âdil davranmalarını tavsiye etmektedir. Özellikle çocuklardan birine menfaat sağlayacak diğerlerini zarara uğratacak türden olabilen hediye, hibe, bağış ve vasiyet taksimatı yapılırken her bir çocuğa eşit pay verilmelidir.

Allah Rasûlü'nün (s.a) Beşîr'i bu hibeden vazgeçirmesi, ölüm döşğinde olduğunu düşünerek mal varlığını bağışlamak isteyen Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı (r.a) da aynı şekilde engellediğini aktaran rivâyetleri akla getirmektedir.³⁵⁴

13. Cihâd

13.1. Cihâdın Fazileti

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ وَجَدْتُ فِي كِتَابِ أَبِي بَخْطٍ يَدُهُ: كَتَبَ إِلَى الرَّبِيعِ بْنِ نَافِعٍ أَبُو تَوْبَةَ يَعْنِي الْحَلْبِي فَكَانَ فِي كِتَابِهِ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ سَلَامٍ عَنْ أَخِيهِ زَيْدِ بْنِ سَلَامٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَلَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي النُّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ، قَالَ:

كُنْتُ إِلَى جَانِبِ مَنْبَرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَجُلٌ: مَا أَبَالِي أَنْ لَا أَعْمَلَ بَعْدَ الْإِسْلَامِ، إِلَّا أَنْ أَسْقِيَ الْحَاجَّ، وَقَالَ آخَرُ: مَا أَبَالِي أَنْ لَا أَعْمَلَ عَمَلًا بَعْدَ الْإِسْلَامِ إِلَّا أَنْ أَعْمَرَ

³⁵³ Örneğin, bk. Nesâî, Nihle, 1 (3676 numaralı rivâyet)
أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ: أَنَّ أَبَاهُ نَحَلَهُ نَحْلًا، فَقَالَتْ لَهُ أُمُّهُ...

³⁵⁴ Müslim, Vasiyye, 5.

المَسْجِدَ الْحَرَامَ، وَقَالَ آخَرُ: الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَفْضَلُ مِمَّا قُلْتُمْ، فَزَجَرَهُمْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، فَقَالَ: "لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ عِنْدَ مَنْبَرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ، وَلَكِنْ إِذَا صَلَّيْتُ الْجُمُعَةَ دَخَلْتُ، فَاسْتَفْتَيْتُهُ فِيمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ " فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} [التوبة: 19] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ كُلِّهَا.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Abdullah → Babası (Ahmed b. Hanbel) → Rebî' b. Nâfi' Ebû Tevbe (el-Halepî) → Muâviye b. Sellâm → Kardeşi Zeyd b. Sellâm → Ebû Sellâm tarikiyle gelen rivâyete göre Abdullah, babası Ahmed b. Hanbel'in el yazısının olduğu bir kitap bulmuş ve (bu kitapta) Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) şöyle aktarılmıştır: "(Bir defasında) Rasûlullah'ın (s.a) minberinin yanında (bulunuyordum). Bir adam "Müslüman olduktan sonra hacılara su verme dışında hiçbir iş yapmamış olsam aldırış etmem" derken diğeri, "Bende Müslüman olduktan sonra Mescid-i Haramı onarmak dışında hiçbir iş yapmamış olsam aldırış etmem" karşılığını vermişti. Bu iki şahsın konuşmasını dinleyen bir başkası, "Allah yolunda cihad etmek sizin söylediklerinizden daha faziletlidir" diyerek (tartışmaya katılmıştı). Orada bulunan Ömer (r.a), "Rasûlullah'ın (s.a) minberinin yanında sesinizi yükseltmeyin –ki o gün Cuma idi-. Cuma namazını kıldıktan sonra Rasûlullah'ın (s.a) huzuruna girer, ihtilafa düştüğünüz şey hakkında kendisine danışırım" dedi. (Bu olay üzerine): "Hacca gelenlere su vermeyi ve Mescidi Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe inanıp Allah yolunda cihad eden kimse ile bir mi tutuyorsunuz. Onlar asla birbirine denk olmazlar. Allah zalimler topluluğunu asla hidayete erdirmez"³⁵⁵ âyeti nâzil oldu.³⁵⁶

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

³⁵⁵ Tevbe, 9/19.

³⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 319.

İlgili *Müsned* rivâyeti, 18367 numarada yer almakta olup mükerreri bulunmamaktadır. *Kütüb-i Sitte* kaynakları arasında yalnızca *Sahîh-i Müslim*'de "İmâre" bölümünde 2 defa tahrîc edilmiştir. Toplamda tespit edilebilen 2 rivâyetin Nu'mân'dan (r.a) nakledildiği belirlenmiştir. Rivâyetin senedine bakıldığında; Muâviye b. Sellâm'dan sonraki tabakaların ortak olduğu anlaşılmıştır. Ancak *Sahîh-i Müslim*'de tahrîc edilen rivâyetin isnâdında semâa delâlet eden "حَدَّثَنَا" lafzı kullanılırken, *Müsned* rivâyeti vicâde³⁵⁷ yoluyla nakledilmiştir. Ayrıca senedinde aynı aileden üç kişinin bulunması dikkat çekicidir. Söz konusu metinlerde ise herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.

Sahîh-i Müslim rivâyetlerinin senedi şu şekildedir:

Hasan b. Alî el-Hulvanî → **Ebû Tevbe** → **Muâviye b. Sellâm** → **Zeyd b. Sellâm** → **Ebû Sellâm** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**,³⁵⁸

Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî → Yahya b. Hassân → **Muâviye** → **Zeyd** → **Ebû Sellâm** → **Nu'mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**.³⁵⁹

Şuayb el-Arnaût'a göre rivâyetin isnâdı sahih olup Müslim'in şartına uymaktadır. Râvîlerin tamamı sikadır. Zeyd b. Sellâm ile Ebû Sellâm Müslim'in ricalinden, diğerleri ise Şeyhayn'ın ricâlindendir.³⁶⁰

c. Açıklama

Bir Cuma günü Hz. Peygamber'in (s.a) minberi başında bekleyen Nu'mân b. Beşîr (r.a), bazı kimselerin en faziletli amel konusunda tartıştığına şahit olmuştur. Bir adam hacılara su verme, diğeri Mescid-i Harâm'ı onarma ve diğeri adam da Allah yolunda cihad

³⁵⁷ Bk. Aşık, Nevzat, "Tahammül", *DİA*, XXXIX, 380-382; Ayrıntılı bilgi için bk. Hatiboğlu, Rahmiye, "Vicâde Rivâyet Lâfızları ve Diğer Hadîs İstılahlarıyla İrtibatı", *Hadîs Tetkikleri Dergisi*, 2015, s. 43-55.

³⁵⁸ Müslim, İmâre, 111.

³⁵⁹ Müslim, İmâre, 111.

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 319 (Muhakkikin dipnotudur).

etmeyi daha faziletli sayarak anlaşmazlığa düşmüştür. Konuşmalara şahit olan Hz. Ömer (r.a), yüksek sesle konuşan bu adamları uyararak namazdan sonra Hz. Peygamber’e (s.a) danışacağını söylemiş ve bu olay üzerine Tevbe Sûresi’nin 19. âyeti nâzil olmuştur.

Rivâyetten de anlaşılacağı üzere Allah yolunda cihad etmek, yukarıda bahsi geçen görevlerden ecir bakımından daha üstün tutulmuştur. Bu konuda âyet inmesi de cihâdın önemini göstermekte ve tartışmaya son noktayı koymaktadır. Ayrıca Nu‘mân’dan (r.a) yapılan aktarım, ilgili âyet ve rivâyetin nüzûl ve vürûd sebebine dair bilgiler sunmaktadır.

Ancak âyetin devamında yer alan “Allah zalimler topluluğunu asla hidayete erdirmez” ifadesindeki “zâlim” ile kastedileni tayin etmek zor görünmektedir. Hacılar su verme ve Mescid-i Haram’ı onarma işlerinin zalimlik olarak değerlendirilemeyeceği aksine çok sevap kazandıran ve mu‘teber hizmetler olduğu bilinmektedir. Bu sebeple “zalim” ifadesinin yukarıda sayılan görevler arasındaki üstünlük tartışmasına girenlere mi ithaf edildiği yoksa başka bir duruma mı işaret ettiği, ayrıca ilgili âyetin gerçekten de rivâyette belirtilen tartışma üzerine mi nâzil olduğu belirsizdir. Alanımız olmadığı için bu kadarını söylemekle yetinmek ve detayları tefsir alanındaki uzmanlara bırakmak yerinde olacaktır.

Metni verilen rivâyette Rasûlullah’ın (s.a) açıkça zikredilmemesine karşın vahiy gelmesi bilgisinden yola çıkılarak rivâyet merfû‘ olarak kabul edilmelidir. Keza âyet nâzil olduğunun bilgisini verebilecek ve bu âyetleri tebliğ edecek tek kişi Rasûlullah’tır.

13.2. Mücâhidin Kazanacağı Ecir

حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ سِمَاكِ، عَنِ الثُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

”مَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، كَمَثَلِ الصَّائِمِ نَهَارَهُ الْقَائِمِ لَيْلَهُ، حَتَّى يَرْجِعَ مَتَى رَجَعَ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Hüseyin b. Ali → Zâide → Simâk → Nu‘mân b. Beşîr tarikiyle nakledilen rivâyete göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Allah yolunda cihad eden mücahidin misali, döneceği zamana kadar gündüzünü oruç, gecesini kıyam ile geçiren adamın misali gibidir”.³⁶¹

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Söz konusu rivâyet, *Müsned* 18401 numarada yer almaktadır. Benzer rivâyetler *Sünen-i Ebû Dâvûd* dışındaki *Kütüb-i Sitte* kaynaklarının tamamında ve 6 yerde tahrîc edilmiştir. Rivâyetlerin, *Sahîh-i Müslim*’de “İmâre”; *Sünen-i Tirmîzi*’de “Fedâilü’l-Cihâd”; *Sahîh-i Buhârî*, *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Nesâî*’de geçen 2 aktarımın “Cihâd” bölümlerinde tahrîc edildiği tespit edilmiştir.

İncelenen 6 rivâyetten 5’i Ebû Hüreyre (ö. 58/678), diğerinin ise Ebû Saîd el-Hudrî’den (ö. 74/693-94) nakledildiği saptanmıştır. Dolayısıyla *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin, Nu‘mân rivâyetini kitaplarına almayı tercih etmemişlerdir.

Tespit edilen rivâyetlerin metninde birtakım farklılıkların bulunduğu saptanmış ve bu farklılıklar tablo halinde gösterilmiştir.

Elde edilen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sahîh-i Buhârî*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ebü’l-Yemân → Şuayb → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah.**³⁶²

***Sahîh-i Müslim*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

³⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 350.

³⁶² Buhârî, Cihâd, 2.

Saîd b. Mansûr → Hâlid b. Abdullah el-Vâsîtî → Süheyl b. Ebû Sâlih → Babası
(Ebû Sâlih) → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah.**³⁶³

Sünen-i İbn Mâce’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Ebû Küreyb → Ubeydullah b. Mûsâ → Şeybân → Firâs
→ Atıyye → Ebû Saîd el-Hudrî → **Rasûlullah.**³⁶⁴

Sünen-i Tirmizî’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe → Ebû Avâne → Süheyl b. Ebû Sâlih → Babası (Ebû Sâlih) → Ebû
Hüreyre → **Rasûlullah.**³⁶⁵

Sünen-i Nesâî’de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Amr b. Osmân b. Saîd b. Kesîr b. Dînâr → Babası (Osmân b. Saîd) → Şuayb →
Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah,**³⁶⁶

Hennâd b. Serî → İbnü’l-Mübârek → Ma‘mer → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb →
Ebû Hüreyre → **Rasûlullah.**³⁶⁷

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları

altı çizilerek gösterilmiştir:

”مَثَلُ الْمَجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يَجَاهِدُ فِي سَبِيلِهِ كَمَثَلِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ وَتَوَكَّلَ اللَّهُ لِلْمَجَاهِدِ فِي
سَبِيلِهِ بَأَنْ يَتَوَفَاهُ أَنْ يَدْخُلَهُ الْجَنَّةَ أَوْ يَرْجِعَهُ سَالِمًا مَعَ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ“ . (Buhârî, Cihâd, 2).

”مَثَلُ الْمَجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْقَانِتِ بآيَاتِ اللَّهِ، لَا يَقْتَرُ مِنْ صِيَامٍ، وَلَا صَلَاةٍ، حَتَّى

³⁶³ Müslim, İmâre, 110.

³⁶⁴ İbn Mâce, Cihâd, 1.

³⁶⁵ Tirmizî, Fedâilü’l-Cihâd, 1.

³⁶⁶ Nesâî, Cihâd, 14.

³⁶⁷ Nesâî, Cihâd, 16.

يَرْجِعَ الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى“.(Müslim, İmâre, 110).

”الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مَضْمُونٌ عَلَى اللَّهِ، إِمَّا أَنْ يَكْفِتَهُ إِلَى مَغْفِرَتِهِ وَرَحْمَتِهِ، وَإِمَّا أَنْ يَرْجِعَهُ بِأَجْرِ وَغَنِيمَةٍ، وَمَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، كَمَثَلِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ، الَّذِي لَا يَفْتُرُ حَتَّى يَرْجِعَ“.

(İbn Mâce, Cihâd, 1)

”مَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مَثَلُ الْقَائِمِ الصَّائِمِ الَّذِي لَا يَفْتُرُ مِنْ صَلَاةٍ وَلَا صِيَامٍ، حَتَّى يَرْجِعَ الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ“.(Tirmizî, Fedâilü'l-Cihâd, 1)

”مَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، كَمَثَلِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ، وَتَوَكَّلَ اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِهِ، بَأَنْ يَتَوَفَّاهُ فَيَدْخُلَهُ الْجَنَّةَ، أَوْ يَرْجِعَهُ سَالِمًا بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرِ أَوْ غَنِيمَةٍ“.

(Nesâî, Cihâd, 14)

”مَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِهِ، كَمَثَلِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْخَاشِعِ الرَّائِعِ السَّاجِدِ“.

(Nesâî, Cihâd, 14).

Şuayb el-Arnaût'un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyet sahihtir. Simâk'ten dolayı rivâyetin merfû ya da mevkûf olduğu konusunda ihtilâf bulunmakta olup mevkûf sayılması daha doğru görülmüştür. Rivâyetin senedinde yer alan Simâk dışındaki râvîleri sika olup Şeyhayn'ın ricâlindendir.³⁶⁸

c. Açıklama

İlgili rivâyette, Allah yolunda cihad eden kişinin sefer süresince, gündüzleri oruç tutmuş ve geceleri namaz kılarak geçirmiş gibi sevap kazanacağı, temsili bir anlatımla ifade etmiştir. Bağlamından koparılmaması adına öncelikle ilgili rivâyetin metnine dair açıklamalar yapıldıktan sonra cihad ve mücahid kavramları ele alınacaktır.

³⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 350 (Muhakkikin dipnotudur).

Ebû Hüreyre'den (r.a) (ö. 58/678) nakledilen kimi rivâyetlerde, sahâbenin cevabını merak ettiği bir konu hakkında bilgi almak için, *“Ey Allah'ın Rasûlü hangi amel cihâda denk olabilir?”* şeklinde soru yöneltmesi sonucu rivâyetin söylendiği ortaya çıkmaktadır. Devamında Allah Rasûlü'nün (s.a) orada bulunanlara cevaben *“sizin ona gücünüz yetmez”* diyerek karşılık vermesi, cihâdın sevap bakımından üstün bir konumda olduğunu ve cihâd sevabı kazanmak için yapılacak ibadetlere kişinin takat getiremeyeceğini belirtmektedir. *“Mü'minlerden, özür olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler eşit değildir. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak üstün kılmıştır. Tümüne güzelliği (cenneti) va'etmiştir; ancak Allah, cihad edenleri oturanlara göre büyük bir ecirle üstün kılmıştır”*³⁶⁹ meâlindeki âyete de bakıldığında mücâhidlerin üstün konumlarına işaret edildiği görülmektedir.

Cihad, İslâmî literatürde *“dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek”*³⁷⁰ şeklinde genel ve kapsamlı bir biçimde tarif edilmiştir. Yine bir rivâyette Allah Rasûlü (s.a), *“Mücâhid, nefsinin isteklerine karşı cihâd ederek günahlardan uzak durmak için mücadele eden kimsedir”*³⁷¹ buyurarak, mücahid kavramını daha anlaşılır kılmış, nefis ile mücadele ve günahlardan sakınmak olarak ifade buyurmuştur. Yani cihad denildiğinde akıllara sadece savaşın gelmemesi aksine İslâm dairesinde hakkıyla yaşayabilmek, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak, haksızlıklara karşı susmamak, nefis ve dünyevileşme ile mücadele etmek anlamlarına da geldiği unutulmamalıdır.

Yapılan bir çalışmada işlenen konuyla ilgili olarak; *“İslâm'daki bütün savaşlar, bir çeşit savunmaya yöneliktir. Karşı tarafın fiili saldırıları veya saldırı hazırlıklarına,*

³⁶⁹ Nisâ, 4/95.

³⁷⁰ Bk. Özel, Ahmet, “Cihâd”, *DİA*, VII, 527.

³⁷¹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 36.

insanların İslam hakkında olumlu, olumsuz bir yargıya varmaları için gereken özgür ortamı sabote etmelerine karşı bir müdafaadır³⁷² ifadeleri yer almaktadır. Aşağıda verilecek âyetler de bu görüşü desteklemektedir:

*“Sizinle savaşanlara karşı, siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez.”*³⁷³

*“Bu fitne (baskı ve zulüm) ortadan kalkıp din ve itaat yalnız Allah’a mahsus oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer inkârdan ve haddi aşmaktan vazgeçerlerse, bilin ki zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.”*³⁷⁴

14. Kur’ân’ın Fazileti

حَدَّثَنَا رَوْحٌ، وَعَفَّانُ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنِ الْأَشْعَثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَرَمِيِّ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ الصَّنْعَانِيِّ، عَنِ الثُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ:

”إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ كِتَابًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِأَلْفِي عَامٍ، فَأَنْزَلَ مِنْهُ آيَاتَيْنِ، فَخَتَمَ بِهِمَا سُورَةَ الْبَقَرَةِ، وَلَا يُقْرَأُ فِي دَارٍ ثَلَاثَ لَيَالٍ فَيَقْرَبَهَا الشَّيْطَانُ“. قَالَ عَفَّانُ: ”فَلَا تُفْرَأُ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Ravh ve Affân → Hammâd b. Seleme → Eş‘as b. Abdurrahmân el-Cermî → Ebû Kılâbe → Ebu’l-Eş‘as es-San‘ânî → Nu‘mân b. Beşîr (r.a) tarikiyle gelen rivâyete göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Allah gökleri ve yeri yaratmadan iki bin yıl önce bir kitap yazdı (ve) o kitaptan iki âyet indirerek Bakara sûresini o iki âyetle mühürledi. Bu iki âyet bir evde üç gün okunmazsa şeytan o eve yaklaşır”.

³⁷² Bk. Beki, Niyazi, “İslam’da Cihad Kavramının Kapsamı”, EKEV Akademi Dergisi, 2017, Sayı: 70, s. 88.

³⁷³ Bakara, 2/190.

³⁷⁴ Bakara, 2/193.

Affân, “okunmasın” dedi.³⁷⁵

b. Rivâyetin Senet ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Müsned 18414 numarada yer alan bu rivâyet, *Kütüb-i Sitte* kaynakları arasında yalnızca *Sünen-i Tirmizî*’nin “Fedâilü’l-Kur’ân” bölümünde yer almaktadır. Her iki rivâyetin senedine bakıldığında ilk beş tabakadaki râvîlerin ortak olduğu göze çarpmaktadır. Metinler arasında anlamı değiştirmeyecek düzeyde bazı edat ve harfî cer farklılıkları bulunması dolayısıyla bu rivâyet için tablo kullanılmayacaktır.

***Sünen-i Tirmizî*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Muhammed b. Beşşâr → Abdurrahmân b. Mehdî → **Hammâd b. Seleme → Eş‘as b. Abdurrahmân el-Cermî → Ebû Kılâbe → Ebu’l-Eş‘as el-Cermî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.**³⁷⁶

Şuayb el-Arnaût’a göre rivâyet hasendir. Eş‘as b. Abdurrahmân el-Cermî dışındaki râvîleri sika olup *Sahîh-i Buhârî* râvîleri arasındadır.³⁷⁷

c. Açıklama

İlgili rivâyette Bakara sûresinin özellikle son iki ayetine vurgu yapılarak, bu âyetlerin okunduğu eve şeytanın yaklaşamayacağı ifade edilmiştir. Rivâyetteki “*mühürledi*” ifadesiyle sûrenin sonunda yer alan âyetlere işaret etmektedir. “*İki ayet*” ibaresi bir önceki cümle ile düşünüldüğünde “*Âmenerrasûlü*” olarak bilinen ve çoğunlukla yatsı namazlarından sonra aşır olarak tilavet edilen âyetlerin kastedildiği anlaşılmaktadır.

15. Sahâbenin Fazileti

³⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 363.

³⁷⁶ Tirmizî, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 2.

³⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 363 (Muhakkikin dipnotudur).

حَدَّثَنَا هَاشِمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ خَيْثَمَةَ، وَالشَّعْبِيِّ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ،
قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
”خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَأْتِي قَوْمٌ تَسْبِقُ أَيْمَانُهُمْ
شَهَادَتُهُمْ، وَشَهَادَتُهُمْ أَيْمَانُهُمْ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Hâşim → Şeybân → Âsım → Hayseme ve Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr (r.a)
tarikiyle gelen rivâyete göre **Rasûlullah** (s.a) şöyle buyurmuştur: “İnsanların en hayırlıları
benim asrım(da yaşayanlardır). Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenleri
takip edenlerdir. Sonra (öyle) bir topluluk gelir (ki); onların yeminleri şâhitliklerini,
şâhitlikleri de yeminlerini geçecektir”.³⁷⁸

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Müsned’de bulunan 4 rivâyetten³⁷⁹, 18348 numaralı rivâyet tercih edilerek konu
başlığı altında yer verilmiştir. Kütüb-i Sitte’de, toplamda 23 yerde zikredilen rivâyetin
kaynaklara göre dağılımı şu şekildedir; Sahîh-i Buhârî’de 8, Sahîh-i Müslim’de 6, Sünen-i
İbn Mâce’de 2, Sünen-i Ebû Dâvûd’da 1, Sünen-i Tirmîzi’de 5, Sünen-i Nesâî’de 1 yerde
ve söz konusu müellifler tarafından çok farklı bölümlerde tahrîc edilmiştir. Şöyle ki;
Sahîh-i Buhârî’de “Şehâdât, Fedâilü’s-Sahâbe, Rikâk, Eymân”; Sahîh-i Müslim’de
“Fedâilü’s-Sahâbe”; Sünen-i İbn Mâce’de “Ahkâm”; Sünen-i Ebû Dâvûd’da “Sünne”;
Sünen-i Tirmîzi’de “Fiten, Şehâdât, Menâkıb” ve Sünen-i Nesâî’de “Eymân” bölümlerinde
konu edildiği saptanmıştır.

Kütüb-i Sitte’de tespit edilen rivâyetlerin 11 tanesi İmrân b. Husayn, 9’u Abdullah
b. Mes‘ûd, 2’si Ömer b. el-Hattâb ve diğer rivâyetin Ebû Hüreyre kanalıyla nakledildiği

³⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 292.

³⁷⁹ İlgili kaynakta bulunan diğer mükerrer rivayetler 18349, 18428 ve 18447 numarada yer almaktadır.

belirlenmiştir. Söz konusu müelliflerin Nu‘mân b. Beşîr (r.a) rivâyetlerini tahrîc etmemiş olmaları ise dikkatlerden kaçmamıştır. *Sünen-i Tirmîzi*’de geçen Ömer b. el-Hattâb rivâyetinin, ta‘lik³⁸⁰ yapılarak aktarılması sebebiyle “muallak” kapsamında değerlendirilmesi uygun gözükmektedir. Ayrıca *Sünen-i İbn Mâce*’de geçen bir rivâyetin senedinde Câbir b. Semure ve Ömer b. el-Hattâb gibi iki sahâbînin yer aldığı tespit edilmiştir.

İncelenen rivâyetlerde, anlam bakımından her ne kadar benzerlikler olsa da, birtakım farklılıklar ve ziyadelerin bulunduğu müşahade edilmiştir. Bu farklılıklar aşağıda tablo halinde gösterilecektir.

***Sahîh-i Buhârî*’de yer alan 8 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Âdem → Şu‘be → Ebû Cemre → Zehdem b. Mudarrib → İmrân b. Husayn → **Rasûlullah,**³⁸¹

Muhammed b. Kesîr → Süfyân → Mansûr → İbrâhîm → Ubeyde → Abdullah (b. Mes‘ûd) → **Rasûlullah,**³⁸²

İshâk → en-Nadr → Şu‘be → Ebû Cemre → Zehdem b. Mudarrib → İmrân b. Husayn → **Rasûlullah,**³⁸³

Muhammed b. Kesîr → Süfyân → Mansûr → İbrâhîm → Ubeyde → Abdullah (b. Mes‘ûd) → **Rasûlullah,**³⁸⁴

Muhammed b. Beşşâr → Gunder Muhammed b. Ca‘fer → Şu‘be → Ebû Cemre³⁸⁵ → Zehdem b. Mudarrib → İmrân b. Husayn → **Rasûlullah,**³⁸⁶

³⁸⁰ Muallak: Senedinin müellif tarafındaki kısmından bir veya daha çok râvisi zikredilmeyen hadis anlamında terim. Ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, Abdullah, “Muallak”, *DİA*, XXX, 309-310.

³⁸¹ Buhârî, Şehâdât, 9.

³⁸² Buhârî, Şehâdât, 9.

³⁸³ Buhârî, Fedâilü’s-Sahâbe, 1.

³⁸⁴ Buhârî, Fedâilü’s-Sahâbe, 1.

Abdân → Ebû Hamza → A‘meş → İbrâhîm → Ubeyde → Abdullah (b. Mes‘ûd)
→ **Rasûlullah**,³⁸⁷

Sa‘d b. Hafs → **Şeybân** → Mansûr → İbrâhîm → Ubeyde → Abdullah (b.
Mes‘ûd) → **Rasûlullah**,³⁸⁸

Müsedded → Yahyâ → Şu‘be → Ebû Cemre → Zehdem b. Mudarrib → İmrân b.
Husayn → **Rasûlullah**.³⁸⁹

Sahîh-i Müslim’de yer alan 6 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe b. Saîd ve Hennâd b. es-Serî → Ebü’l-Ahvas → Mansûr → İbrâhîm b.
Yezîd → Abîde es-Selmanî → Abdullah (b. Mes‘ûd) → **Rasûlullah**,³⁹⁰

Osmân b. Ebû Şeybe ve İshâk b. İbrâhîm el-Hanzalî → Cerîr → Mansûr → İbrahîm
→ Abîde → Abdullah (b. Mes‘ûd) → **Rasûlullah**,³⁹¹

Hasan b. Ali el-Hulvânî → Ezher b. Sa‘d es-Semmân → İbn Avn → İbrâhîm →
Abîde → Abdullah (b. Mes‘ûd) → **Rasûlullah**,³⁹²

Ya‘kûb b. İbrâhîm → Hüseyim → Ebû Bişr → (ح) ve İsmâîl b. Sâlim → Hüseyim
→ Ebû Bişr → Abdullah b. Şakîk → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah**,³⁹³

³⁸⁵ Alınan kaynakta “أبا حمزة” (Ebû Hamza) olarak geçmektedir. Ancak İmrân b. Husayn tarihiyle gelen senedlerine bakıldığında; Ebû Cemre’nin 6 rivâyette yer aldığı tespit edilmiştir. Bu sebeple, ilgili isnâdda geçen Ebû Hamza’nın hatalı olduğu varsayılarak Ebû Cemre olarak düzeltilmiştir. İstinsahtan kaynaklı bir hata olduğu düşünülmektedir.

³⁸⁶ Buhârî, Rikâk, 7.

³⁸⁷ Buhârî, Rikâk, 7.

³⁸⁸ Buhârî, Eymân ve Nüzûr, 9.

³⁸⁹ Buhârî, Eymân ve Nüzûr, 26.

³⁹⁰ Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 210.

³⁹¹ Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 211.

³⁹² Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 212.

³⁹³ Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 213.

Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Muhammed b. el-Müsennâ ve İbn Beşşâr → Gunder
(Muhammed b. Ca'fer) → Şu'be → Ebû Cemre → Zehdem b. Mudarrib → İmrân b.
Husayn → **Rasûlullah**,³⁹⁴

Kuteybe b. Saîd ve Muhammed b. Abdûlmelik el-Ümevî → Ebû Avâne → (Ç)
Muhammed b. el-Müsennâ ve İbn Beşşâr → Muâz b. Hişâm → Babası (Hişâm) → Katâde
→ Zürâre b. Evfâ → İmrân b. Husayn → **Rasûlullah**.³⁹⁵

Sünen-i İbn Mâce'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Osmân b. Ebû Şeybe ve Amr b. Râfi' → Cerîr → Mansûr → İbrâhîm → Abîde es-
Selmânî → Abdullah b. Mes'ûd → **Rasûlullah**,³⁹⁶

Abdullah b. el-Cerrâh → Cerîr → Abdûlmelik b. Umeyr → Câbir b. Semure →
Ömer b. el-Hattâb → **Rasûlullah**.³⁹⁷

Sünen-i Ebû Davûd'da yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Amr b. Avf → (Ç) Müsedded → Ebû Avâne → Katâde → Zürâre b. Evfâ →
İmrân b. Husayn → **Rasûlullah**.³⁹⁸

Sünen-i Tirmizî'de yer alan 5 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Vâsıl b. Abdü'l-A'lâ → Muhammed b. el-Fudayl → A'meş → Ali b. Müdrik →
Hilâl b. Yesâf → İmrân b. Husayn → **Rasûlullah**,³⁹⁹

Kuteybe → Ebû Avâne → Katâde → Zürâre b. Evfâ → İmrân b. Husayn →
Rasûlullah,⁴⁰⁰

³⁹⁴ Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 214.

³⁹⁵ Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 215.

³⁹⁶ İbn Mâce, Ahkâm, 27.

³⁹⁷ İbn Mâce, Ahkâm, 27.

³⁹⁸ Ebû Davûd, Sünne, 9.

³⁹⁹ Tirmizî, Fiten, 45.

Vâsıl b. Abdü'l-A'lâ → Muhammed b. el-Fedayl → A'meş → Ali b. Müdrik → Hilâl b. Yesâf → İmrân b. Husayn → **Rasûlullah**,⁴⁰¹

Ömer b. el-Hattâb → **Rasûlullah**,⁴⁰²

Hennâd → Ebû Muâviye → A'meş → İbrâhîm → Abîde (es-Selmânî) → Abdullah b. Mes'ûd → **Rasûlullah**.⁴⁰³

Sünen-i Nesâî'de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. Abdü'l-A'lâ → Hâlid → Şu'be → Ebû Cemre → Zehdem → İmrân b. Husayn → **Rasûlullah**.⁴⁰⁴

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları altı çizilerek gösterilmiştir:

”خيركم قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم. إن بعدكم قوما يخونون ولا يؤتمنون ويشهدون ولا يستشهدون وينذرون ولا يفون ويظهر فيهم السمن.“
(Buhârî, Şehâdât, 9)

”خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يجيء أقوام تسبق شهادة أحدهم يمينه ويمينه شهادته.“
(Buhârî, Şehâdât, 9)

”خير أمتي قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم. ثم إن بعدكم قوما يشهدون ولا يستشهدون ويخونون ولا يؤتمنون وينذرون ولا يفون ويظهر فيهم السمن.“
(Fedâilü's-Sahâbe, 1)

⁴⁰⁰ Tirmizî, Fiten, 45.

⁴⁰¹ Tirmizî, Şehâdât, 4.

⁴⁰² Tirmizî, Şehâdât, 4.

⁴⁰³ Tirmizî, Menâkıb, 57.

⁴⁰⁴ Nesâî, Eymân ve Nüzûr, 28.

”خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يجيء قوم تسبق شهادة أحدهم يمينه ويمينه شهادته“
(Buhârî, Fedâilü’s-Sahâbe, 1). “

”خيركم قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم. ثم يكون بعدهم قوم يشهدون ولا يستشهدون ويخونون ولا يؤتمنون وينذرون ولا يفون ويظهر فيهم السمن“ (Buhârî, Rikâk, 7).

”خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يجيء من بعدهم قوم تسبق شهادتهم أيمانهم وأيمانهم شهادتهم“ (Buhârî, Rikâk, 7).

”قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يجيء قوم تسبق شهادة أحدهم يمينه ويمينه شهادته“.
(Buhârî, Eymân ve Nüzûr, 9)

”خيركم قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم. ثم يجيء قوم ينذرون ولا يفون ويخونون ولا يؤتمنون ويشهدون ولا يستشهدون ويظهر فيهم السمن“ (Eymân ve Nüzûr, 26).

”خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِي يُلُونِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينَهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتَهُ“ (Muslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 210).

”أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ تَبْدُرُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينَهُ، وَتَبْدُرُ يَمِينُهُ شَهَادَتَهُ“ (Muslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 211).

”خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ. ثُمَّ يَخْلَفُ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ، تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينُهُ، وَيَمِينُهُ شَهَادَتُهُ“ (Muslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 212).

”خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِي بُعِثْتُ فِيهِمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ. ثُمَّ يَخْلَفُ قَوْمٌ يُحِبُّونَ السَّمَانَةَ، يَشْهَدُونَ قَبْلَ أَنْ يُسْتَشْهَدُوا“ (Muslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 213).

”إِنَّ خَيْرَكُمْ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَكُونُ بَعْدَهُمْ قَوْمٌ يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَخُونُونَ وَلَا يُؤْتَمَنُونَ، وَيَنْذِرُونَ وَلَا يُؤْفُونَ، وَيُظْهَرُ فِيهِمُ السِّمْنُ“.

(Muslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 214)

”أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ؟ قَالَ: قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ تَبْدُرُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينَهُ، وَيَمِينُهُ شَهَادَتُهُ“ . (İbn Mâce, Ahkâm, 27)

”أَحْفَظُونِي فِي أَصْحَابِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَفْسُقُوا الْكَذِبُ حَتَّى يَشْهَدَ الرَّجُلُ وَمَا يُسْتَشْهَدُ، وَيَخْلِفَ وَمَا يُسْتَحْلَفُ“ . (İbn Mâce, Ahkâm, 27)

”خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِينَ بُعِثْتُ فِيهِمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ ، ثُمَّ يَظْهَرُ قَوْمٌ يَشْهَدُونَ، وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَنْذِرُونَ، وَلَا يُؤْفُونَ، وَيُخُونُونَ، وَلَا يُؤْتَمَنُونَ، وَيَفْسُقُوا فِيهِمُ السِّمَنُ“ . (Ebû Dâvûd, Sünnü, 9)

”خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ يَتَسَمَّنُونَ وَيُحِبُّونَ السِّمَنَ يُعْطُونَ الشَّهَادَةَ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلُوا“ . (Tirmizî, Fiten, 45)

”خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِي بُعِثْتُ فِيهِمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَنْشَأُ أَقْوَامٌ يَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ، وَيُخُونُونَ وَلَا يُؤْتَمَنُونَ، وَيَفْسُقُوا فِيهِمُ السِّمَنُ“ . (Tirmizî, Fiten, 45)

”خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ ثَلَاثًا، ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ مِنْ بَعْدِهِمْ يَتَسَمَّنُونَ وَيُحِبُّونَ السِّمَنَ يُعْطُونَ الشَّهَادَةَ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلُوا“ . (Tirmizî, Şehâdât, 4)

”خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَفْسُقُوا الْكَذِبَ حَتَّى يَشْهَدَ الرَّجُلُ وَلَا يُسْتَشْهَدُ، وَيَخْلِفَ الرَّجُلُ وَلَا يُسْتَحْلَفُ“ . (Tirmizî, Şehâdât, 4)

”خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ يَأْتِي قَوْمٌ بَعْدَ ذَلِكَ تَسْبِقُ أَيْمَانُهُمْ شَهَادَاتِهِمْ أَوْ شَهَادَاتُهُمْ أَيْمَانُهُمْ“ . (Tirmizî, Menâkıb, 57)

”خَيْرُكُمْ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ، ثُمَّ دَكَرَ قَوْمًا يَخُونُونَ وَلَا يُؤْتَمَنُونَ، وَيَشْهَدُونَ وَلَا يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَنْذِرُونَ وَلَا يُؤْفُونَ، وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ“ . (Nesâî, Eymân ve Nüzûr, 28)

Şuayb el-Arnaût'un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyet sahihtir. Senedinde yer alan Âsım isimli râvîden dolayı isnâdı hasen, geriye kalan râvîleri sikâdır. Hammâd b. Seleme, Müslim'in râvîlerinden olup onun dışındaki râvîler Şeyhayn'ın ricâlindendir.⁴⁰⁵

c. Açıklama

İlgili rivâyette, Rasûlullah (s.a) tarafından, insanların/ümme'lerin en hayırlısının kendi asrında yaşayanlar olduğu sonra onları takip eden nesiller olduğu dile getirilmiştir.

Ele alınan rivâyetlerde, “تَمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ” (*sonra onları takip edenler*) ifadesinin üç defa zikredilmesinden hareketle; Allah Resûlu'nün (s.a) zikrettiği sıralamadaki ilk tabaka olarak asr-ı saâdet dönemini yaşamış olan sahâbe, sonrasında tabiîn ve daha sonra gelen tebe-i tabiîn nesillerinin kastedildiği düşünülmektedir.⁴⁰⁶

Metindeki hayırlı zaman algısı, bu üç neslin hayırda mutlak suretle üstün olduğu izlenimini oluşturmaktadır. Ancak rivâyetin son kısmında şahitlikten söz edilmiş olması; zikredilen üç neslin diğer nesillere şahitlik bakımından üstün olduğu şeklinde de anlaşılması mümkündür.

Metinde yer alan “onların yeminleri şâhitliklerini, şâhitlikleri de yeminlerini geçecektir” ibaresiyle tam olarak neyin kastedildiği anlaşılamamaktadır. Ancak İbrahim en-Nehaî'nin, bazı metinlerde bulunan sözleri bu konuya açıklık getirmektedir. Nehaî şöyle demiştir: “Bizi çocukken ahid ve şehadetlerden men ederlerdi. Ayrıca velilerimiz bizi: “Eşhedu billahi” ve “Allah ile ahdim olsun” sözlerini söylediğimizden dolayı döverlerdi.”⁴⁰⁷ Bu beyân bağlamında düşünüldüğünde; özellikle sahâbe ve tabiîn döneminde insanların, şahitlik, yalancı şahitlik ve yemin etmekten kaçındıkları; ancak

⁴⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 292 (Muhakkikin dipnotudur).

⁴⁰⁶ Bk. Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, “*Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*”, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût, t.y., XVI, 170; XXIII, 208.

⁴⁰⁷ Buhârî, Şehâdât, 9.

sonraki nesillerin bu konuda hassas davranmadıkları çıkarımın yapılması isabetli görünmektedir.

İncelenen birtakım metinlerin sonunda, Hz. Peygamber'in (s.a): *“Sizden sonra bir kavim gelecektir ki onlar hıyanet edecekler, kimse bunlara i'timâd etmeyecek, bunlar şehadet etmeleri istenmeden şahitlik edecekler; yine bunlar adak adayacaklar, fakat adaklarını yerine getirmeyecekler. Artık bunlar arasında semizlenmek meydana çıkacaktır.”*⁴⁰⁸ kısımları yer almaktadır.

Nebî'nin (s.a) sıraladığı olumsuzluklara bakıldığında; emanetin gözetilmemesi, insanlara güvenin kalmaması, yalan yere şahitlik yapılması, verilen sözlerde durulmaması, tıka basa yemek yiyen tüketime dayalı bir topluluğun olması vb. durumlar, günümüzde fazlasıyla vuku bulan kötü hasletler olarak ortaya çıkmakta, ayrıca bu hasletler kıyâmetin küçük alâmetleri⁴⁰⁹ arasında da yer almaktadır. Buradan hareketle, ifade edilen menfi durumların âhir zamanda yaşanacak olması ile Allah Rasûlü'nün (s.a) belirttiği özellikler birlikte düşünüldüğünde; zikredilen kavim ile günümüz insanının tüketim odaklı davranışları arasında benzerlikler bulunduğu bir gerçektir.

16. Birlik-Beraberlik

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ زَكَرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا عَامِرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ يَخْطُبُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ:

”مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ، وَتَرَاحُمِهِمْ، وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ، إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ شَيْءٌ، تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

⁴⁰⁸ Buhârî, Fedâilü's-Sahâbe, 1.

⁴⁰⁹ Bk. Yavuz, Yusuf Şevki, “Kıyamet Alâmetleri”, DİA, XXV, 522-525; Ayrıntılı bilgi için bk. Süneci, Ahmet, Kıyâmet Alâmetlerinin Aklî ve Naklî Temelleri, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, s. 23-88.

Yahyâ b. Saîd → Zekerîyyâ → Âmir → Nu‘mân b. Beşîr (r.a) tarikiyle gelen rivâyete göre Nu‘mân, Rasûlullah'ı (s.a) hutbe iradı sırasında şöyle dediğini işitmiştir: “*Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine merhamet ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. (Tıpkı) Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvların da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa yakalanması (gibi)*”.⁴¹⁰

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Müsned'de 10 defa⁴¹¹ tekrar edilen rivâyetlerden 18373 numaralı rivâyet tercih edilerek araştırmaya konu edilmiştir. İlgili rivâyetlerin, *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından *Sahihayn*'da 4 yerde geçtiği belirlenmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan rivâyet “Edeb”, *Sahîh-i Müslim*'de bulunan 3 rivâyet ise “Birr” bölümünde tahrîc edilmiştir. Tespit edilen bütün rivâyetler Nu‘mân b. Beşîr'den (r.a) nakledilmiştir.

İncelenen rivâyetlerin ekseriyeti, bazı zamir kullanımlarının farklılık göstermesine rağmen genel manaya uygundur. Ancak *Sahîh-i Müslim*'de yer alan iki rivâyette birtakım farklılıklar bulunmakta olup tablo halinde gösterilecektir.

***Sahîh-i Buhârî*'de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ebû Nuaym → Zekerîyyâ → Âmir → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁴¹²

***Sahîh-i Müslim*'de yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Muhammed b. Abdullah b. Nümejr → Babası (Abdullah) → Zekerîyyâ → Şa‘bî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,⁴¹³

⁴¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 323.

⁴¹¹ İlgili kaynakta bulunan diğer mükerrer rivayetler 18355, 18375, 18380, 18393, 18416, 18433, 18434, 18448 ve 19349 numarada yer almaktadır.

⁴¹² Buhârî, Edeb, 27.

⁴¹³ Müslim, Birr, 66.

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ve Ebü'l-Eşecc → Vekî' → A'meş → Şa'bî → Nu'mân

b. Beşîr → Rasûlullah,⁴¹⁴

Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr → Humeyd b. Abdurrahmân → A'meş →

Hayseme → **Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah.**⁴¹⁵

Sahîh-i Müslim rivâyetlerinin metin farklılıkları aşağıda tablo halinde verilmiş

olup lafız farklılıkları altı çizilerek gösterilmiştir:

”الْمُؤْمِنُونَ كَرَجُلٍ وَاحِدٍ إِنْ اشْتَكَى رَأْسَهُ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالْحُمَّى وَالسَّهَرِ“.
(Birr, 66)
”الْمُسْلِمُونَ كَرَجُلٍ وَاحِدٍ، إِنْ اشْتَكَى عَيْنَهُ، اشْتَكَى كُلُّهُ، وَإِنْ اشْتَكَى، رَأْسَهُ اشْتَكَى كُلُّهُ“.
(Birr, 67)

Şuayb el-Arnaût'un yaptığı değerlendirmeye göre rivâyet sahîhtir. Ayrıca Şeyhayn'ın şartlarına uymaktadır.⁴¹⁶

c. Açıklama

Konu edilen rivâyette, iman edenler acıma ve sevmeye duyguları ile koruma içgüdüleri bakımından bir vücuda benzetilmiştir. İnsan vücudundaki herhangi bir organın işlevinin bozulması durumunda bütün vücudun bundan etkileneceği temsili bir anlatımla ortaya konulmuştur.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (r.a) (ö. 42/662-63) nakledilen ve Hz. Peygamber'in (s.a) iki elinin parmaklarını birbirini arasına geçirerek kenetleyip “*Bir mümin, diğer bir mümin*

⁴¹⁴ Müslim, Birr, 67.

⁴¹⁵ Müslim, Birr, 67.

⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 323 (Muhakkikin dipnotudur).

için âdeti birbirini destekleyen bir binanın tuğlaları gibidir”⁴¹⁷ buyurduğu rivâyette de ümmetini bir arada durmaya davet etmiştir.

Nu‘mân (r.a) rivâyetinde “مَثَلُ الْجَسَدِ” lafzı ile müminler, bir vücuda benzetilirken *Sahîh-i Müslim* rivâyetlerinde “الْمُؤْمِنُونَ كَرَجُلٍ وَاحِدٍ” ifadeleriyle bir tek insana benzetilmiştir. Yine Nu‘mân (r.a) rivâyetinde organların rahatsızlık durumu “شَيْءٌ” ifadesiyle belirsiz bir şekilde aktarılırken, *Sahîh-i Müslim* rivâyetlerinde “رَأْسُهُ” ve “عَيْنُهُ” kelimeleriyle organların tahsis edildiği görülmektedir.

İslâm dini insanları, Allah’ı birlemeye davet ettiği gibi birlik ve beraberliği de telkin etmiştir. Yalnızca sorumlu tutulduğumuz ibadetlere bile bakılsa birlik vurgusu anlaşılacaktır. Örneğin; namaz kişinin tek başına yerine getirebildiği bir ibadetken cemaat halinde namaz kılmak tavsiye edilmektedir. Zekât, sadaka, fitre gibi mali ibadetlerde; bayramda kesilen kurbanın taksimatında birlik şuuruyla hareket etmenin ve sosyal yardımlaşmanın gözetildiği görülmektedir. Faiz, kumar gibi dinin yasakladığı uygulamaların haram kılınmasında bile birlik duygusunun kaybolması vardır. Çünkü İslâm paranın ve sermayenin tek elde toplanmasına karşı çıkmaktadır.

17. Hz. Peygamber’in (s.a) Zâhidâne Tutumu

حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا سِمَاكُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ عَلَى مِنْبَرِ الْكُوفَةِ:

”وَاللَّهِ مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوْ قَالَ نَبِيِّكُمْ عَلَيْهِ السَّلَامُ، يَشْبَعُ مِنَ الدَّقْلِ ، وَمَا تَرْضَوْنَ دُونَ أَلْوَانِ الثَّمَرِ، وَالزُّبْدِ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

⁴¹⁷ Buhârî, Salât, 88; Müslim, Birr, 65.

Ebû Kâmil → Züheyr → Simâk b. Harb dedi ki: **Nu‘mân b. Beşîr**’i, Kûfe kürsüsünde şöyle derken işittim: “*Vallahi Nebi (s.a) veya Nebiniz (s.a), (çoğu kez) kötü bir hurmayla (bile) (karnını) doyuramadı. (Ama) siz türlü türlü kuru hurma ile tereyağından başkasına razı olmuyorsunuz*”.⁴¹⁸

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Müsned’de yer alan 18356 ve 18357 numaralı rivâyetlerden ilki tercih edilmiştir. Benzer rivâyetlerin, *Kütüb-i Sitte* kaynakları arasında *Sahîh-i Müslim* (2), *Sünen-i İbn Mâce* (1) ve *Sünen-i Tirmizî*’de (1) “Zühd” bölümlerinde tahrîc edildiği belirlenmiştir. *Kütüb-i Sitte*’de bulunan 4 rivâyetin ikisi Nu‘mân b. Beşîr (r.a), diğer ikisinin ise Hz. Ömer (r.a) tarikiyle geldiği görülmektedir.

Zikredilen metinlerde birtakım farklılıklar bulunmakta olup bu farklılıklar tablo halinde gösterilecektir.

İncelenen rivâyetlerin senedi aşağıda verilecektir.

***Sahîh-i Müslim*’de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Kuteybe b. Saîd ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Ebû’l-Ahvas → **Simâk → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah,**⁴¹⁹

Muhammed b. el-Müsennâ ve İbn Beşşâr → Muhammed b. Ca‘fer → Şu‘be → **Simâk b. Harb → Nu‘mân b. Beşîr → Ömer b. el-Hattâb → Rasûlullah.**⁴²⁰

***Sünen-i İbn Mâce*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 305.

⁴¹⁹ Müslim, *Zühd ve Rekâik*, 34.

⁴²⁰ Müslim, *Zühd ve Rekâik*, 36.

Nasr b. Ali → Bişr b. Ömer → Şu‘be → **Simâk** → **Nu‘mân b. Beşîr** → Ömer b. el-Hattâb → **Rasûlullah**.⁴²¹

Sünen-i Tirmizî’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe → Ebü’l Ahvas → **Simâk b. Harb** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah**.⁴²²

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları altı çizilerek gösterilmiştir:

”لَقَدْ رَأَيْتُ نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا يَجِدُ مِنَ الدَّقْلِ، مَا يَمْلَأُ بِهِ بَطْنُهُ“. (Müslim, Zühd, 34)
”لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَظِلُّ الْيَوْمَ يَلْتَوِي، مَا يَجِدُ دَقْلًا يَمْلَأُ بِهِ بَطْنُهُ“. (Müslim, Zühd, 36)
”رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْتَوِي فِي الْيَوْمِ مِنَ الْجُوعِ، مَا يَجِدُ مِنَ الدَّقْلِ، مَا يَمْلَأُ بِهِ بَطْنُهُ“. “. (İbn Mâce, Zühd, 10)
”لَقَدْ رَأَيْتُ نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا يَجِدُ مِنَ الدَّقْلِ مَا يَمْلَأُ بِهِ بَطْنُهُ“. (Tirmizî, Zühd, 39)

Şuayb el-Arnaût’un yaptığı değerlendirmeye göre; ilgili rivâyetin senedinde yer alan Simâk b. Harb dışındaki râvîlerin tamamı sikadır. Ebû Kâmil, Nesâî’nin; Simâk b. Harb Müslim’in; geriye kalan râvîler ise Şeyhayn’ın ricalindendir. Bu rivâyetin hasen olarak nitelendirilmesi daha uygundur.⁴²³

c. Açıklama

⁴²¹ İbn Mâce, Zühd, 10.

⁴²² Tirmizî, Zühd, 39.

⁴²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 305 (Muhakkikin dipnotudur).

İlgili rivâyette, insanların çeşitli nimetlerden faydalanmasına karşılık Hz. Peygamber'in (s.a), karnını doyuracak kötü bir hurma bile bulamadığı aktarılmıştır. Nu'mân b. Beşîr (r.a) ve Hz. Ömer'den (r.a) gelen rivâyetlerin, fiili olarak Allah Rasûlü'ne (s.a) nispet edildiği görülmektedir.

Yukarıda Allah Rasûlü'nün çoğu zaman karnını doyuracak hurma bulamadığı ifade edilmişti. Özellikle Mekke dönemi yani İslâm'ın ilk yılları sıkıntılı ve yoksulluk zamanlarıdır. Dolayısıyla o yıllarda Allah Rasûlü'nün (s.a) bu şekilde beslenmesi normaldir. Ancak Rasûlullah'ın (s.a) yetersiz beslenmesini genel manada anlamamak gerekir. Yani Müslümanlar özelde Rasûlullah (s.a) hayatları boyunca yoksulluk ve sefalet içerisinde yaşamamışlardır.

“Hurma bahçeleriyle meşhur olan Hayber fethedildikten sonra Müslümanların sofralarında hurmanın bollaştığı”⁴²⁴ bilinmektedir. Bolluk dönemlerinde de Allah Rasûlü'nün (s.a) bu şekilde beslenmeye devam etmiş olması zahidâne tutumunu ve az yemek yemeyi tercih ettiğini göstermektedir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerince ilgili rivâyetin “Zühd” bölümünde tahrîc edilmesi ve Allah Rasûlü'nün (s.a) “*Âdemoğlu midenin üçte birini yemekle doldursun, üçte birini suya ayırsın, üçte birini de rahat nefes alması için boş bıraksın*”⁴²⁵ tavsiyesi de bu görüşü desteklemektedir.

Nu'mân'ın (r.a), Hz. Ömer'den (r.a) hadîs aldığı bilinmektedir.⁴²⁶ Konu ile alakalı *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından elde edilen rivâyetlerden bazısının Hz. Ömer'den (r.a) nakledilmesi, Nu'mân'ın (r.a) bu rivâyetleri Allah Rasûlü'nden (s.a) değil de Hz. Ömer'den (r.a) aldığı fikrini akıllara getirebilir. Keza Hz. Peygamber'in (s.a) bu zor durumuna tanık olabilmesi uzun soluklu bir süreç gerektirdiği için ilgili rivâyeti Hz.

⁴²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Bozkurt, Nebi, “Hurma”, *DİA*, XVIII, 391-393.

⁴²⁵ İbn Mâce, *Et'ime*, 50.

⁴²⁶ Bk. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXIX, 412-413; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 346.

Ömer'den (r.a) duymuş olması daha çok ihtimal dâhilindedir. Ancak Nu'mân'ın (r.a) rivâyetlerde açıkça “رَأَيْتُ” (gördüm) ifadesini kullanması, Hz. Peygamber'in (s.a) yemek konusunda gösterdiği tutumu bizzat gördüğünü göstermektedir.

Nu'mân'ın (r.a) bazı rivâyetlerde “gördüm” fiilini kullanması, Hz. Peygamber'in karnını doyuramadığı bir ânı görmüş olduğuna işaret etse de yaşı itibarıyla bunu genele mâl edecek kadar yanında bulunmadığı bilinmektedir. Böyle bir genellemeyi ancak Ömer b. el-Hattâb (r.a) gibi Rasûlullah'la (s.a) uzun yıllar dostluk yapıp, yanında bulunan ve pek çok olaya tanıklık yapan biri ortaya koyabilir. Sonuç olarak *Kütüb-i Sitte*'de tespit edilen Hz. Ömer (r.a) rivâyetlerini aktaran kişinin Nu'mân b. Beşîr (r.a) olması ve Rasûlullah'ın (s.a) beslenme alışkanlığına tanık olma süresi göz önünde bulundurulduğunda söz konusu metnin Hz. Ömer'e (r.a) ait olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Son olarak rivâyetin sonunda yer alan “(Ama) siz türlü türlü kuru hurma ile tereyağından başkasına razı olmuyorsunuz!” cümlesinde ki eleştirel ifadeler dolayısıyla bu kısmın Nu'mân'ın kendi sözleri olduğu anlaşılmaktadır.

18. Hz. Peygamber'in (s.a) Âile Hayatı

حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْعِيزَارِ بْنِ حُرَيْثٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ:

”جَاءَ أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَمِعَ عَائِشَةَ وَهِيَ رَافِعَةٌ صَوْتَهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذِنَ لَهُ، فَدَخَلَ، فَقَالَ: ”يَا ابْنَةَ أُمِّ رُومَانَ وَتَنَاولَهَا، أَتَرْفَعِينَ صَوْتَكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ“ ؟ قَالَ: فَحَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا، قَالَ فَلَمَّا خَرَجَ أَبُو بَكْرٍ جَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ لَهَا يَتَرَضَّاهَا: ”أَلَا تَرَيْنَ أَنِّي قَدْ خُلْتُ بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنِكَ“ ، قَالَ: ثُمَّ جَاءَ أَبُو بَكْرٍ، فَاسْتَأْذَنَ عَلَيْهِ، فَوَجَدَهُ يُصَاحِكُهَا، قَالَ: فَأَذِنَ لَهُ، فَدَخَلَ، فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ: ”يَا رَسُولَ اللَّهِ أَشْرَكَانِي فِي سِلْمِكُمَا، كَمَا أَشْرَكْتُمَانِي فِي حَرْبِكُمَا“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Vekî' → İsrâîl → Ebû İshâk → İzâr b. Hureys → Nu'mân b. Beşîr (r.a)
tarikiyle gelen rivâyete göre: Hz. Ebû Bekir (r.a), (bir gün) Hz. Peygamber'in (s.a) yanına girmek için izin istedi. Bu arada kızı Hz. Âişe (r.a)'nin Resulullah'ın yükselen sesini işitti. İçeri girince onu yakaladı ve “*Bir daha Rasûlullah'a karşı sesini yükselttiğini görmeyeyim*” diyerek tokat atmaya yeltendi. Allah Resûlu (s.a) engel olunca Hz. Ebû Bekir (r.a) öfkeli bir şekilde oradan ayrıldı. Hz. Peygamber (s.a) “*Gördün mü? Adamın elinden seni nasıl kurtardım*” diyerek eşine takıldı.

Hz. Ebû Bekir (r.a), (günler) sonra (yine) geldi ve Rasûlullah'ın (s.a) yanına girmek için izin istedi. İçeri girdiğinde onları gülüşürken buldu ve “*Beni tartışmanıza dâhil ettiğiniz gibi neşeli halinize da dâhil edin*” dedi.⁴²⁷

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Çevirisi verilen rivâyet *Müsned* 18394 numarada zikredilmektedir. Söz konusu rivâyetin benzer bir metni *Kütüb-i Sitte* kaynakları arasında sadece *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un “Edeb” bölümünde yer almaktadır. Her iki rivâyetin lafız farklılıkları bulunmasına rağmen anlam bakımından birbirine yakındır.

Süneni Ebû Dâvûd'da nakledilen rivâyetin senedi şu şekildedir:

Yahyâ b. Maîn → Haccâc b. Muhammed → Yûnus b. Ebû İshâk → Ebû İshâk → İzâr b. Hureys → Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁴²⁸

Karşılaştırılan *Sünen-i Ebû Dâvûd* rivâyetindeki metin farklılıkları aşağıda tablo

halinde verilmiş olup lafız farklılıkları altı çizilerek gösterilmiştir:

⁴²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 341-342.

⁴²⁸ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 92.

”اسْتَأْذَنَ أَبُو بَكْرٍ رَحْمَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَسَمِعَ صَوْتَ عَائِشَةَ عَالِيًا فَلَمَّا دَخَلَ تَنَاولَهَا لِيَلْطِمَهَا وَقَالَ لَا أَرَاكَ تَرْفَعِينَ صَوْتَكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَخْجُزُهُ وَخَرَجَ أَبُو بَكْرٍ مُغْضَبًا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- جِئْتَ خَرَجَ أَبُو بَكْرٍ « كَيْفَ رَأَيْتَنِي أَنْقَذْتُكَ مِنَ الرَّجُلِ ». قَالَ فَمَكَتْ أَبُو بَكْرٍ أَيَّامًا ثُمَّ اسْتَأْذَنَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَوَجَدَهُمَا قَدْ اصْطَلَحَا فَقَالَ لَهُمَا ادْخُلَانِي فِي سَلْمِكُمَا كَمَا ادْخَلْتُمَانِي فِي حَرْبِكُمَا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- « قَدْ فَعَلْنَا قَدْ فَعَلْنَا ».” (Ebû Dâvûd, Edeb, 92).

Konu başlığı altında yer verilen bu rivâyetle ilgili olarak Şuayb el-Arnaût, Müslîm’in şartına göre sahîh olduğunu, İzâr b. Hureys dışındaki râvîlerin ise Şeyhayn’a göre sika olduğunu belirtmiştir.⁴²⁹

c. Açıklama

Hiz. Peygamber’i (s.a) evinde ziyaret etmek için gelen Hiz. Ebû Bekir (r.a), kızı Hiz. Âişe’nin (r.a) yükselen sesini duyunca içeri girerek onun üzerine yürümek istemiş ancak Hiz. Peygamber (s.a) buna müsâade etmemiştir. İlerleyen günlerde tekrar ziyarete gelen Hiz. Ebû Bekir (r.a) bu kez de onları gülerken görmüş ve bunun üzerine “*Beni kavganıza şâhit ettiğiniz gibi, barışınıza da dâhil edin*” demiştir.

Ayrıca *Müsned*’de geçen 18421 numaralı Nu‘mân (r.a) aktarımının metni verilen rivâyetle benzerlik arz etmesi sebebiyle burada zikredilmesi gerekli görülmüştür. Söz konusu metin şu şekildedir: “Hiz. Ebû Bekir (r.a) bir gün Hiz. Peygamber’in (s.a) yanına girmek için izin istedi. Bu arada kızı Hiz. Âişe’nin (r.a) yüksek bir sesle: ‘*Vallahi seni babamdan daha çok sevdiğimi biliyorsun*’ dediğini işitti. Bunu iki veya üç defa tekrarladı.

⁴²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 341-342 (Muhakkikin dipnotudur).

Hz. Ebû Bekir (r.a) izin istedi ve içeri girdi. Hz. Âişe'ye (r.a) işaret ederek “*Bir daha Rasûlullah’a (s.a) karşı sesini yükselttiğini görmeyeyim*” dedi.⁴³⁰

Aslında aktarılan bu olay ile karı-koca arasında yaşananların o evin içerisinde kalması, tarafların yakınlarının bile müdâhil olmamaları gerektiği bildirilmektedir. Buna karşın anlaşmazlık/geçimsizlik devam ettiği veya tartışmanın büyüyerek tarafların ayrılmasına sebep olacağının düşünüldüğü durumlarda ise “*Eğer, karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderiniz. Şayet bu hakemler eşleri uzlaştırmak isterlerse, Allah onların aralarını bulur*”⁴³¹ âyetinde buyrulduğu gibi hakem tayin etmek yerinde olacaktır.

Eşlerin birbirlerinin davranışlarına katlanmaları, birbirlerine yardımcı olmaları gerektiği yönünde ahlakî öneriler bulunduğu gibi, anlaşmazlık durumlarında eşlerin ne yapması gerektiğine dair hukukî öneriler de vardır.⁴³² “*Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah’ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz*”⁴³³ meâlindeki âyet sorunların büyütülmemesi gerektiğini, ilk bakışta hoş karşılanmayan davranışlardan belki de hayır çıkabileceği ifade edilmektedir. Allah Rasûlü’nün (s.a) “*Mü’min bir erkek, mü’min bir kadına buğz etmesin. Çünkü onun bir huyunu beğenmezse başka bir huyunu beğenir*”⁴³⁴ buyurduğu rivâyette bu hususa dikkat çekmektedir.

19. Zâlim İdareciler

19.1. Nübüvvet Sonrası Yönetim Şekilleri

⁴³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 372-373.

⁴³¹ Nisâ, 4/35.

⁴³² Bilgi için bk. Bayar, Mesut, “İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. V, Nisan 2011, s. 91.

⁴³³ Nisâ, 4/19.

⁴³⁴ Müslim, Radâ, 61.

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنِي دَاوُدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْوَاسِطِيُّ، حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ:

”كُنَّا فُجُودًا فِي الْمَسْجِدِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ بَشِيرٌ رَجُلًا يَكْفُ حَدِيثَهُ، فَجَاءَ أَبُو ثَعْلَبَةَ الْخُسَنِيُّ، فَقَالَ: يَا بَشِيرُ بْنُ سَعْدٍ اتَّخِظْ حَدِيثَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِي الْأُمَرَاءِ؟ فَقَالَ حُدَيْفَةُ: أَنَا أَحْفَظُ خُطْبَتَهُ، فَجَلَسَ أَبُو ثَعْلَبَةَ، فَقَالَ حُدَيْفَةُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

”تَكُونُ النَّبُوءَةُ فِيكُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ خِلَافَةً عَلَى مِنْهَاجِ النَّبُوءَةِ، فَتَكُونُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا عَاضًا، فَيَكُونُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا جَبْرِيَّةً، فَتَكُونُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ خِلَافَةً عَلَى مِنْهَاجِ نُبُوءَةٍ“، ثُمَّ سَكَتَ، قَالَ حَبِيبٌ:

”فَلَمَّا قَامَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَكَانَ يَزِيدُ بْنُ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ فِي صَحَابَتِهِ، فَكَتَبْتُ إِلَيْهِ بِهَذَا الْحَدِيثِ أَذْكُرُهُ إِيَّاهُ، فَقُلْتُ لَهُ: إِنِّي أَرْجُو أَنْ يَكُونَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ، يَعْنِي عُمَرَ، بَعْدَ الْمَلِكِ الْعَاضِ وَالْجَبْرِيَّةِ، فَأَدْخَلَ كِتَابِي عَلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ فَسَرَّ بِهِ وَأَعْجَبَهُ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî → Dâvud b. İbrâhîm el-Vâsîtî → Hâbib b.

Sâlim tarikiyle nakledilen rivâyete göre Nu'mân b. Beşîr (r.a) şöyle demiştir: “Biz Hz. Peygamber’le mescitte oturuyorduk. (Babam) Beşîr b. Sa’d (r.a), Allah Rasûlü’nden (s.a) duymuş olduğu sözleri başkalarına aktarmaktan sakınan bir kimse idi. Ebû Sa’lebe el-Huşenî geldi ve ‘Ey Beşîr b. Sa’d (r.a), Allah Rasûlü’nün (s.a) yöneticiler hakkındaki hadîsini biliyor musun’ diye sordu. (O anda orada bulunan) Huzeyfe (r.a) ‘Ben o hutbeyi biliyorum’ dedi. Ebû Sa’lebe oturdu ve Huzeyfe (r.a), Allah Rasûlü’nün (s.a) şöyle buyurduğunu söyledi: “Allah’ın dilediği kadar peygamberlik (dönemi/yönetimi) olacaktır. Daha sonra Allah dilediği zaman onu kaldırılacaktır. Sonra Allah’ın dilediği kadar

nübüvvet yolunu takip eden hilâfet olacaktır. Sonra Allah onu kaldırmak istediğinde kaldıracaktır. Sonra Allah'ın dilediği kadar ısırıcı krallık olacaktır. Sonra Allah dilediği zaman onu kaldıracaktır. Sonra Allah'ın dilediği kadar zorba krallık (devri) olacaktır Bu yönetim Allah'ın dilediği zamana kadar devam edecektir. Daha sonra Peygamberin yolunu takip eden hilâfet olacaktır". (Rivâyeti aktardıktan sonra) Huzeyfe sustu.

Habîb b. Sâlim şöyle dedi: "Ömer b. Abdülaziz'in yönetime geçtiğinde Yezîd b. Nu'mân b. Beşîr onun yakın arkadaşı idi. Bu hadîsi ona yazdım ve hatırlattım ve ona şöyle dedim: Ben müminlerin emirinin –yani Ömer'in-, baskıcı ve zorba krallıktan sonraki (nübüvvet yolunu takip eden bir halife) olmasını ümit ediyorum. Mektubum (Yezîd b. Nu'mân) tarafından Ömer b. Abdülaziz'e ulaştırıldı. O da bu hadise sevindi ve hoşuna gitti".⁴³⁵

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Söz konusu *Müsned* rivâyeti 18406 numarada yer almaktadır. *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında tahrîc edildiği belirlenememiştir.

Şuayb el-Arnaût'a göre rivâyet hasendir.⁴³⁶

c. Açıklama

İlgili rivâyette Nu'mân (r.a), babası ve Hz. Peygamber'le (s.a) birlikte mescidde oturdukları esnada Ebû Sa'lebe el-Huşenî (ö.75/694) adındaki sahâbî, Nu'mân'ın (r.a) babası Beşîr b. Sa'd'a (r.a) (ö.12/634) "*Rasûlullah'ın (s.a) yöneticiler hakkındaki hadîsini biliyor musun?*" diye sormuştur. Bu soruya orada bulunan Huzeyfe (r.a) (ö. 36/656), Allah Rasûlüne isnâd ederek cevap vermiş ve yönetim şeklinin sırasıyla; nübüvvet, hilafet, zorba krallık ve tekrar hilafet şeklinde olacağını ifade etmiştir.

⁴³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 355.

⁴³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 355 (Muhakkikin dipnotudur).

Rivâyet her ne kadar Nu‘mân b. Beşîr’den (r.a) nakledilmiş gibi görünse de aslında Huzeyfe’ye (r.a) aittir. Nu‘mân (r.a) ile ilgili kısım Huzeyfe’nin (r.a) cevabından önceki kısımdır. Yani bu rivâyetin sebab-i vüruduna ait olan bölümdür. Ancak Allah Rasûlüne atıf yapılan bölümün Huzeyfe’ye ait olması nedeniyle rivâyetin sahâbe mürseli kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Zira Nu‘mân bu rivâyeti Allah Rasûlü’nden bizzat işitmemiştir.

Konu edilen Nu‘mân (r.a) rivâyetinin, *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında yer almadığı ifade edilmişti. Ancak incelemeler sonucu birtakım rivâyetler tespit edilmiş ve bunların Nu‘mân (r.a) rivâyetinin tamamına şamil olmasa da ilişkili olduğuna kanaat getirilmiştir. Söz konusu rivâyetler şöyledir:

Sefîne’den (r.a) (ö. 80/699 [?]) nakledilen rivâyetlere göre Rasûlullah (s.a):

“Ümmetim içinde hilâfet otuz senedir. Daha sonra melikler vardır.”⁴³⁷

“Nübüvvetin hilâfeti benden sonra otuz senedir. Sonra Allah mülkü dilediğine verir”⁴³⁸ buyurmuştur.

Her iki rivâyetin devamında Sefîne (r.a) hesaplama yaparak, Hz. Ebû Bekir’in (r.a) 2, Hz. Ömer’in (r.a) 10, Hz. Osmân’ın (r.a) 12 ve Hz. Ali’nin (r.a) görev süresiyle birlikte 30 yıla tamamlandığını ifade etmiştir.

Nu‘mân (r.a) rivâyetinde yer alan “Allah’ın dilediği kadar nübüvvet yolunu takip eden hilâfet olacaktır. Sonra Allah onu kaldırmak istediğinde kaldırarak ve sonra da zorba krallık olacaktır” ifadelerine, Sefîne (r.a) rivâyetlerinin şahit sayılabileceği düşünülmektedir.

19.2. Zulmeden Yöneticiler

⁴³⁷ Tirmizî, Fiten, 48.

⁴³⁸ Ebû Dâvûd, Sünne, 9.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ الْعَوَّامِ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ، مِنَ الْأَنْصَارِ مِنْ آلِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ بَعْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ، رَفَعَ بَصَرَهُ إِلَى السَّمَاءِ، ثُمَّ خَفَضَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ قَدْ حَدَّثَ فِي السَّمَاءِ شَيْءًا، فَقَالَ:

”أَلَا إِنَّهُ سَيَكُونُ بَعْدِي أُمَرَاءُ يَكْذِبُونَ وَيَظْلِمُونَ، فَمَنْ صَدَقَهُمْ بِكَذِبِهِمْ، وَمَالَاهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ، فَلَيْسَ مِنِّي، وَلَا أَنَا مِنْهُ. وَمَنْ لَمْ يُصَدِّقْهُمْ بِكَذِبِهِمْ، وَلَمْ يُمَالِنَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ، فَهُوَ مِنِّي، وَأَنَا مِنْهُ، أَلَا وَإِنَّ دَمَ الْمُسْلِمِ كَفَّارَتُهُ، أَلَا وَإِنَّ سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ هُنَّ الْبَاقِيَّاتُ الصَّالِحَاتُ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Muhammed b. Yezîd → el-‘Avvâm → Nu‘mân b. Beşîr ailesinden Ensar soyundan bir adam → Nu‘mân b. Beşîr tarikiyle gelen rivâyete göre Nu‘mân (r.a) şöyle aktarmıştır: (Bir defasında) bizler yatsı namazından sonra mescitte iken Allah Rasûlü (s.a) yanımıza çıkageldi. (Uzun bir süre) gökyüzüne baktı. Daha sonra (gözlerini yere) indirdi. Bizler gökyüzünde bir olay oldu sandık. (Daha sonra Allah Rasûlü) şöyle buyurdu: “İyi bilin ki; benden sonra yalan söyleyen ve zulmeden idareciler gelecektir. Kim onların söylediği yalan(larını) doğrular ve onların zulüm(lerine) meylederse benden değildir, bende ondan değilim. Her kimde onların yalan(larını) doğrulamaz ve zulüm(lerine) meyletmezse bendendir, bende onunlayım. İyi bilin ki; (dökülen) Müslüman kanı, (o kanın) kefaretinin (ödenmesidir). İyi bilin ki; sübhânallâhi velhamdülillâhi ve lâ ilâhe illallahu vallâh-ü ekber (sözleri) kalıcı olan iyi davranışlardır”.⁴³⁹

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

İlgili Müsned rivâyeti 18353 numarada yer almakta ve mükerreri bulunmamaktadır. Kütüb-i Sitte kaynaklarında benzer rivâyetlere rastlanılamamıştır. Rivâyetin senedinde bulunan bir kişinin ismi verilmemiş ancak Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) ailesinden ve Ensâr

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 299.

soyundan olduğu belirtilmiştir. Senedde yer alan “رَجُلٌ” kelimesinden hareketle, Nu‘mân’dan (r.a) söz konusu rivâyeti alan kişinin oğullarından biri⁴⁴⁰ olduğu söylenebilir.

Kütüb-i Sitte kaynaklarında benzer rivâyetlerin tespit edilememesi sebebiyle araştırmanın kapsamı genişletilerek *Kütüb-i Tis’a* kaynaklarında tarama yapılmış fakat şahit rivâyet bulunamamıştır. Ancak yapılan incelemeler neticesinde, Nu‘mân (r.a) rivâyetiyle tamamen örtüşmese de genel muhtevaya yakın bazı rivâyetler saptanmıştır. Bu rivâyetler her ne kadar yakın anlamlı olsa da sened ve metin yönünden pek çok farklılıkları barındırmaktadır. Dolayısıyla tespit edilen rivâyetlere dair sened ve tablo verilmeyecek, sadece genel manaya yakın olmalarından hareketle aşağıda zikredilecektir.

Şuayb el-Arnaût’a göre rivâyet sahîh li-gayrihîdir. Nu‘mân b. Beşîr’den (r.a) nakil yapan râvînin meçhul olmasından dolayı isnâdı zayıf görülmüştür. Geriye kalan râvîleri sikadır.⁴⁴¹

c. Açıklama

Metni verilen rivâyette Nu‘mân b. Beşîr (r.a), mescidde bulundukları esnada Allah Rasûlü’nün, kendisinden sonra yalancı ve zalim yöneticilerin hüküm süreceği, onlara uyulmaması ve yalanlarının tasdik edilmemesi gibi konularda uyarılarda bulunduğu şahit olmuştur. Hatta o zalim idarecilere boyun eğenleri “*benden değildir*” diyerek ümmet dairesinden uzaklaşacağını dile getirmiştir.

Bir önceki başlık altında incelenen rivâyetin temelde “yönetim şekilleri” ile ilgili olduğu belirtilmişti. Bu yönetim şekillerini Allah Rasûlü (s.a) sırasıyla ifade ederek hilâfet sonrası “zalim yöneticiler” döneminin başlayacağını haber vermiştir. Şu an incelenen

⁴⁴⁰ Nu‘mân b. Beşîr’in oğullarına dair Birinci Bölümde bazı bilgiler verilmişti. Bilgi için bk., s, 11.

⁴⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 299 (Muhakkikin dipnotudur).

rivâyet ise tamamıyla “yalancı ve zalim yöneticileri” konu etmektedir. Rivâyetler arasında konu bakımından benzerlik bulunması ayrıca içerik itibariyle farklı mesajlar içermesi sebebiyle her iki rivâyet ayrı başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

Kâ'b b. Ucre (r.a) (ö.52/672) ve İbn Ömer'den (r.a) (ö. 73/693) nakledilen bazı rivâyetlerin, işlenen metne anlamca yakın olması sebebiyle burada el alınması uygun olacaktır. Bu rivâyetlerin Nu'mân (r.a) rivâyetine içerik bakımından yakın olmaları dolayısıyla şahit rivâyetler olarak kabul edilmesi mümkündür.

Rivâyet edildiğine göre Kâ'b b. Ucre (r.a) şöyle demiştir: Biz dördü Arap, beşi Acem olmak üzere dokuz kişi iken Rasûlullah (s.a) yanımıza geldi ve “*Dinleyin! Benden sonra zalim idareciler çıkacağını işittiniz mi? Kim onların yanına girer çıkar, yalanlarını tasdik eder, yaptıkları haksızlıklarda onlara yardım ederse benden değildir, ben de ondan değilim. (O kimse) Kıyamet günü havuzumun başında da yanıma gelemeyecektir. Kim de onların yanına girip çıkmaz, yalanlarını tasdik etmez, haksızlıklarına karşı yardımcı olmazsa o bendendir bende ondanım, havuzumun başında benimle birlikte olacaktır*”⁴⁴² buyurmuştur.

İbn Ömer'den (r.a) nakledilen rivâyete göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “*Yapmadıkları şeyleri sizlere emreden yöneticiler gelecektir. Her kim onların yalanlarını*

⁴⁴² Tercümesi verilen rivâyetin Arapça metni şu şekildedir:

أَخْبَرَنَا هَارُونُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ الْوَهَّابِ قَالَ: حَدَّثَنَا مَسْعَرٌ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنْ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَاصِمِ الْعَدَوِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ قَالَ: خَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ تِسْعَةٌ خُمْسَةٌ وَأَرْبَعَةٌ، أَحَدُ الْعَدَنِيِّينَ مِنَ الْعَرَبِ، وَالْآخَرُ مِنَ الْعَجَمِ، فَقَالَ: «اسْمَعُوا، هَلْ سَمِعْتُمْ أَنَّهُ سَتَكُونُ بَغْدِي أَمْرَاءُ، مَنْ دَخَلَ عَلَيْهِمْ فَصَدَّقَهُمْ بِكَذِبِهِمْ، وَأَعَاتَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ، فَلَيْسَ مِنِّي وَلَسْتُ مِنْهُ، وَلَيْسَ يَرُدُّ عَلَى الْحَوْضِ، وَمَنْ لَمْ يَدْخُلْ عَلَيْهِمْ، وَلَمْ يُصَدِّقْهُمْ بِكَذِبِهِمْ، وَلَمْ يُعَنْهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ، فَهُوَ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ، وَسِيرِدُ عَلَى الْحَوْضِ»

Bk. Tirmizî, Fiten, 72; Sefer, 433; Nesâî, Biat, 35-36.

doğrularsa ve zulümlerine yardım ederse, benden değildir bende ondan değilim. (O kimseler) havuzun başında benimle birlikte olmayacaktır”.⁴⁴³

20. Fitne

حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ، حَدَّثَنَا الْمُبَارَكُ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ الثُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: صَحِبْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَسَمِعْنَاهُ يَقُولُ:

”إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ، فِتْنًا كَأَنَّهَا قِطْعُ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ، يُصْبِحُ الرَّجُلُ فِيهَا مُؤْمِنًا، ثُمَّ يُمَسِّي كَافِرًا، وَيُمَسِّي مُؤْمِنًا، ثُمَّ يُصْبِحُ كَافِرًا، يَبِيعُ أَقْوَامَ خُلَافَتِهِمْ بَعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا يَسِيرٌ، أَوْ بَعَرَضِ الدُّنْيَا“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Ebû Nadr → Mübârek → Hasan (el-Basrî) → Nu‘mân b. Beşîr (r.a) tarîki ile gelen rivâyete göre Nu‘mân şöyle demiştir: Biz Rasûlullah (s.a) ile birlikte sohbet ediyorduk. (O esnada) Allah Rasûlü’nün (s.a) şöyle buyurduğunu işittim; “Kıyametten hemen önce karanlık gecenin parçaları gibi fitneler vardır. Kişi o fitnelerde mü’min olarak sabaha erer, akşama kâfir olarak çıkar; mü’min olarak akşama erer, kâfir olarak sabahlar. İnsanlar kolaylıkla bu dünyada sunulan nimetleri veya dünyasını satar”.⁴⁴⁴

b. Rivâyetin Senet ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Müsned, 18404 ve 18439 numarada yer alan rivâyetlerden ilki tercih edilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Benzer metinlerin Kütüb-i Sitte kaynaklarında 8 yerde tahrîc edildiği belirlenmiştir. Kaynaklara göre dağılımı ise şu şekildedir: Sünen-i İbn Mâce’de bulunan 2 rivâyet ile Sünen-i Ebû Dâvûd ve Sünen-i Tirmizî’de geçen 3’er rivâyetin “Fiten” bölümünde yer aldığı tespit edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Müsned, IX, 514. Tercümesi verilen rivâyetin Arapça metni şu şekildedir: ⁴⁴³ حَدَّثَنَا أَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ يَحْيَى بْنُ عَمْرِو بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ الْعَلَاءِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ قَعْبَسٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أَمْرَاءُ يَأْمُرُونَكُمْ بِمَا لَا يَفْعَلُونَ، فَمَنْ صَدَّقَهُمْ بِكَذِبِهِمْ وَأَعَانَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ، فَلَيْسَ مِنِّي وَلَسْتُ مِنْهُ وَلَنْ يَرِدَ عَلَيَّ الْحَوْضُ "

⁴⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 353.

İncelenen 8 rivâyetten 3'ü Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (ö. 42/662-63), 1'er rivâyet ise Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Ebû Emâme'den (ö. ?) nakledilmiştir. Hasan el-Basrî'den yapılan aktarım "mürsel" kapsamındadır. Nu'mân rivâyetinin ise *Kütüb-i Sitte* musanniflerince kitaplarına alınmadığı belirlenmiştir.

İlgili tarikler aşağıda sıralanacaktır.

***Sünen-i İbn Mâce*'de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Râşid b. Saîd er-Ramlî → Velîd b. Müslim → Velîd b. Süleymân b. Ebû es-Sâib → Ali b. Yezîd → Kâsım Ebû Abdurrahmân → Ebû Ümâme → **Rasûlullah**,⁴⁴⁵

İmrân b. Mûsâ el-Leylî → Abdülvâris b. Saîd → Muhammed b. Cühâde → Abdurrahmân b. Servân → Huzeyl b. Şürahbîl → Ebû Mûsâ el-Eş'arî → **Rasûlullah**.⁴⁴⁶

***Sünen-i Ebû Davud*'da yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Yahya b. Osmân b. Saîd el-Hımsî → Ebu'l-Mugîre → Abdullah b. Sâlim → Alâ' b. Utbe → Umeyr b. Hânî el-Ansî → Abdullah b. Ömer → **Rasûlullah**,⁴⁴⁷

Müsedded → Abdülvâris b. Saîd → Muhammed b. Cühâde → Abdurrahmân b. Servân → Huzeyl → Ebû Musâ el-Eş'arî → **Rasûlullah**,⁴⁴⁸

Muhammed b. Yahyâ b. Fâris → Affân b. Müslim → Abdülvâhid b. Ziyâd → Âsım el-Ahvel → Ebû Kebşe → Ebû Musâ el-Eş'arî → **Rasûlullah**.⁴⁴⁹

***Sünen-i Tirmizî*'de yer alan 3 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

⁴⁴⁵ İbn Mâce, Fiten, 9.

⁴⁴⁶ İbn Mâce, Fiten, 10.

⁴⁴⁷ Ebû Dâvûd, Fiten, 1.

⁴⁴⁸ Ebû Dâvûd, Fiten, 2.

⁴⁴⁹ Ebû Dâvûd, Fiten, 2.

Kuteybe → Abdülazîz b. Muhammed → Alâ' b. Abdurrahmân → Babası
(Abdurrahmân b. Ya'kûb el-Cühenî el-Medenî)⁴⁵⁰ → Ebû Hüreyre → **Rasûlullah**,⁴⁵¹

Kuteybe → Leys b. Sa'd → Yezîd b. Ebû Habîb → Sa'd b. Sinân → Enes b. Mâlik
→ **Rasûlullah**,⁴⁵²

Sâlih b. Abdullah → Ca'fer b. Süleymân → Hişâm → **Hasan el-Basrî** →
Rasûlullah.⁴⁵³

İncelenen rivâyet metninin ilk kısımları, yukarıda zikredilen kaynaklarda benzer lafızlarla mevcuttur. Ancak rivâyetin son kısmında anlamı genişleten bazı ziyâdelerin bulunduğu göze çarpmaktadır.

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları altı çizilerek gösterilmiştir:

”سَتَكُونُ فِتْنٌ يُصْبِحُ الرَّجُلُ فِيهَا مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا، إِلَّا مَنْ أَحْيَاهُ اللَّهُ بِالْعِلْمِ“ (İbn Mâce, Fiten, 9).

”إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ فِتْنًا كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ، يُصْبِحُ الرَّجُلُ فِيهَا مُؤْمِنًا، وَيُمْسِي كَافِرًا، وَيُصْبِحُ كَافِرًا، الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ، وَالْقَائِمُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْمَاشِي، وَالْمَاشِي فِيهَا خَيْرٌ مِنَ السَّاعِي، فَكَسِّرُوا قَسَبَكُمْ، وَقَطِّعُوا أَوْتَارَكُمْ، وَاضْرِبُوا بِسُيُوفِكُمُ الْحِجَارَةَ، فَإِنْ دَخَلَ عَلَى أَحَدِكُمْ، فَلْيَكُنْ كَخَيْرِ ابْنِي آدَمَ“

“(İbn Mâce, Fiten, 10).“

⁴⁵⁰ Râvî hakkında verilen bilgi için bk. el-Mübarekfüri, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm (ö. 1865-1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhu Cami'i't-Tirmizî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2005, VI, s.364.

⁴⁵¹ Tirmizî, Fiten, 30.

⁴⁵² Tirmizî, Fiten, 30.

⁴⁵³ Tirmizî, Fiten, 30.

”كُنَّا فَعُودًا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَذَكَرَ الْفِتْنَ فَأَكْثَرَ فِي ذِكْرِهَا حَتَّى ذَكَرَ فِتْنَةَ الْأَخْلَاسِ فَقَالَ قَائِلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا فِتْنَةُ الْأَخْلَاسِ قَالَ « هِيَ هَرَبٌ وَحَرْبٌ ثُمَّ فِتْنَةُ السَّرَّاءِ دَخَلَهَا مِنْ تَحْتِ قَدَمَيَّ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي يَزْعُمُ أَنَّهُ مِنِّي وَلَيْسَ مِنِّي وَإِنَّمَا أَوْلِيَايَ الْمُتَّقُونَ ثُمَّ يَصْطَلِحُ النَّاسُ عَلَى رَجُلٍ كَوْرِكَ عَلَى ضِلْعٍ ثُمَّ فِتْنَةُ الدُّهْمَاءِ لَا تَدْعُ أَحَدًا مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ إِلَّا لَطَمَتْهُ لَطْمَةً فَإِذَا قِيلَ انْقَضَتْ تَمَادَتْ يُصْبِحُ الرَّجُلُ فِيهَا مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا حَتَّى يَصِيرَ النَّاسُ إِلَى فُسْطَاطَيْنِ فُسْطَاطِ إِيْمَانٍ لَا نِفَاقَ فِيهِ وَفُسْطَاطِ نِفَاقٍ لَا إِيْمَانَ فِيهِ فَإِذَا كَانَ ذَاكُمْ فَانْتَظِرُوا الدَّجَالَ مِنْ يَوْمِهِ أَوْ مِنْ غَدِهِ“ . (Ebû Davud, Fiten, 1)

”إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ فِتْنًا كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ يُصْبِحُ الرَّجُلُ فِيهَا مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ وَالْمَاشِي فِيهَا خَيْرٌ مِنَ السَّاعِي فَكَسِرُوا قَسِيَكُمْ وَقَطَّعُوا أَوْتَارَكُمْ وَاضْرِبُوا سُيُوفَكُمْ بِالْحِجَارَةِ فَإِنْ دُخِلَ - يَعْنِي عَلَى أَحَدٍ مِنْكُمْ - فَلْيَكُنْ كَخَيْرِ ابْنَيْ آدَمَ“ . (Ebû Davud, Fiten, 2)

”إِنَّ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ فِتْنًا كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ يُصْبِحُ الرَّجُلُ فِيهَا مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ وَالْقَائِمُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْمَاشِي وَالْمَاشِي فِيهَا خَيْرٌ مِنَ السَّاعِي «. قَالُوا فَمَا تَأْمُرُنَا قَالَ « كُونُوا أَخْلَاسَ بُيُوتِكُمْ“ . (Ebû Davud, Fiten, 2)

”يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا، وَيُمْسِي مُؤْمِنًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا قَالَ: يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُحَرَّمًا لِدَمِ أَخِيهِ وَعَرْضِهِ وَمَالِهِ وَيُمْسِي مُسْتَحِلًّا لَهُ، وَيُمْسِي مُحَرَّمًا لِدَمِ أَخِيهِ وَعَرْضِهِ وَمَالِهِ وَيُصْبِحُ مُسْتَحِلًّا لَهُ“ . (Tirmizî, Fiten, 30)

Şuayb el-Arnaût'a göre mezkûr rivâyet Hasan el-Basrî'nin Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) semâ'ı olmaması dolayısıyla münkatı'dır. Bununla birlikte rivâyete Sahîh li-gayrihi, hükmü verilmiştir.⁴⁵⁴ Zira yukarıda da kaydedildiği gibi rivâyetin şahitleri bulunmaktadır.

c. Açıklama

Söz konusu rivâyette; kıyamete yakın çıkacak bazı fitnelerin karanlığa benzetildiği ve sabah kâfir olanın akşama mü'min çıkacağı ve insanların dünya için dinlerini kolaylıkla

⁴⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 353 (Muhakkikin dipnotudur).

satacağı ifade edilmektedir. Ahir zamanda yaşayan insanların sözleriyle fiillerinin uyuşmamasından, dünya nimetlerini elde etmek için ahiretini tehlikeye atmasından, dindar geçinen insanların bile iman-küfür sınırında olduğundan bahsedildiği düşünülmektedir.

İlgili Sünen kaynaklarında, *Müsned* rivâyetinin son kısmına bazı ziyadelerin bulunduğu görülmektedir. Öncelikle bu ilavelerin verilip ardından metinle ilgili çıkarım yapmanın daha isabetli olacağı düşünülmektedir.

Örneğin Sünen-i İbn Mâce’de “*Ancak Allah’ın ilimle (kalbini) ihya ettiği kimseler (bu tehlikeden) müstesnadır*”⁴⁵⁵ kısmı yer almaktadır.

Sünen-i Tirmizî’de; “*Kişi, kardeşinin canı, malı ve ırzını haram kabul ederek sabahlayıp akşama mübah sayar hale gelir. Yine mü’min, kardeşinin canı, malı ve ırzını haram kabul ederek akşamlayıp sabaha mübah sayar halde çıkar*”⁴⁵⁶ şeklinde ziyadenin bulunduğu tespit edilmiştir.

Sünen-i Ebû Davud’da yer alan rivâyette; “*O fitnelerde oturan, ayakta durandan; yürüyen, koşandan daha hayırlıdır. (O zaman) siz yaylarınızı kırıncı, kırımlerinizi (yay iplerinizi) parçalayınız, kılıçlarınızı taşa vurunuz. Eğer sizden birinizin (öldürmek için) evine girilse, o Âdem’in iki oğlundan hayırlısı gibi olsun*”⁴⁵⁷; diğer rivâyette ise “*Evinizin çulları (gibi) olunuz*”⁴⁵⁸ cümleleri yer almaktadır.

Söz konusu rivâyetler, Nu’mân b. Beşîr (r.a) dışında 5 ayrı sahâbîden rivâyet edilmiştir. Rivâyetlerin isnâdında yer alan isimlere ve tariklere bakıldığında büyük farklar olduğu hatta birinde yer alan bir râvinin neredeyse diğerlerinde zikredilmediği

⁴⁵⁵ İbn Mâce, Fiten, 9.

⁴⁵⁶ Tirmizî, Fiten, 30.

⁴⁵⁷ Ebû Dâvûd, Fiten, 2.

⁴⁵⁸ Ebû Dâvûd, Fiten, 2.

görülmektedir. Bu sebeple Allah Rasulü'nün (s.a) bu rivâyeti farklı zaman ve mekânlarda ifâde ettiği çıkarımının yapılması mümkün gözükmemektedir.

İlgili rivâyetlerin sonunda yer alan “Eğer sizden birinizin (öldürmek maksadıyla) evine girilse, Âdem’in iki oğlundan hayırlısı gibi olun” ve “evinizin çulları (gibi) olun” bölümlerine bakıldığında Allah Resûlü'nün (s.a) karşısındaki muhatabın durumuna göre örneklemeler yaptığı anlaşılmaktadır.

21. Cehennem

21.1. Cehennem Ateşine Karşı Uyarı

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ يَخْطُبُ، وَعَلَيْهِ خَمِيصَةٌ لَهُ، فَقَالَ: لَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَخْطُبُ وَهُوَ يَقُولُ: “أَنْذَرْتُكُمُ النَّارَ”، فَلَوْ أَنَّ رَجُلًا مَوْضِعَ كَذَا وَكَذَا، سَمِعَ صَوْتَهُ.

a. İsnad Şeması ve Tercüme

Süleymân b. Dâvûd → Şu‘be → Simâk tarikiyle rivâyet edildiğine göre Simâk, Nu‘mân b. Beşîr’i (r.a) üzerinde hamîsa⁴⁵⁹ adlı elbise varken hutbe iradı esnasında Rasûlullah’ın (s.a) hutbede şöyle buyurduğunu işittim dediğini duymuştur: “Ben sizi alev saçan ateşe karşı uyarıyorum”. Nu‘mân (r.a) devamında dedi ki: (Vallahi) eğer bir kişi falan veya filan yerde olsaydı, (yüksek bir tonda ve hararetle konuştuğu için) Onun sesini duyardı”.⁴⁶⁰

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

⁴⁵⁹ Hamîsa: Çizgili siyah elbise (كِسَاءٌ أَسْوَدٌ) olarak adlandırılan bir giysi türüdür. (Bilgi için bk. Battâl el-Yemenî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleymân, “en-Nazmü’l-Müsta‘zeb fî Şerhi Garîbi’l-Mühezzeb”, thk. Mustafâ Abdü’l-Hafîz Sâlim, el-Mektebetü’l-Ticâriyye, Mekke, 2. bs, 1991, C. I, s. 94.)

⁴⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, XXX, 309.

Ele alınan 18360 numaralı *Müsned* rivâyetinin benzerlerine yine aynı kaynakta 18398 ve 18399 numarada rastlanılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde Nu‘mân’dan (r.a) gelen bu rivâyetin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında yer aldığı tespit edilememiştir. İncelenen *Müsned* rivâyetlerinde, genel manayı bozmayacak düzeyde birtakım farklılıklar bulunmakta olup aşağıda tablo halinde gösterilecektir.

18398 numaralı *Müsned* rivâyetinin senedi şu şekildedir:

Muhammed b. Ca‘fer → Şu‘be → Simâk → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁴⁶¹

18399 numaralı *Müsned* rivâyetinin senedi şu şekildedir:

Abdürrezzâk → İsrâîl → Simâk → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁴⁶²

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları altı çizilerek gösterilmiştir:

”أَنْذَرْتُكُمُ النَّارَ، أَنْذَرْتُكُمُ النَّارَ، حَتَّى لَوْ أَنَّ رَجُلًا كَانَ بِالسُّوقِ، لَسَمِعَهُ مِنْ مَقَامِي هَذَا، قَالَ: حَتَّى وَقَعْتُ خَمِيصَةً كَانَتْ عَلَى عَاتِقِهِ عِنْدَ رَجُلَيْهِ“.
(Müsned, 18398)

”أَنْذَرْتُكُمُ النَّارَ، أَنْذَرْتُكُمُ النَّارَ“ حَتَّى لَوْ كَانَ رَجُلٌ كَانَ فِي أَقْصَى السُّوقِ، سَمِعَهُ، وَسَمِعَ أَهْلُ السُّوقِ صَوْتَهُ، وَهُوَ عَلَى الْمَنْبَرِ“.
(Müsned, 18398)

Şuayb el-Arnaût’a göre; ilgili rivâyetin senedi Simâk b. Harb’dan dolayı hasen, geriye kalan râvîleri sika, Süleymân b. Dâvûd dışındaki râvîleri ise *Sahihayn* ricâlindendir.

⁴⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 348-349.

⁴⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 349.

Süleymân b. Dâvûd, müsned sahibi Ebû Davud et-Tayâlisî olup Müslim'in râvîlerindendir. Buhârî, Tayâlisî rivâyetlerini sadece ta'lik maksatlı tahrîc etmiştir.⁴⁶³

c. Açıklama

Konu başlığı altında zikredilen rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a), insanları cehennem ateşine karşı uyarması konu edilmiştir. 18398 ve 18399 numaralı *Müsned* rivâyetlerinde “أَنْذَرْتُكُمُ النَّارَ” ifadesinin iki defa kullanılmış olması Allah Rasûlü'nün (s.a), uyarısını pekiştirmek ve vurgulamak istediğine işaret etmektedir. Keza mezkûr rivâyetlerin son kısmında yer alan “*Rasûlullah (s.a), kürsüde olmasına rağmen pazarda bulunan ahâli bile onu işitirdi*” cümlesi konuşmanın yüksek bir tonda yapıldığını kanıtlamaktadır.

18398 numaralı rivâyette, Hz. Peygamber'in (s.a) üzerinde “خَمِيصَةٌ” adlı bir elbisenin olduğu ve hararetli konuşmasından dolayı bu giysinin sırtından kayıp ayağının dibine düştüğü belirtilmiştir. 18360 numaralı rivâyette ise bu giysinin hutbe iradı esnasında Nu'mân'ın (r.a) üzerinde bulunduğu bilgisi verilmiştir. Nihayetinde hamîsa adlı giysinin Nu'mân'ın (r.a) mı yoksa Hz. Peygamber'in (s.a) mi üzerinde olduğu belirsizdir.

18398 numaralı rivâyette geçen “*Öyle ki, çarşıdakiler benim bulunduğum yerde olsalardı, onu mutlaka işitirlerdi*” ifadesine bakıldığında; Nu'mân'ın (r.a), Rasûlullah'ı (s.a) nerede dinlediği konusu da muğlaktır. Nu'mân'ın (r.a), “*benim bulunduğum yer*” şeklindeki beyânı Rasûlullah'ı (s.a) mescid dışında bir yerde ama mesciddeki konuşmaları duyabileceği ve oraya fazla uzak olmayan bir mesafeden işittiği fikrini ortaya çıkarmaktadır. 18399 numaralı rivâyette “*Rasûlullah (s.a), kürsüde bulunuyordu*” ibaresinden dolayı Hz. Peygamber'in (s.a) mescidde bulunduğu ve bu sözleri kürsüde söylediği anlaşılmaktadır.

⁴⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 309 (Muhakkikin dipnotudur).

Rivâyetlerde, Hz. Peygamber'in (s.a) ses tonu, hitap şekli, üslubu, üzerindeki elbise ve konuşmanın şiddetinden dolayı bu elbisenin yere düştüğü bilgisine yer verilmesi, küçük yaşına rağmen Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) ne kadar iyi bir dinleyici ve gözlemci olduğunu göstermektedir.

21.2. Cehennem Ateşinin Şiddeti

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ يُشِيرُ يَخْطُبُ وَهُوَ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: ”إِنَّ أَهْلَ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، رَجُلٌ يُجْعَلُ فِي أَحْمَصِ قَدَمَيْهِ نَعْلَانِ مِنْ نَارٍ، يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاعُهُ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Yahyâ b. Saîd → Şu'be → Ebû İshâk → Nu'mân b. Beşîr → Rasûlullah tarikiyle gelen rivâyete göre Ebû İshâk şöyle demiştir: Nu'mân b. Beşîr'i (r.a) hutbe irâd ederken dinledim. O şöyle diyordu: Rasûlullah'ı (s.a) şöyle derken işittim: “Şüphesiz ki; kıyamet günü azâb bakımından cehennemliklerin en hafif olanı, ayaklarına ateşten iki nalın giydirilen, bu (azâb) sebebiyle beyni kaynayan kişidir”.⁴⁶⁴

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Ele alınan 18390 numaralı Müsned rivâyetinin bir benzerine yine aynı kaynakta 18413 numarada yer verilmiştir. Benzer metinler *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında 7 yerde tahrîc edilmiştir. Kaynaklara göre dağılımı ise şu şekildedir: *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan 2 rivâyete “Rikâk”, *Sahîh-i Müslim*'deki 4 rivâyete “İmân” ve *Sünen-i Tirmizî*'de yer alan 1 rivâyete “Sıfatü Cehennem” bölümlerinde yer verildiği tespit edilmiştir.

⁴⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 339.

Nu‘mân b. Beşîr (r.a) dışında Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) ve İbn Abbâs’dan (ö. 68/687-88) nakledilen şahit rivâyetler bulunmaktadır.

Rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sahîh-i Buhârî*’de yer alan 2 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Muhammed b. Beşşâr → Gunder → **Şu‘be** → **Ebû İshâk** → **Nu‘mân** → **Rasûlullah,**⁴⁶⁵

Abdullah b. Recâ’ → **İsrâîl** → **Ebû İshâk** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**⁴⁶⁶

***Sahîh-i Müslim*’de yer alan 4 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Yahyâ b. Ebû Bükeyr → Züheyr b. Muhammed → Süheyl b. Ebû Sâlih → Nu‘mân b. Ebû Ayyâş → Ebû Saîd el-Hudrî → **Rasûlullah,**⁴⁶⁷

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Affân → Hammâd b. Seleme → Sâbit → Ebû Osmân en-Nehdî → İbn Abbâs → **Rasûlullah,**⁴⁶⁸

Muhammed b. el-Müsennâ ve İbn Beşşâr → Muhammed b. Ca‘fer → **Şu‘be** → **Ebû İshâk** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah,**⁴⁶⁹

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Ebû Üsâme → A‘meş → **Ebû İshâk** → **Nu‘mân b. Beşîr** → **Rasûlullah.**⁴⁷⁰

***Sünen-i Tirmizî*’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:**

⁴⁶⁵ Buhârî, Rikâk, 51.

⁴⁶⁶ Buhârî, Rikâk, 51.

⁴⁶⁷ Müslim, İmân, 361.

⁴⁶⁸ Müslim, İmân, 362.

⁴⁶⁹ Müslim, İmân, 363.

⁴⁷⁰ Müslim, İmân, 364.

Mahmûd b. Gaylân → Vehb b. Cerîr → Şu‘be → Ebû İshâk → Nu‘mân b. Beşîr
→ Rasûlullah.⁴⁷¹

Karşılaştırılan rivâyetlerin metinleri aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları altı
çizilerek gösterilmiştir:

”إن أهون أهل النار عذاباً يوم القيامة لرجل توضع في أخمص قدميه <u>جمرة</u> يغلي منها دماغه“. (Buhârî, Rikâk, 51)
”إن أهون أهل النار عذاباً يوم القيامة رجل على أخمص قدميه <u>جمرتان</u> يغلي منهما دماغه كما يغلي المرجل بالقمقم“. (Buhârî, Rikâk, 51)
”إِنَّ أَهْلَ النَّارِ عَذَابًا يَنْتَعِلُ بِنَعْلَيْنِ مِنْ نَارٍ، يَغْلِي دِمَاغُهُ مِنْ حَرَارَةِ نَعْلَيْهِ (Müslim, İmân, 361) .“
”أَهْوَنُ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا أَبُو طَالِبٍ، وَهُوَ مُنْتَعِلٌ بِنَعْلَيْنِ يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاغُهُ“. (Müslim, İmân, 362)
”إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَرَجُلٌ تُوضَعُ فِي أَخْمَصِ قَدَمَيْهِ <u>جَمْرَتَانِ</u> ، يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاغُهُ“. (Müslim, İmân, 363)
”إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا مَنْ لَهُ نَعْلَانِ وَشِرَاكَانِ مِنْ نَارٍ، يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاغُهُ <u>كَمَا يَغْلِي الْمِرْجَلُ</u> ، مَا يَرَى أَنَّ أَحَدًا أَشَدُّ مِنْهُ عَذَابًا وَإِنَّهُ لَأَهْوَنُهُمْ عَذَابًا“. (Müslim, İmân, 364)
”إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ فِي أَخْمَصِ قَدَمَيْهِ <u>جَمْرَتَانِ</u> يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاغُهُ“. (Tirmizî, Sıfatü Cehennem, 12)

Şuayb el-Arnaût, rivâyetin isnâd açısından Şeyhayn’a göre sahih olduğu kanaatine
varmıştır.⁴⁷²

⁴⁷¹ Tirmizî, Sıfatü Cehennem, 12.

⁴⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 339 (Muhakkikin dipnotudur).

c. Açıklama

Konu edilen rivâyette, cehennem azâbının en hafifine uğrayacak kişiden bahsedilmekte ve o kişinin ayaklarının altına konulacak olan kor ateşten dolayı beyninin kaynayacağı ifade edilmektedir. Karşılaştırılan rivâyetlerin metinlerine bakıldığında genel itibarıyla benzer olduğu görülmektedir. Ancak “*beynin kaynaması*” durumu farklı örneklemeler yapılarak kimi zaman “*bakır tencere ve dar boğazlı kumkuma (çömlek) adındaki madeni kabın*” kaynamasına kimi zaman ise “*tencerenin kaynamasına*” benzetilmiştir.

Diğer rivâyetlerin aksine Sahîh-i Müslim’de yer alan bir rivâyette, cehennemde en hafif azaba uğrayacak kişinin Ebû Tâlib olduğundan bahsedilmektedir. İlgili rivâyet şu şekildedir: Rasûlullah (s.a): “Cehennemde azâb’ı en hafif olacak kişi Ebû Tâlib’dir. Ona iki nalın giydirilecek, bu sebeple dimağı kaynayacaktır”⁴⁷³ buyurmuştur.

İncelenen kaynaklardaki rivâyetlerin genel olarak cehennem azabıyla ilgili olduğu görülmektedir. Ancak özelde Ebu Talib’in göreceği azabın şiddetinden bahsediyor olma ihtimali de bulunmaktadır.

⁴⁷³ Müslim, İman, 362.

II. MU‘CEMÜ’L-KEBÎR RİVAYETLERİ

1. Evlatlar Arasında Âdil Olmak

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، ثنا هُشَيْمٌ، أَنَا سَيَّارٌ، وَمُغِيرَةُ، وَدَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، وَمُجَالِدٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ:

”نَحَلَنِي أَبِي نُحْلًا - قَالَ إِسْمَاعِيلُ: نَحَلَهُ غُلَامًا - فَقَالَتْ لَهُ أُمِّي عَمْرَةُ بِنْتُ رَوَاحَةَ: أَنْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَشْهَدُ، فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: إِنِّي نَحَلْتُ ابْنِي النُّعْمَانَ نُحْلًا، وَإِنَّ عَمْرَةَ سَأَلَتْنِي أَنْ أَشْهَدَكَ عَلَى ذَلِكَ، فَقَالَ: «لَكَ وَلَدٌ سِوَاهُ؟» فَقُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «وَكُلُّهُمْ أُعْطِيَتْهُمْ مِثْلُ مَا أُعْطِيَ النُّعْمَانُ؟» قَالَ: لَا، قَالَ بَعْضُ هَؤُلَاءِ الْمُحَدِّثِينَ: «هَذَا جَوْرٌ»، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: «هَذِهِ تَلَجْنَةٌ أَشْهَدُ عَلَى هَذَا غَيْرِي»، قَالَ مُغِيرَةُ: «أَلَيْسَ يَسْرُكُ أَنْ يَكُونُوا لَكَ فِي الْبِرِّ وَاللُّطْفِ سَوَاءً؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَأَشْهَدُ عَلَى هَذَا غَيْرِي»، وَذَكَرَ مُجَالِدٌ فِي حَدِيثِهِ: «أَنَّ لَهُمْ عَلَيْكَ مِنَ الْحَقِّ أَنْ تَعْدَلَ بَيْنَهُمْ كَمَا أَنَّ لَكَ مِنَ الْحَقِّ عَلَيْهِمْ أَنْ يَبْرُوكَ».

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel → Babası (Ahmed b. Hanbel) → Hüseyim → Seyyâr ve Mugîre ve Dâvûd b. Ebû Hind ve İsmâîl b. Sâlim ve Mücâlid → Şa‘bî tarihiyle gelen rivâyete göre Nu‘mân b. Beşîr (r.a) şöyle demiştir: “Babam bana bir hibede bulundu” – İsmâîl dedi ki: ‘Nu‘mân’a (babası tarafından) bağışlanan şey bir köledir’-. Annem Amre b. Revâha (babama), Rasûlullah’a (s.a) gidip onu (bu bağışa) şahid tutmasını söyledi. (Bunun üzerine) Beşîr b. Sa‘d Allah Rasûlü’nün (s.a) yanına giderek kendisine bu durumdan bahsetti ve dedi ki: ‘Oğlum Nu‘mân’a bir bağışta bulundum ve (eşim) Amre bu bağışa sizi şahit tutmamı istedi’. Rasûlullah (s.a) (Beşîr’e): ‘Senin ondan başka oğlun (var mı ?)’ diye sordu. Beşîr: ‘Evet’ dedi. Rasûlullah (s.a): ‘Nu‘mân’a verdiğinin bir benzerini diğer çocuklarına da verdin mi?’ dedi. Beşîr: ‘Hayır’ cevabını verdi.

Bu muhaddislerden biri: ‘Bu (bağış) bir zulüm’dür (şeklinde nakletmiştir)’. Onlardan biri: ‘Rasûlullah’ın (s.a) Bu isteğine benden başkasını şahit tut (buyurduğunu söylemiştir). (Râvi) Mugîre şöyle dedi: ‘Onların sana iyilik ve lütuf bakımından eşit olmaları seni sevindirmez mi?’ Beşîr: ‘Evet’ dedi. Rasûlullah (s.a): O halde (niyetlendiğin bu bağışa) benden başkasını şahit tut” buyurdu. (Râvi) Mücâlid’te kendi naklinde şöyle dedi: ‘(Çocukların) arasında adaletli davranman onların hakkı olduğu gibi senin de onlar üzerinde iyi davranılma hakkın vardır’⁴⁷⁴.

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

İlgili rivâyet Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Kebîr* adlı eserinde 845 numarada yer almaktadır. Aynı kaynakta mükerrer rivâyete rastlanılmamıştır. Konu edilen rivâyetin daha önce “Evlatlar arasında âdil olmak” başlığı altında işlenmesi sebebiyle *Kütüb-i Sitte*’de yer alan tahrîcleri ile senedi burada zikredilmeyecektir. *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’de bulunan Nu‘mân rivâyetlerinin bir arada görülmesini sağlamak için metni verilen rivâyetin bu başlık altında zikredilmesi uygun görülmüştür.

2. Diri Diri Gömülen Kız Çocuğu İçin Ödenecek Bedel

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ أَحْمَدَ، ثنا الْحُسَيْنُ بْنُ مَهْدِيٍّ الْأُبُلِّيَّ، ثنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَنَا إِسْرَائِيلُ، ثنا سِمَاكُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ : وَسُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ {وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ} قَالَ: جَاءَ قَيْسُ بْنُ عَاصِمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ”إِنِّي وَأَدْتُ ثَمَانِي بَنَاتٍ لِي فِي الْجَاهِلِيَّةِ“، قَالَ: ”أَعْتَقَ عَنْ كُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهَا رَقَبَةً“، قُلْتُ: ”إِنِّي صَاحِبُ إِبِلٍ“، قَالَ: ”أَهْدِ إِنْ شِئْتَ عَنْ كُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ بَدَنَةً“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

⁴⁷⁴ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, XXIV, 338.

Abdân b. Ahmed → Hüseyin b. Mehdî el-Übüllî → Abdürrezzâk → İsrâîl → Simâk b. Harb zinciriyle yapılan aktarıma göre Nu‘mân b. Beşîr, Ömer b. el-Hattâb’ı şöyle derken işitmiştir: “*Diri diri (toprağa) gömülen kız çocuğuna sorulunca*” âyeti(nin anlamı) soruldu. Ömer b. el-Hattâb (şu olayı anlatarak) cevap verdi: “(Bir keresinde) Kays b. Âsım, Allah Rasûlü’nün (s.a) yanına geldi ve: ‘*Câhiliye döneminde sekiz kız çocuğumu diri diri toprağa gömdüm*’ dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a): ‘*Gömdüğün her bir kız çocuğu için bir köle azat et*’ diye emretti. Kays b. Âsım ‘(ama) benim (kölem yok) develerim var’ deyince Rasûlullah ‘*Öyleyse her bir çocuk için bir deve kurban et*’ diye cevap verdi.⁴⁷⁵

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

İncelen rivâyet *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*’de 863 numarada yer almaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında tahrîc edildiği belirlenememiş olup bu konuda şahit rivâyet de saptanamamıştır.

c. Açıklama

Âyette geçen “*mev’ûde*” kelimesi; Câhiliye döneminde diri diri toprağa gömülen kız çocuğu için kullanılmaktadır.⁴⁷⁶ Ayrıca bu uygulamanın dini metinlerde “*ve’dü’l-benât*” terkihiyle de ifade edildiği kaydedilmektedir.⁴⁷⁷

Kız çocuklarını gömerek öldürmenin belli başlı nedenleri arasında;

- Ekonomik kaygılar,
- Yaşanan kıtlıklardan dolayı çekilen sıkıntılar,
- Kız çocukların başına gelmesi muhtemel fenalıklar,

⁴⁷⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, XVIII, 337.

⁴⁷⁶ Bk. Kapar, Mehmet Ali, “*Mev’ûde*”, *DİA*, XXIX, 491.

⁴⁷⁷ Bk. Yılmaz, Orhan, “*Hadis/Sünnet Işığında Kız Çocuklarına Verilen Değer*”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, S. 8, s. 178.

- Erkek çocuğa nazaran kızın üstlendiği rolün daha önemsiz bulunması,
- Dinî gerekçelerle çocuk kurban edilmesi,
- Doğan çocuğun gayr-ı meşrû, sakat ya da istenmeyen bir özelliğe sahip olması,
- Ailede kız çocuk sayısının fazlalığı zikredilebilir.⁴⁷⁸

Kız çocuklarının diri diri gömülmesi âdetinin ilk olarak ne zaman başladığına dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Arap kabileleri arasında ise en kıskançlarının Rebîa kabilesi olduğu söylenir.⁴⁷⁹ Bu sebeple kız çocuğunun diri diri gömülme âdetinin ilk olarak bu kabilede başladığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan bu âdetin daha çok bedeviler arasında yaygın olduğu ve özellikle Temîm kabilesi ile başladığı⁴⁸⁰ kaydedilmektedir. İlgili rivâyette 8 kızını öldürdüğünü söyleyen Kays b. Âsım'ın da (ö. 47/667) Temîm kabilesine mensup olduğu⁴⁸¹ belirtilerek bu uygulamayı başlatan ilk kişinin kendisi olduğu öne sürülmektedir.⁴⁸²

Yapılan bir araştırmada çocuklarını öldürenler kişiler ve mensubu oldukları kabileler şu şekilde gösterilmiştir:⁴⁸³

KİŞİLER

Kays b. Âsım

Kebîre bt. Ebî Süfyân

KABİLELERİ

→ Temîm

→ Huzâa veya Sakîf

⁴⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Demircan, Adnan, “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2004, C. II, S. 3, s. 29.

⁴⁷⁹ Detaylı bilgi için bk. Acarlıoğlu, Ahmet, “Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2019, 23/ 1, s. 448.

⁴⁸⁰ Bk. Acarlıoğlu, Ahmet, a.g.m., s. 448.

⁴⁸¹ Kays. b. Âsım hakkında detaylı bilgi için bk. Ateş, Ali Osman, “Kays b. Âsım”, *DİA*, XXV, 90.

⁴⁸² Söz konusu uygulamayı başlatan ilk kişi hakkında bk. Yıldırım, Yavuz, İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, S. 7, s. 87.

⁴⁸³ Çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldüren kişiler ve bağlı oldukları kabilelere ait tablo gösterimi için bk. Demircan, Adnan, a.g.m., s. 29.

Müleyke → Mezhic

Nu‘aym b. Ka‘neb er-Riyâhî → Temîm

Ubeydullah b. Ebî Müleyke’nin Annesi → Temîm

Zühre b. Kılâb → Kureyş

Yukarıda isimleri ve kabileleri verilen kişilerden yola çıkarak çocukların diri diri gömülme âdetinin; bedevîler arasında yaygınlaştığı, genel değil bölgesel bir uygulama olduğu, ağırlıklı olarak Temîm kabilesinde uygulandığı ayrıca onun dışındaki 3 - 4 kabilede bu vahşetin vuku bulduğunu söylemek gerekir.

Kaynaklarda kız çocuklarını diri diri toprağa gömme uygulamasına karşı çıkanların olduğu da kaydedilmektedir. Örneğin Temim kabilesi mensuplarından Ferezdak’ın (ö. 115/733) dedesi Sa’sa b. Nâciye el-Mücâşî’nin (ö. 9/630) Câhiliye döneminde 360 kadar çocuğu kurtardığı aktarılmaktadır.⁴⁸⁴

Bu vahşi uygulamaya, Kur’ân-ı Kerîm’de şu âyetlerle dikkat çekilmiştir:

*“Onlardan birine bir kız (çocuğu) müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir.”*⁴⁸⁵

*“Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda...”*⁴⁸⁶

*“Bunun gibi ortakları müşriklerden çoğuna, çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar”*⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 9, s. 20.

⁴⁸⁵ Bk. Zuhrûf, 43/17.

⁴⁸⁶ Bk. Tekvîr, 81/8-9.

⁴⁸⁷ Bk. En‘âm, 6/137.

Verilen âyet örneklerinden de görüleceği üzere kız çocuklarının diri diri gömülme uygulaması en başta Kur’ân’ın karşı çıktığı bir durumdur ve âyetlerde bu uygulamanın çirkin bulunup yasaklandığı bildirilmektedir.

Örneğin “*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır*”⁴⁸⁸ âyetinde fakirlik korkusuyla çocuk öldürmenin büyük günahlar arasında sayıldığı belirtilmiştir.

Bir başka âyette Yüce Allah, “*Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zinâ etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlama dile*”⁴⁸⁹ buyurmaktadır. Hz. Peygamber’e (s.a) gelerek biat etmek isteyen mü’minlerin bir daha yapmamak üzere söz verdikleri günahlar arasında “çocuklarını öldürmeyecekleri” de yer almaktadır. Buradan hareketle çocukların diri diri toprağa gömülmesinin; insanlık dışı bir uygulama olduğu, büyük günahlardan sayıldığı ve yasaklandığı anlaşılmaktadır.

Aşağıda verilecek rivâyetler İslâm’ın kız çocuklarına verdiği değeri ortaya koymaktadır:

“*Aziz ve Yüce olan Allah, annelere saygısızlık etmeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi, hak etmediğini istemeyi size haram kılmıştır.*”⁴⁹⁰

“*Kimin bir kızı olur, onu diri diri gömmez, hor görmez ve oğlunu kızından üstün görmezse, Allah onu cennete koyar.*”⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Bk. İsrâ, 17/31.

⁴⁸⁹ Bk. Mümtehine, 60/12.

⁴⁹⁰ Müslim, Akdiye, 12.

“Her kim üç kızın geçimini üzerine alarak onları (İslam terbiyesi üzere) terbiye eder, evlendirir ve (evlendirdikten sonra da) onlara (olan) iyiliğini sürdürürse onun için (mükâfat olarak) cennet vardır.”⁴⁹²

“Kim kızları ile imtihan edilir de onlara karşı güzel davranışlar sergilerse o kızlar onunla cehennem arasında perde olur.”⁴⁹³

Sonuç olarak Câhiliye döneminde yapılan bu vahşi, insanlık dışı uygulamanın genele mâl edilmemesi gerekmektedir. Özellikle bedevî kabileler arasında yaygın olan bu âdetin medenî Araplar arasında var olmadığı söylenebilir. Çocukların söz konusu şekilde öldürülmeleri Kur’ân’da ve sünnette eleştirilerek kesin bir dille yasaklanmış, kız çocuklarının erkek çocuklardan ayrı tutulmaması gerektiği ifade edilerek onları hakkıyla yetiştiren kişiye cennet vad edilmiştir.

3. Mülkiyet Hakkı

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، ثنا الْحَكَمُ بْنُ مُوسَى، ثنا يَحْيَى بْنُ حَمْرَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْأَيْلِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ بْنِ حُسَيْنٍ، يَقُولُ:

خَرَجَ الْحُسَيْنُ وَهُوَ يُرِيدُ أَرْضَهُ الَّتِي بِظَاهِرِ الْحَرَّةِ، وَنَحْنُ نَمْشِي إِذْ أَدْرَكَنَا النُّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ عَلَى بَغْلَةٍ فَنَزَلَ، فَقَرَّبَهَا إِلَى الْحُسَيْنِ، فَقَالَ: ارْكَبْ يَا عَبْدَ اللَّهِ، فَكَرِهَ ذَلِكَ فَلَمْ يَزَلْ ذَلِكَ مِنْ أَقْسَامِ النُّعْمَانِ عَلَيْهِ حَتَّى أَطَاعَ لَهُ الْحُسَيْنُ بِالرُّكُوبِ قَالَ: أَمَا إِذْ أَقْسَمْتُ فَقَدْ كَلَّفْتَنِي مَا أَكْرَهُ فَارْكَبْ عَلَى صَدْرِ دَابَّتِكَ، فَسَارِدُفَكَ، فَأَتَيْ سَمِعْتُ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الرَّجُلُ أَحَقُّ بِصَدْرِ دَابَّتِهِ وَصَدْرِ فِرَاشِهِ وَالصَّلَاةُ فِي مَنْزِلِهِ إِلَّا إِمَامًا يَجْمَعُ النَّاسَ عَلَيْهِ» فَقَالَ النُّعْمَانُ: صَدَقْتُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ رَسُولَ اللَّهِ، سَمِعْتُ أَبِي بِشِيرًا يَقُولُ كَمَا قَالَتْ: فَاطِمَةُ، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: «إِلَّا مَنْ أَدَانَ فَرَكِبَ حُسَيْنٌ عَلَى السَّرَجِ وَرَدَفُهُ الْأَنْصَارِيُّ».

⁴⁹¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121.

⁴⁹² Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121.

⁴⁹³ Müslim, Birr, 46.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Ali b. Abdülazîz → Hakem b. Mûsâ → Yahyâ b. Hamza → Hakem → Abdullâh el-Eylî tarikiyle nakledilen rivâyete göre Abdullah, **Muhammed b. Ali b. Hüseyin**'den şöyle işitmiştir: Hüseyin Harre'de ki arazisine doğru yola çıkmıştı. Yolda katırına binmiş bir halde olan **Nu'mân b. Beşîr**'e (r.a) denk geldik. Nu'mân bineğinden indi ve (bineği) Hüseyin'e yaklaştırarak 'Bin ey Allah'ın kulu!' dedi. Hüseyin bunu yapmayı istemedi ancak Nu'mân'ın (r.a) binme teklifini kabul etti ve dedi ki 'Madem yemin ederek beni istemediğim bir şeyi yapmaya ikna ettin. Öyleyse hayvanın ön tarafına sen bin bende senin ardına bineceğim. Zira ben Muhammed'in (s.a) kızı Fatıma'yı şöyle naklederken işittim: 'Bir kimse hayvanın önüne binmeye, yatağının başına yatmaya ve bir imam insanları ardında toplamadığı sürece evinde namaz kıldırmaya daha layıktır, hak sahibidir'. Nu'mân (r.a) dedi ki: 'Allah Rasûlü Muhammed'in (s.a) kızı Fatıma (r.a) doğru söylemiştir. Ben babam Beşîr'den, Fatıma'nın (r.a) aktarmış olduğu şeyin aynısını işittim fakat şu ilave vardı 'Ancak binek sahibi binilmesine izin verirse hariç'. Böylece Hüseyin hayvanın ön tarafına, Ensârlı da (Nu'mân'da) ardına bindi'.⁴⁹⁴

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Metni verilen rivâyet *el-Mu'cemü'l-Kebîr* adlı eserde 1025 numarada yer almaktadır. *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında ise tahrîc edildiği belirlenememiş, benzer rivâyette saptanamamıştır.

c. Açıklama

İlgili rivâyet binek hayvanının önüne binmekte ki önceliği konu etmektedir. Rasûlullah'ın (s.a) beyanından; binek sahibinin bineğe, ev sahibinin yatağın baş kısmına

⁴⁹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXII, 414.

yatmasında öncelik sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Aslında konu edilen rivâyetin doğrudan mülkiyet hakkına dikkat çektiği düşünülmektedir.

Söz konusu rivâyette hayvanın önüne binmekle ilgili bir durumun yaşanmasına rağmen yaşanan bu hadiseden 3 farklı hüküm gün yüzüne çıkmaktadır.

Mülkiyet, “bir eşya üzerinde hak sahibine ait diğer tüm şahısların hâkimiyet ve müdahale alanından çıkarılmış en geniş bir ihtisas ve öncelik yetkisi”⁴⁹⁵ olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle hak sahibinin elinin altındaki malını veya eşyasını kullanmadaki tasarruf kendisine aittir ve bu konuda öncelik sahibidir.

Kitap ve sünnette mülkiyet hakkına işaret eden deliller bulunmaktadır. Örneğin Yâsîn Sûresinde yer alan âyette, “Görmezler mi ki kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık. Bunları kendilerine boyun eğdirdik ki bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler”⁴⁹⁶ buyrularak insanın sahip olduklarının Allah tarafından kendilerine bahşedildiği bildirilmektedir.

“Müslümanın, diğer Müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır”⁴⁹⁷, “Kim malı(nı korurken) öldürülürse şehittir”⁴⁹⁸ rivâyetleri de kişinin elinin altında olan malın gasb edilmesini mülkiyet hakkının ihlali saymıştır. Zikredilen bu rivâyetlerde Allah Rasûlü (s.a) bu hak ihlallerini yasaklayarak haram kılmıştır.

III. KÜTÜB-İ SİTTE’DEKİ ZEVÂİD RİVAYETLERİ

1. İnsanlarla, “Lâ İlâhe İllallâh” Deyinceye Kadar Savaşmak

⁴⁹⁵ Mülkiyet hakkında detaylı bilgi için bk. Özdemir, Recep, “İslâm Hukukuna Göre Mülkiyet ve Mülkiyetin Temellendirilmesi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, S. 31, s. 263-264.

⁴⁹⁶ Yâsîn, 36/71-72.

⁴⁹⁷ Tirmizî, Birr, 18.

⁴⁹⁸ Tirmizî, Diyât, 21.

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سِمَاكِ، عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ:

كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَسَارَهُ، فَقَالَ: «اقتُلوه»، ثُمَّ قَالَ: «أَيْشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟» قَالَ: نَعَمْ، وَلَكِنَّمَا يَقُولُهَا تَعَوُّذًا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا تَقْتُلُوهُ، فَإِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ".

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Muhammed b. Abdullâh b. el-Mübârek → Esved b. Âmir → İsrâîl → Simâk
tarikiyle nakledilen rivâyete göre Nu‘mân b. Beşîr (r.a) şöyle haber vermiştir: “(Bir gün) Rasûlullah’ın (s.a) beraberinde idik. Bir adam gelerek Rasûlullah’a (s.a) bir şeyler fısıldadı. Rasûlullah’ta (s.a): ‘Öldürün onu’ buyurdu. Sonra ‘Allah’tan başka ilâh olmadığına şahadet ediyor mu?’ diye sordu. (Orada bulunanlar) ‘Evet’ dediler ve şöyle eklediler: “O canını kurtarmak için söylüyor.” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a): “(Öyleyse) Onu öldürmeyin, Ben insanlarla ‘Lâ ilâhe illallah’ deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bu sözü söyledikleri takdirde haklı bir (gerekçe) olmadıkça kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. (İç durumlarının) hesapları ise Allah’a kalmıştır.”⁴⁹⁹

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Metni verilen Nu‘mân rivâyeti, *Sünen-i Nesâî*’nin “Tahrîmü’ d-Dem” bölümünde yer almaktadır. Benzer rivâyetlerin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında 47 yerde ve birbirinden farklı bölümlerde tahrîc edildiği belirlenmiştir. Söz konusu rivâyetin kaynaklara göre dağılımı şu şekildedir:

⁴⁹⁹ Nesâî, Tahrîmü’ d-Dem, 1.

Sahîh-i Buhârî'deki 6 rivâyetin; “İmân”, “Salât”, “Zekât”, “Cihâd”, “İstîtâbetü'l-Mürteddîn” ve “İ'tisâm”,

Sahîh-i Müslim'deki 7 rivâyetin; “İmân”,

Sünen-i İbn Mâce'deki 5 rivâyetten 3'ünün “Fiten”, 2'sinin “Mukaddime”,

Sünen-i Ebû Dâvûd'daki 4 rivâyetten 3'ünün “Cihâd”, 1'inin “Zekât”,

Sünen-i Tirmizî'deki 4 rivâyetten 3'ünün “İmân”, 1'inin “Tefsîrü'l-Kur'ân” ve

Sünen-i Nesâî'deki 22 rivâyetten 15'inin “Tahrîmü'd-Dem”, 5'inin “Cihâd”, 1'er rivâyetin ise “Zekât” ve “İmân ve Şerâ'i'uhû” bölümlerinde tahrîc edildiği tespit edilmiştir. İlâveten *Sünen-i Nesâî*'de yer alan 1 rivâyet mevkûf, geriye kalan tüm rivâyetler merfû' hükmündedir.

Toplamda incelenen 47 rivâyetin; 28'i Ebû Hüreyre'den; 9'u Enes b. Mâlik'ten; 3'ü Amr b. Evs'ten; 2'ser rivâyetin; Abdullâh b. Ömer, Câbir, Mervân b. Muâviye'den; 1 rivâyetin ise Muâz b. Cebel'den nakledildiği saptanmıştır. Ayrıca konu başlığı altında yer verilen rivâyet dışında, Nu'mân rivâyetinin *Kütüb-i Sitte* musanniflerince kitaplarına alınmadığı görülmüştür.

Tespit edilen çok sayıdaki rivâyetin metnine bakıldığında farklılıklar bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar konunun uzatılmaması adına tablo halinde gösterilmeyip açıklamalar kısmında ifade edilecektir.

Elde edilen rivâyetlerin senedi aşağıda verilmiştir.

***Sahîh-i Buhârî*'de yer alan 6 rivâyetin senedi şu şekildedir:**

Abdullâh b. Muhammed el-Müsnedî → Ebû Ravh el-Haramî b. Umâre → Şu'be → Vâfid b. Muhammed → İbn Ömer → Rasûlullah,⁵⁰⁰

Nuaym → İbnü'l-Mübârek → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik → Rasûlullah,⁵⁰¹

Ebü'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi' → Şuayb b. Ebû Hamza → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. 'Utbe b. Mes'ûd → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁰² (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Ebü'l-Yemân → Şuayb → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁰³

Yahyâ b. Bekîr → Leys → Ukayl → İbn Şihâb → Ubeydullâh b. Abdullâh b. 'Utbe → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁰⁴ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Kuteybe b. Saîd → Leys → Ukayl → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. 'Utbe → Ebû Hüreyre → Rasûlullah.⁵⁰⁵ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Sahîh-i Müslim'de yer alan 7 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe b. Saîd → Leys b. Sa'd → Ukayl → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. 'Utbe b. Mes'ûd → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁰⁶ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Ebü't-Tâhir ve Harmele b. Yahyâ ve Ahmed b. Îsâ → İbn Vehb → Yûnus → İbn Şihâb → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁰⁷

⁵⁰⁰ Buhârî, İmân, 15.

⁵⁰¹ Buhârî, Salât, 28.

⁵⁰² Buhârî, Zekât, 1.

⁵⁰³ Buhârî, Cihâd, 101.

⁵⁰⁴ Buhârî, İstîtâbetü'l-Mürteddîn, 3.

⁵⁰⁵ Buhârî, İ'tisâm, 2.

⁵⁰⁶ Müslim, İmân, 32.

⁵⁰⁷ Müslim, İmân, 33.

Ahmed b. Abdet'ed-Dabbî → Abdülazîz ed-Derâverdî → Alâ' (ﺡ) Ümeyye b. Bistâm → Yezîd b. Zürey' → Ravh → Alâ' b. Abdurrahmân b. Ya'kûb → Babası (Abdurrahmân b. Ya'kûb) → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁰⁸

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Hafs b. Gıyâs → A'meş → Ebû Süfyân → Câbir → Ebû Sâlif → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁰⁹

Ebû Gassân el-Mismeî Mâlik b. Abdülvâhid → Abdülmelik b. es-Sabbâh → Şu'be → Vâkıd b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullâh b. Ömer → Babası (Muhammed b. Zeyd) → Abdullâh b. Ömer → Rasûlullah,⁵¹⁰

Süveyd b. Saîd ve İbn Ebû Ömer → Mervân el-Fezârî → Ebû Mâlik (Ebû Abdullâh Mervân b. Muâviye el-Fezâî → Babası (Mervân b. Muâviye) → Rasûlullah,⁵¹¹

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Ebû Hâlid el-Ahmer (ﺡ) Züheyr b. Harb → Yezîd b. Harûn → Ebû Mâlik → Babası (Mervân b. Muâviye) → Rasûlullah.⁵¹²

Sünen-i İbn Mâce'de yer alan 5 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Ahmed b. el-Ezher → Ebu'n-Nadr → Ebû Ca'fer → Yûnus → Hasan → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵¹³

Ahmed b. el-Ezher → Muhammed b. Yûsuf → Abdülhamîd b. Behrâm → Şehr b. Havşeb → Abdurrahmân b. Ganm → Muâz b. Cebel → Rasûlullah,⁵¹⁴

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Ebû Muâviye ve Hafs b. Gıyâs → A'meş → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵¹⁵

⁵⁰⁸ Müslim, İmân, 34.

⁵⁰⁹ Müslim, İmân, 35.

⁵¹⁰ Müslim, İmân, 36.

⁵¹¹ Müslim, İmân, 37.

⁵¹² Müslim, İmân, 38.

⁵¹³ İbn Mâce, Mukaddime, 9.

⁵¹⁴ İbn Mâce, Mukaddime, 9.

Süveyd b. Saîd → Ali b. Müshir → A‘meş → Ebû Süfyân → Câbir → Rasûlullah,⁵¹⁶

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe → Abdullah b. Bekr es-Sehmî → Hâtim b. Ebû Sagîre → Nu‘mân b. Sâlim → Amr b. Evs → Rasûlullah.⁵¹⁷

Sünen-i Ebû Davûd’da yer alan 4 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe b. Saîd es-Sekafî → Leys → Ukayl → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. ‘Utbe → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵¹⁸ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Müsedded → Ebû Muâviye → A‘meş → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵¹⁹

Saîd b. Ya‘kûb et-Talgânî → Abdullâh b. el-Mübârek → Humejd → Enes → Rasûlullah,⁵²⁰

Süleymân b. Dâvud el-Mehrî → İbn Vehb → Yahyâ b. Eyyûb → Humejd et-Tavîl → Enes b. Mâlik → Rasûlullah.⁵²¹

Sünen-i Tirmizî’de yer alan 4 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Hennâd → Ebû Muâviye → A‘meş → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵²²

Kuteybe → Leys → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. ‘Utbe b. Mes‘ûd → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵²³ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

⁵¹⁵ İbn Mâce, Fiten, 1.

⁵¹⁶ İbn Mâce, Fiten, 1.

⁵¹⁷ İbn Mâce, Fiten, 1.

⁵¹⁸ Ebû Dâvûd, Zekât, 1.

⁵¹⁹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 104.

⁵²⁰ Ebû Dâvûd, Cihâd, 104.

⁵²¹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 104.

⁵²² Tirmizî, İmân, 1.

⁵²³ Tirmizî, İmân, 1.

Saîd b. Ya'kûb et-Tâligânî → İbnü'l-Mübârek → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik → Rasûlullah,⁵²⁴

Muhammed b. Beşşâr → Abdurrahmân b. Mehdî → Süfyân → Ebü'z-Zübeyr → Câbir → Rasûlullah.⁵²⁵

Sünen-i Nesâî'de yer alan 21 rivâyetin senedi şu şekildedir:

Kuteybe → Leys → Ukayl → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. 'Utbe b. Mes'ûd → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵²⁶ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Yûnus b. Abdü'l-'Alâ ve Hâris b. Miskîn → İbn Vehb → İbn Şihâb → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵²⁷

Kesîr b. Ubeyd → Muhammed b. Harb → ez-Zübeydî → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵²⁸ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Ahmed b. Muhammed b. Mugîre → Osmân b. Saîd → Şuayb → Zührî → Ubeydullâh (٢) Kesîr b. Ubeyd → Bakıyye → Şuayb → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. 'Utbe b. Mes'ûd → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵²⁹ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Ahmed b. Süleymân → Müemmel b. el-Fadl → Velîd → Şuayb b. Ebû Hamza ve Süfyân b. Uyeyne → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵³⁰ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

⁵²⁴ Tirmizî, İmân, 2.

⁵²⁵ Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 77.

⁵²⁶ Nesâî, Zekât, 3.

⁵²⁷ Nesâî, Cihâd, 1.

⁵²⁸ Nesâî, Cihâd, 1.

⁵²⁹ Nesâî, Cihâd, 1.

⁵³⁰ Nesâî, Cihâd, 1.

Muhammed b. Beşşâr → Amr b. Âsım → İmrân Ebü'l-Avvâm el-Kattân → Ma'mer → Zührî → Enes b. Mâlik → Rasûlullah,⁵³¹ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Ahmed b. Muhammed b. el-Mugîre → Osmân → Şuayb → Zührî (٢) Amr b. Osmân b. Saîd b. Kesîr → Babası (Osmân b. Saîd) → Şuayb → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵³²

Harûn b. Muhammed b. Bekkâr b. Bilâl → Muhammed b. Îsâ (İbn Sümei') → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik → Rasûlullah,⁵³³

Muhammed b. Hâtım b. Nuaym → Hibbân → Abdullâh → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik → Rasûlullah,⁵³⁴

Muhammed b. Beşşâr → Amr b. Âsım → İmrân Ebü'l-Avvâm → Ma'mer → Zührî → Enes b. Mâlik → Rasûlullah,⁵³⁵ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Kuteybe b. Saîd → Leys → Ukayl → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. 'Utbe → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵³⁶ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Ziyâd b. Eyyûb → Muhammed b. Yezîd → Süfyân → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. 'Utbe → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵³⁷ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Hâris b. Miskîn → İbn Vehb → Yûnus → İbn Şihâb → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵³⁸

⁵³¹ Nesâî, Cihâd, 1.

⁵³² Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 1.

⁵³³ Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 1.

⁵³⁴ Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 1.

⁵³⁵ Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 1.

⁵³⁶ Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 1.

⁵³⁷ Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 1.

⁵³⁸ Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 1.

Ahmed b. Muhammed b. el-Mugîre → Osmân → Şu‘be → Zührî → Ubeydullâh b. Abdullâh b. ‘Utbe → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵³⁹ (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)

Ahmed b. Muhammed b. el-Mugîre → Osmân → Şu‘be → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁴⁰

Ahmed b. Süleymân → Müemmel b. el-Fadl → Velîd → Şuayb b. Ebû Hamza ve Süfyân b. Uyeyne → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre → (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer),⁵⁴¹

Muhammed b. Abdullâh b. el-Mübârek → Ebû Muâviye (ح) Ahmed b. Harb → Ebû Muâviye → A‘meş → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁴²

İshâk b. İbrâhîm → Ya‘lâ b. Ubeyd → A‘meş → Ebû Süfyân → Câbir → Ebû Sâlih → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁴³

Kâsım b. Zekerıyyâ b. Dînâr → Ubeydullâh b. Mûsâ → Şeybân → Âsım → Ziyâd b. Kays → Ebû Hüreyre → Rasûlullah,⁵⁴⁴

Muhammed b. Beşşâr → Muhammed → Şu‘be → Nu‘mân b. Sâlim → Evs → Rasûlullah,⁵⁴⁵

Harûn b. Abdullâh → Abdullâh b. Bekr → Hâtım b. Ebû Sagîre → Nu‘mân b. Sâlim → Amr b. Evs → Rasûlullah,⁵⁴⁶

⁵³⁹ Nesâî, Tahrîmü’ d-Dem, 1.

⁵⁴⁰ Nesâî, Tahrîmü’ d-Dem, 1.

⁵⁴¹ Nesâî, Tahrîmü’ d-Dem, 1.

⁵⁴² Nesâî, Tahrîmü’ d-Dem, 1.

⁵⁴³ Nesâî, Tahrîmü’ d-Dem, 1.

⁵⁴⁴ Nesâî, Tahrîmü’ d-Dem, 1.

⁵⁴⁵ Nesâî, Tahrîmü’ d-Dem, 1.

⁵⁴⁶ Nesâî, Tahrîmü’ d-Dem, 1.

Muhammed b. Hâtim b Nuaym → Hibbân → Abdullâh → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik → Rasûlullah.⁵⁴⁷

c. Açıklama

İlgili rivâyette Rasûlullah'ın yanına bir adam gelerek bir şeyler fısıldamıştır. Allah Rasûlü de (s.a) 'Öldürün onu' buyurmuş sonra adamın, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahadet ettiğini söylemesi üzerine Rasûlullah (s.a) söz konusu adamın öldürülmemesini istemiş ve "Ben insanlarla 'Lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar savaşmakla emrolundum buyurmuştur.

Çok sayıda benzerine rastlanan rivâyetin metinlerinde ziyadelerin ve bağlam farklılıklarının bulunduğu görülmektedir. Söz konusu ziyadelerin tasnifi sonucu yaklaşık 4 farklı metin⁵⁴⁸ grubundan söz edilebilir. Bu metinlerden ilki ve en uzun olanı Ebû Hüreyre'den (r.a) nakledilen şu rivâyettir:

"Rasûlullah vefat edince Ebû Bekir (r.a) halîfe oldu. Halîfe seçildikten sonra Araplardan bazıları İslâm dininden dönerek irtidâd ettiler. Ebû Bekir de bunlarla savaşmak için ordu hazırlamaya başladı. Bunun üzerine Ömer, Ebû Bekir'e (r.a) şöyle dedi: 'Sen bu dinden dönenlerle nasıl savaşacaksın? Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmamış mıydı': *"İnsanlar 'Lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar savaşmam emredildi. Her kim "Lâ ilâhe illallah" der ve Müslüman olursa, canını ve malını bizden korumuş olur. Ancak Allah'ın yasalarına göre yapıp yapmayacağı şeylerden dolayı insanların hesabını Allah görecektir."*

⁵⁴⁷ Nesâî, İmân ve Şerâi'uhû, 15.

⁵⁴⁸ Yapılan bir araştırmada da ilgili rivâyetler tasnif edilerek, 4 farklı metin grubunun ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Söz konusu çalışma için bk. Akgün, Hüseyin, "Umirtu en Ukâtile'n-Nâse" Hadisinin Rivâyet Farklılıkları Hakkında Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 14, S. 2, 2014, s. 86.

Ömer'in (r.a) bu sözüne Ebû Bekir (r.a) şu karşılığı verdi: “Namazla zekâtın arasını ayıranlara (namazın farz olduğunu kabul edip zekâta karşı çıkanlara) ben mutlaka savaş açarım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Allah’a yemin olsun ki Rasûlullah’a (s.a) verdikleri bir yuları bile zekât olarak vermezler ise onlarla savaşırım. (Bu sözler üzerine) Ömer (r.a) şöyle dedi: “Allah’a yemin ederim ki zekât vermeyenlerle savaş konusunda Ebû Bekir’in (r.a) fikrini kabul edişimin sebebi Allah’ın onun kalbine doğruyu ilham ettiğini görmemdir. Onun hak üzere olduğunu böylece bilmiş oldum”.⁵⁴⁹

Ebû Hüreyre’den (r.a) nakledilen 28 rivâyetin 14’ünde ve Enes b. Mâlik’ten gelen bazı rivâyetlerde, “irtidâd edenlerle savaş” konusunda Hz. Ebû Bekir (r.a) ile Hz. Ömer (r.a) arasında geçen konuşmanın yer aldığı kaydedilmiştir. Diğer nakillerde ise bu detaylar bulunmamaktadır.

İkinci grupta bulunan metinler, Ebû Hüreyre’nin geriye kalan 14 nakli ile Amr b. Evs, Câbir ve Mervân b. Muâviye rivâyetlerini kapsamaktadır. Söz konusu aktarımlarda Hz. Ebû Bekir (r.a) ile Hz. Ömer arasındaki konuşmanın ve açıkça irtidâd olayının anlatılmadığı belirlenmiştir. İkinci metin grubunun örneği aşağıda verilmiştir.

Ebû Hüreyre’den (r.a) şöyle rivâyet edilmiştir: “Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: “*Lâ ilâhe illallah*” deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Kim ‘*Lâ ilâhe illallah*’ deyip imân ederse, malını ve canını benden kurtarmış olur. Ancak Allah’ın yasalarına göre yapıp yapmayacağı şeylerden dolayı hesabını Allah görecektir”.⁵⁵⁰

⁵⁴⁹ Nesâî, Zekât, 3.

⁵⁵⁰ İbn Mâce, Fiten, 1.

Üçüncü grup metinler, “...Kıblemize dönerlerse, kestiklerimizi yerlerse, bizim gibi namaz kılarlarsa kanlarına ve mallarına dokunmamız haram olur...”⁵⁵¹ ziyadesinin bulunduğu Enes b. Mâlik nakillerini içermektedir.

Diğer grup rivâyetler ise Allah Rasûlü’nün (s.a), şehâdet getirip, namazını kılan ve zekâtını verenler dışındaki kimselerle savaşmasının emredildiği rivâyetlerdir.

Söz konusu rivâyetlerdeki temel vurgu, “Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum” hükmüdür. Bu da gösteriyor ki; rivâyetlerin önü ve arkası farklı olsa da Rasûlullah (s.a) böyle bir beyanda bulunmuştur.

Çok sayıdaki farklı metin göz önüne alındığında rivâyetlerle alakalı şu ihtimaller öne çıkmaktadır:

Rasûlullah (s.a) ilgili rivâyetin farklı vecihlerini muhtelif olay ve zamanlarda dile getirmiştir. Nakillerdeki çeşitlilik bundan kaynaklanıyor olabilir.

Rivâyetlerin bazısında namaz ve zekât gibi ibadetlerin sayılması, bazısında ise gayr-i Müslimlerin Kâbe’ye yönelmeleri ve Müslümanların kestikleri hayvanları yemeleri halinde canlarını kurtulacaklarının ifade edilmesi; Rasûlullah’ın (s.a) hitabet özelliklerinden olan muhatabın durumuna göre konuşmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Yani muhatabın ibâdete önem göstermesi, ihtiyaç duyduğu bilginin karşılanması, dini sorumluluklar bakımından eksikliklerini gidermesi gibi sebeplerle, mezkûr rivâyetin farklı kişilere farklı şekilde ifade edildiği şeklinde yorumlanabilir.

Nu‘mân rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a) yanına gelen bir adama hitaben “*umirtu en ukâtile ’n-nâse*” sözlerini söylemiştir. Yani aslında münferit bir bağlayıcılık içermektedir. Belki de rivâyet ilk olarak bu olay esnasında söylendi ve sonrasında genele mâl edildi. Ya

⁵⁵¹ Buhârî, Salât, 28.

da rivâyetin özünü oluşturan “*insanlarla savaşmakla emrolundum*” kısmı taslak olarak alındı ve başka olay ve durumlarla irtibatlandırıldı.

Ridde olayları esnasında Hz. Ebû Bekir (r.a) ve Hz. Ömer’in (r.a) söz konusu rivâyet üzerinde konuşmaları özellikle bir kısım Ebû Hüreyre (r.a) rivâyetlerinin farklı zamanlara ait olduğunu göstermektedir. Çünkü Ridde olayları, Allah Rasûlü’nün (s.a) ahirete irtihalinden sonra vuku bulmuş ve Hz. Ebû Bekir (r.a) Rasûlullah’ın (s.a) bu konudaki hükmünü mürtedlere uygulamıştır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse; üzerinde durulan, Nu‘mân’dan da 1 kez aktarılan bu rivâyet grubunun çok sayıda tahrîc edildiği ve ilgili metnin öncesi ve sonrasında ziyadelerin bulunduğu belirlenmiştir. Söz konusu rivâyetin sebep-i vürudunu tayin etmenin, hangi olay üzerine, nerede ve kimlere söylendiğini ortaya koymanın kolay olmadığı aşikârdır.

İlgili rivâyet hakkında yapılan bir araştırma da söz konusu aktarıma dair şu değerlendirmeler yapılmaktadır:

“Umirtu en ukâtile’n-nâse” hadisinin, zabt yönünden zayıf bazı râvilerin yanlış rivâyetleri sonucunda zaman içerisinde dört farklı rivâyetinin ortaya çıktığı sonucuna ulaştık. Ebû Hüreyre ve İbn Ömer rivâyetlerinde idrâc kaynaklı hatalar bulunduğunu, Enes ve Muâz rivâyetlerinin ise diğer bazı hadislerle karıştırıldığını söyleyebiliriz. Bunlar arasında en çok dikkat çeken ve kasıt olabileceğini düşündüğümüz yegâne rivâyet olan Enes’in İmrân el-Kattân rivâyetinde ise asıl rivâyetteki diyalog tamamen ters yüz edilerek farklı bir metin ortaya çıkarılmıştır.”⁵⁵²

2. Ölüye Ağlamaktan Nehiy

⁵⁵² Bk. Akgün, Hüseyin, *a.g.m.*, s. 86.

حدثني عمران بن ميسرة حدثنا محمد بن فضيل عن حصين عن عامر عن النعمان بن بشير رضي الله عنهما قال:

”أغمي على عبد الله بن رواحة فجعلت أخته عمرة تبكي وا جبلاه وا كذا وكذا تعدد عليه فقال حين أفاق ما قلت شيئاً إلا قيل لي أنت كذلك“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

İmrân b. Meysere → Muhammed b. Fudayl → Husayn → Âmir tarikiyle gelen rivâyete göre Nu‘mân b. Beşîr (r.a) şöyle demiştir: Abdullah b. Revâha bayıldığında kız kardeşi Amre (onu öldü sanarak): “Vah benim dağım! Vah şuyum, vah buyum!” diye birtakım vasıflarını sayarak ağlamaya başladı. (İbn Revâha) baygınlıktan ayıldığı zaman (kız kardeşi Amre’ye): “Sen (benim hakkımda) bir şeyler söyledikçe bana: Sen (gerçekten) böyle misin (bu vasıfları taşıyor musun)?” denildi.⁵⁵³

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

Araştırmaya tâbi tutulan aktarım *Sahih-i Buhârî*’de “Megâzî” bölümünde yer almaktadır. Ayrıca söz konusu kaynakta metni verilen rivâyetin hemen akabinde benzer bir nakil kaydedilmektedir. Zikredilen 2 rivâyet dışında *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında tahrîc edildiği belirlenememiştir.

Bahsi geçen olayın Abdullah b. Revâha ile kız kardeşi Amre bnt. Revâha arasında yaşanması, ilgili nakilde de bu durumun dile getirilmesi ve Hz. Peygamber’e (s.a) isnâd edilen herhangi bir söz/fiil/takrir bulunmaması sebebiyle yapılan aktarım “mevkûf hadîs” kapsamındadır.

***Sahîh-i Buhârî*’de yer alan diğer rivâyetin senedi şu şekildedir:**

⁵⁵³ Buhârî, Megâzî, 42.

Kuteybe → Abser → **Husayn** → **Şa‘bî** → **Nu‘mân b. Beşîr**.⁵⁵⁴

Senedi verilen rivâyetin tercümesi şu şekildedir: “Abdullah b. Revâha, (Mûte’de) şehit olduğu zaman kız kardeşi Amre onun için ağlamadı.”

c. Açıklama

İncelenen rivâyette Abdullah b. Revâha’nın bayılması üzerine Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) annesi Amre (r.a), öldüğünü sanıp feryat ederek ağlamıştır. İbn Revâha (r.a) kendisine gelip ayılınca Amre’ye (r.a) ölü için ağlamaması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı kaynakta yer alan diğer bir rivâyette ise İbn Revâha’nın şehit olduğu aktarılmış ve Amre’nin (r.a) ağlamadığı belirtilmiştir.

İlk bakışta iki rivâyet birbiriyle çelişiyor gibi görünebilir. Şöyle ki; önceki nakilde İbn Revâha’nın (r.a) öldüğüne dâir bir bilgi mevcut olmayıp yalnızca bayıldığı ifade edilirken, sonraki nakilde şehit olduğu belirtilmiştir. Yine birinci rivâyette Amre’nin (r.a) ağladığı aktarılırken diğer rivâyette ağlamadığı kaydedilmektedir. Ayrıca İbn Revâha’nın (r.a), Mûte Gazvesinde şehit düştüğü bilinmesine⁵⁵⁵ rağmen her iki rivâyette de bu savaşa dâir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Buhârî tarafından ilgili rivâyetin Mûte Gazvesi bölümünde tahrîc edilmesi; söz konusu aktarımda yaşanan Abdullah b. Revâha’nın (r.a) şehit düşmesi olayının Mûte Gazvesi ile irtibatlandırıp mezkûr bölüme tahsis edildiği görülmektedir. Bu durum, konu edilen rivâyetin yaşandığı zaman ve mekân hakkında fikir vermektedir.

⁵⁵⁴ Buhârî, Megâzî, 42. İsnâd şeması verilen rivâyetin metni şu şekildedir:

حدثنا قتيبة حدثنا عبث عن حصين عن الشعبي عن النعمان بن بشير قال أغمي على عبد الله بن راحة بهذا فلما مات لم تبك عليه.

⁵⁵⁵ Mûte Gazvesinde şehit düşen komutanların bilgisi için bk. Algül, Hüseyin, “Mûte Savaşı”, XXXI, 385-387; Ayrıca bk. Kuşcalı, Ali, “Abdullah b. Revâha’nın Hayatı Ve Şahsiyeti”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2007, s. 61.

Önceki rivâyet hakkında *Sahîh-i Buhârî*'nin en bilinen şerhlerinden olan *Umdetü'l-Kârî*'de yapılan açıklamaya göre; söz konusu naklin bab başlığında mutabık kalınmadığı ifade edilmiş ve olayın Mûte Gazvesi esnasında meydana geldiğiyle alakalı bir delil bulunmadığı dile getirilerek, İbn Revâha'nın (r.a) savaş esnasında bir çeşit eziyet gördüğü yahut savaşta aldığı yaranın ilerlemesi sonucu Mûte'de şehit olduğu şeklinde yorumlamanın mümkün olduğu söylenmiştir.⁵⁵⁶

Aynı kaynakta diğer rivâyetle ilgili olarak; Abdullah b. Revâha'nın (r.a) Mûte'de şehit edilmesi üzerine kız kardeşi Amre'nin (r.a) ağlamadığı nakledilmektedir. Amre'nin (r.a) ağlamama sebebi ise, Rasûlullah'ın (s.a) ölümler için ağlamayı nehyetmesi şeklinde açıklanmıştır.⁵⁵⁷

Sonuç olarak söylemek gerekirse; bahsedilen nakillerin aynı zamana ait olmadığı, önceki naklin savaş öncesi bir dönemde meydana geldiği söylenebilir. Bir diğer yorum ise rivâyetlerin aynı tarihe ait olduğu ve İbn Revâha'nın (r.a) Mûte Gazvesinde yaralandığı vakit Amre'nin (r.a) ağladığı, savaşın ilerleyen dakikalarında İbn Revâha'nın (r.a) öldüğünü gören Amre'nin (r.a), Mu'te savaşında şehid düşenlere çok üzülmesine rağmen Allah Rasûlü'nün (s.a) ağıt yakılmasına şiddetle karşı çıkması üzerine⁵⁵⁸ ve abisinin de uyarısını dikkate alarak ağlamadığı şeklinde değerlendirilebilir.

3. Nu'mân'ın Tâif Üzümlü ile İmtihanı

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ بْنِ سَعِيدٍ بْنِ كَثِيرٍ بْنِ دِينَارٍ الْحَمَصِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عِرْقٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ:

⁵⁵⁶ Bk. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XVII, 271.

⁵⁵⁷ Bk. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XVII, 271.

⁵⁵⁸ Allah Rasûlü'nün (s.a) Mu'te'de şehid düşen sahâbîler için ağıt yakılmasını yasakladığı bilgisi için bk. Aşıkkutlu, Emin, "Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/2, S:31, s. 55.

أَهْدِي لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عِنَبٌ مِنَ الطَّائِفِ، فَدَعَانِي فَقَالَ: «خُذْ هَذَا الْعُنُقُودَ، فَأَبْلِغْهُ أُمَّكَ» فَأَكَلَتْهُ قَبْلَ أَنْ أُبْلِغَهُ إِيَّاهَا، فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ لَيْالٍ، قَالَ لِي: «مَا فَعَلَ الْعُنُقُودُ؟ هَلْ أَبْلَغْتَهُ أُمَّكَ؟» قُلْتُ: لَا. قَالَ: فَسَمَّانِي غُدْرَ.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Amr b. Osmân b. Saîd b. Kesîr b. Dînâr el-Hımsî → Babası (Osmân b. Saîd) → Muhammed b. Abdurrahmân b. Irk → Babası (Abdurrahmân) senediyle gelen rivâyete göre Nu‘mân (r.a) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’e (s.a) Tâif’ten bir miktar yaş üzüm hediye edilmişti. Allâh Rasûlu (s.a) beni yanına çağırdı, “*Şu salkımı al ve annene götür*” dedi. Ancak üzüm salkımını (anneme götürmeden) yolda yedim. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Rasûl-i Ekrem (s.a) bana, “*Üzüm salkımı ne oldu, onu annene götürdün mü?*” diye sordu, “*Hayır. (Onları ben yedim)*” cevabını alması üzerine bana “*Guder*” (vefasız) diye takıldı.⁵⁵⁹

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

İlgili rivâyet Sünen-i İbn Mâce’de “Et‘ime” bölümünde yer almakta olup diğer Kütüb-i Sitte kaynaklarına zevâid özelliği taşımaktadır. Bu konuda şahit rivâyet tespit edilememiştir.

c. Açıklama

İncelen rivâyette Allah Rasûlü (s.a) kendisine hediye olarak getirilen üzümü Nu‘mân’a vererek annesine götürmesini ister. Nu‘mân da dayanamaz ve yolda yer. Allah Rasûlü (s.a) ile karşılaştıklarında Nu‘mân üzümü yediğini söyler. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a) “vefasız” diye kendisine takılır.

⁵⁵⁹ İbn Mâce, Et‘ime, 61.

Nu‘mân’ın hayatının ele alındığı Birinci Bölümde anne ve babasının sahâbeden olduğu ifade edilmiş ve Müslüman bir âile ortamında büyüdüğü dile getirilmişti. Konu edilen rivâyet de Rasûlullah (s.a) ile Nu‘mân’ın ailesi arasındaki muhabbeti ortaya koymaktadır. “Evlatlar arasında âdil olmak” başlığı altında yer verilen nakilde Amre kocasından, Nu‘mân’a bağışladığı hibe için Rasûlullah’ı (s.a) şahit tutmasını istemişti. Her iki aktarımdan da anlaşılıyor ki Nu‘mân ve âilesi, Allah Rasûlü (s.a) tarafından tanınmakta ve değişik vesilelerle görüşülmektedir.

İlgili rivâyette Nu‘mân’ın bizzat kendisinin anlattığı rivâyet, basit bir “üzüm hediye etme” olayı olarak görülse de, Allah Rasûlü’nün (s.a) çocuklara görev ve sorumluluk bilinci kazandırmak için verdiği eğitim olarak anlaşılmalıdır. Yapılan bir çalışma da söz konusu rivâyet ele alınarak şu açıklamalara yer verilmiştir:

“Çocuğun yaşına uygun bir görev verildiğinde kişilik gelişiminin gözlemlenmesi amacıyla bu işin takip edilmesi gerektiğini Nu‘mân rivâyetinden anlamaktayız.” Allah Rasûlü’nün (s.a) Nu‘mân’a gösterdiği tatlı sert ayarındaki tavır; Nu‘mân’a emanet bilinci kazandırma amacı taşımaktadır.⁵⁶⁰

4. Suçlama Altındaki Kişi Hapsedilir Mi?

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ نَجْدَةَ حَدَّثَنَا بِقِيَّةٍ حَدَّثَنَا صَفْوَانٌ حَدَّثَنَا أَزْهَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَرَّازِيُّ أَنَّ قَوْمًا مِنَ الْكَلَّاعِيِّينَ سَرَقَ لَهُمْ مَتَاعٌ فَاتَّهَمُوا أَنَسًا مِنَ الْحَاكَةِ فَاتَّوَا النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ صَاحِبَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَحَبَسَهُمْ أَيَّامًا ثُمَّ خَلَّى سَبِيلَهُمْ. فَاتَّوَا النُّعْمَانَ فَقَالُوا :

” خَلَّيْتَ سَبِيلَهُمْ بِغَيْرِ ضَرْبٍ وَلَا امْتِحَانٍ. فَقَالَ النُّعْمَانُ: ”مَا شِئْتُمْ إِنْ شِئْتُمْ أَنْ أَضْرِبَهُمْ فَإِنْ خَرَجَ مَتَاعُكُمْ فِدَاكَ وَإِلَّا أَخَذْتُ مِنْ ظُهُورِكُمْ مِثْلَ مَا أَخَذْتُ مِنْ ظُهُورِهِمْ“. فَقَالُوا: ”هَذَا حُكْمُكَ؟“

⁵⁶⁰ Bk. Demir, Mustafa, “Çocuk ve Çocuk Terbiyesi, Bireysel ve Sosyal Hayatta Hadis II, ed. Ahmet Yıldırım-Selim Demirci, *Lisans Yayıncılık*, 1. Bs. 2019, İstanbul, s. 53.

فَقَالَ : ”هَذَا حُكْمُ اللَّهِ وَحُكْمُ رَسُولِهِ“. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: ”إِنَّمَا أَرْهَبُهُمْ بِهَذَا الْقَوْلِ أَيْ لَا يَجِبُ الضَّرْبُ إِلَّا بَعْدَ الْإِعْتِرَافِ“.

a. İsnâd Şeması ve Tercüme

Abdülvehhâb b. Necde → Bakıyye → Safvân → Ezher b. Abdullâh el-Harâzî tarikiyle gelen rivâyete göre: Kelâ' kabilesinden bir grubun malları çalındı. Dokumacılardan bazı kişileri itham edip onları Rasûlullah'ın (s.a) sahâbesinden olan **Nu'mân b. Beşîr**'e (r.a) getirdiler. (Nu'mân'da) onları bir kaç gün hapsedti, sonra salıverdi. Kelâ'lılar Nu'mân'a (r.a) gelip: “Onları dövmeden ve işkence etmeden (mi) salıverdin?” dediler. (Bunun üzerine) Nu'mân: Nasıl isterseniz. İsterseniz onları döveyim. Şayet mallarınız (onlardan) çıkarsa mesele yok, ama çıkmazsa onların sırtına vurduğum kadar size de vururum” dedi. Kelâ'lılar: Bu senin hükmün mü?” diye sordular. Nu'mân'da (r.a) (onlara): “Bu, Allah'ın ve **Rasûlü**'nün (s.a) hükmüdür” diye (karşılık verdi).

Ebû Dâvûd der ki: “Nu'mân (r.a) bu sözü ile Kelâıyyîn kabilesi mensuplarını korkut(mak istemişti). Çünkü dayak ancak itiraftan sonra gerekir”.⁵⁶¹

b. Rivâyetin Sened ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi

İncelenen rivâyet *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un “Hudûd” bölümünde yer almaktadır. Benzer bir rivâyet *Kütüb-i Sitte* kaynakları arasında *Sünen-i Nesâî*'de “Kat'u's-Sârik” bölümünde tahrîc edilmiştir.

Toplamda tespit edilen 2 rivâyetin de Nu'mân'dan (r.a) nakledildiği ayrıca İshâk b. İbrâhîm dışındaki râvilerin ortak olduğu belirlenmiştir. İlgili nakilde Nu'mân'ın, Allah Rasûlü'nün (s.a) hükmünü uyguladığı görülmektedir. Bu sebeple rivâyetin, Rasûlullah'a (s.a) isnâdı dolayısıyla *merfû* ' kabul edilmesi isabetli olacaktır.

⁵⁶¹ Ebû Dâvûd, Hudûd, 10.

Sünen-i Nesâî’de yer alan rivâyetin senedi şu şekildedir:

İshâk b. İbrâhîm → Bakıyye b. el-Vefîd → Safvân b. Amr → Ezher b. Abdullâh
el-Harâzî → Nu‘mân b. Beşîr → Rasûlullah.⁵⁶²

**Karşılaştırılan Sünen-i Nesâî rivâyetinin metni aşağıda verilmiş olup lafız farklılıkları
altı çizilerek gösterilmiştir:**

”أَنَّهُ رَفَعَ إِلَيْهِ نَفَرٌ مِنَ الْكَلَاعِيِّينَ، أَنَّ حَاكَةَ سَرَقُوا مَتَاعًا، فَحَبَسَهُمْ أَيَّامًا، ثُمَّ خَلَّى سَبِيلَهُمْ، فَأَتَوْهُ فَقَالُوا:
خَلَّيْتَ سَبِيلَ هَؤُلَاءِ بِلَا امْتِحَانٍ وَلَا ضَرْبٍ، فَقَالَ التُّعْمَانُ: «مَا شِئْتُمْ إِنْ شِئْتُمْ أَضْرِبُهُمْ، فَإِنْ أَخْرَجَ اللَّهُ
مَتَاعَكُمْ فَذَاكَ، وَإِلَّا أَخَذْتُ مِنْ ظُهُورِكُمْ مِثْلَهُ»، قَالُوا: هَذَا حُكْمُكَ؟ قَالَ: «هَذَا حُكْمُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَرَسُولِهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ». (Nesâî, Kat‘u’s-Sârik, 2)

c. Açıklama

Metni verilen rivâyette Kelâyyîn kabilesine mensup kişilerin birtakım malları çalınmıştır. Dokumacılık yapan bazı kişiler bu hırsızlıktan sorumlu tutulmuştur. Olay Nu‘mân b. Beşîr’ e (r.a) intikal ettirilmiş ve Nu‘mân (r.a) söz konusu şahısları birkaç gün hapsetmiş sonrasında ise salıvermiştir. Kelâ‘lılar Nu‘mân’a (r.a) gelerek hırsızlıkla itham edilen kişilere neden dayak atıp işkence yapmadan salıverdiğini izah etmesini istemiştir. Nu‘mân’da (r.a) o kişilere dayak atabileceğini ancak hırsızlıkla itham edilen kişilerin suçlu olmadığını ortaya çıkması halinde aynı muamelenin kendilerine de yapılacağını söyleyince Kelâ‘lılar bu hükmün kime ait olduğunu sorgulamıştır. Nu‘mân da (r.a) hükmün Allah’a ve Rasûlüne (s.a) ait olduğunu ifade etmiştir.

⁵⁶² Nesâî, Kat‘u’s-Sârik, 2.

Kelâ‘ kabilesinin Humus’ta yaşadığı bilinmektedir.⁵⁶³ Rivâyette ki sanıkların Nu‘mân b. Beşir’e (r.a) götürülüp haklarında hüküm vermesinin istenmesi ile söz konusu kabilenin Humus’ta ikamet ediyor olmaları bir arada düşünüldüğünde; anlatılan olayın, Nu‘mân’ın Humus valisi olarak görev yaptığı dönemde cereyan ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda ilgili rivâyete dair şahit rivâyetler bulunmaktadır. Örneğin *Sünen-i Tirmizî*’de ilgili konu hakkında yer alan bir rivâyette: “Rasûlullah (s.a), bir töhmet üzerine bir adamı hapsetti, sonra suçu sabit olmayınca onu tahliye etti”⁵⁶⁴ şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Söz konusu kayıtlar, Nu‘mân’ın (r.a) sanıklara yaptığı uygulamanın gerçekten de Allah Rasûlü’nün (s.a) hükmü olduğu anlaşılmaktadır.

Konu edilen naklin son kısmında Ebû Dâvûd’un: “Nu‘mân (r.a) bu sözü ile Kelâyyîn kabilesi mensuplarını korkutmak istemişti. Çünkü dayak ancak itiraftan sonra gerekir” ziyadesinde yer alan “Nu‘mân’ın (r.a) bu sözü” ibaresiyle; Nu‘mân’ın, Kelâyyîn kabilesi mensuplarına söylediği “İsterseniz onları döveyim. Şayet mallarınız (onlardan) çıkarsa mesele yok, ama çıkmazsa onların sırtına vurduğum kadar size de vururum” sözlerinin kastedildiği çıkarımı yapılabilir. Dayağın itiraftan sonra atılabileceğinin belirtilmesi de yapılan çıkarımın isabetli olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Allah Rasûlü’nün (s.a), kendisine suç isnâd edilen kişi hakkındaki hükmünün, Nu‘mân tarafından uygulanmasından dolayı ilgili rivâyetin fiilî bir aktarım olduğu söylenebilir.

TABLO-1: Nu‘mân Rivâyetlerinin Kaynaklara Göre Dağılımı

Hadîs No	<i>Sahîh-i Buhârî</i>	<i>Sahîh-i Müslim</i>	<i>Sünen-i İbn Mâce</i>	<i>Sünen-i Ebû Dâvûd</i>	<i>Sünen-i Tirmizî</i>	<i>Sünen-i Nesâî</i>
18347	+	+	+	+	+	+

⁵⁶³ Bk. Kandemir, M.Yaşar, “Kelâ‘”, *DİA*, XXV, 193.

⁵⁶⁴ Tirmizî, *Diyât*, 21.

18348	+	+	+	+	+	+
18349	+	+	+	+	+	+
18350	+	+	+	+	+	+
18351	+	+	+	+	-	+
18352	-	-	+	+	+	-
18353	-	-	-	-	-	-
18354	+	+	+	+	+	+
18355	+	+	-	-	-	-
18356	-	+	+	-	+	-
18357	-	+	+	-	+	-
18358	+	+	+	+	+	+
18359	+	+	+	+	+	+
18360	-	-	-	-	-	-
18361	+	-	-	-	+	-
18362	-	-	+	-	-	-
18363	+	+	+	+	+	+
18364	+	+	+	+	+	+
18365	+	+	+	+	-	+
18366	+	+	+	+	+	+
18367	-	+	-	-	-	-
18368	+	+	+	+	+	+
18369	+	+	+	+	+	+
18370	+	-	-	-	+	-
18371	+	-	-	-	+	-
18372	+	-	-	-	+	-
18373	+	+	-	-	-	-
18374	+	+	+	+	+	+
18375	+	+	-	-	-	-
18376	+	+	+	+	+	+
18377	-	-	-	+	+	+
18378	+	+	+	+	+	+
18379	+	-	-	-	+	-
18380	+	+	-	-	-	-
18381	-	+	+	+	+	+

18382	+	+	+	+	+	+
18383	-	+	+	+	+	+
18384	+	+	+	+	+	+
18385	+	+	+	+	+	+
18386	-	-	+	+	+	-
18387	-	+	+	+	+	+
18388	-	-	+	-	-	-
18389	+	+	+	+	+	+
18390	+	+	-	-	+	-
18391	-	-	+	+	+	-
18392	+	+	+	+	-	+
18393	+	+	-	-	-	-
18394	-	-	-	+	-	-
18395	-	-	+	-	-	-
18396	-	-	-	+	+	+
18397	-	-	+	+	+	+
18398	-	-	-	-	-	-
18399	-	-	-	-	-	-
18400	+	+	+	+	+	+
18401	+	+	+	-	+	+
18402	-	-	+	+	+	+
18403	-	-	-	-	+	-
18404	-	-	+	+	+	-
18405	-	-	+	+	+	+
18406	-	-	-	-	-	-
18407	+	+	+	+	+	+
18408	+	+	+	-	+	-
18409	-	+	+	+	+	+
18410	+	+	+	+	+	+
18411	+	-	-	-	+	-
18412	+	+	+	+	+	+
18413	+	+	-	-	+	-
18414	-	-	-	-	+	-
18415	-	-	-	+	+	+

18416	+	+	-	-	-	-
18417	+	+	-	+	-	-
18418	+	+	+	+	+	+
18419	+	+	+	+	+	+
18420	+	+	+	+	+	+
18421	-	-	-	-	-	-
18422	+	+	+	+	+	+
18423	+	+	+	-	+	-
18424	-	-	+	-	-	-
18425	-	-	+	+	+	+
18426	-	-	+	+	+	+
18427	+	+	+	+	+	+
18428	+	+	+	+	+	+
18429	+	+	+	+	+	+
18430	+	+	+	+	+	+
18431	-	+	+	+	+	+
18432	-	-	+	+	+	-
18433	+	+	-	-	-	-
18434	+	+	-	-	-	-
18435	+	+	+	+	+	+
18436	-	-	+	+	+	-
18437	-	-	+	+	+	-
18438	-	+	+	+	+	+
18439	-	-	+	+	+	-
18440	+	+	+	+	+	+
18441	+	+	+	+	+	+
18442	-	+	+	+	+	+
18443	+	+	+	+	-	+
18444	-	-	+	+	+	+
18445	-	-	+	+	+	+
18446	-	-	+	+	+	+
18447	+	+	+	+	+	+
18448	+	+	-	-	-	-
18449	-	-	-	+	+	-

18450	-	-	-	+	+	-
18451	+	+	+	+	+	+
18452	+	+	+	+	+	+
19349	+	+	-	-	-	-
19350	-	-	-	+	+	-
19351	-	-	-	+	+	-
19352	+	+	+	+	+	+
19353	+	+	+	+	+	+
Taberânî, el-Mu‘cemü’l-Kebîr Rivâyetleri						
845	+	+	+	+	+	+
863	-	-	-	-	-	-
1025	-	-	-	-	-	-
Kütüb-i Sitte’de Yer Almasına Rağmen Müsned’e Alınmayan Rivâyetleri						
Buhârî, Megâzî.	-	-	-	-	-	-
İbn Mâce, Et‘ime.	-	-	-	-	-	-
Ebû Dâvûd, Hudûd.	-	-	-	-	-	+
Nesâî, Tahrîmü’d- Dem.	+	+	+	+	+	+
TOPLAM	67	71	77	77	86	65

Nu‘mân b. Beşîr (r.a) rivâyetlerinin değerlendirildiği İkinci Bölüm tamamlanmıştır.

Nu‘man (r.a) rivâyetlerinin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarındaki dağılımı yukarıda TABLO-1’de gösterilmiştir. Mükerrer rivayetlerinde hesaba katılması sonucu Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a); *Sahîh-i Buhârî*’de 67, *Sahîh-i Müslim*’de 71, *Sünen-i İbn Mâce*’de ve *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da 77, *Sünen-i Tirmizî*’de 86, son olarak *Sünen-i Nesâî*’de 65 rivayeti tahrîc edilmiştir.

Çalışma, Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hadisçiliği, râvi kimliği ile rivâyetlerinde ön plâna çıkan hususların ele alınacağı Üçüncü Bölüm ile devam edecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NU‘MÂN b. BEŞİR’İN HADİSÇİLİĞİ

Bu bölümde Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hadisçiliği ele alınacaktır. Öncelikle hocaları, talebeleri ile hadîs tahammül yolları işlenecektir. Râvîlerinin kısa bir özgeçmişi sunulacak ve Nu‘mân’dan (r.a) aldıkları rivâyetlerin oranları pasta grafiği verilerek gösterilecektir. Yaptığı nakillerden yola çıkılarak râvî kimliği ile rivâyetlerinin muhteva özellikleri hakkında bilgiler verilecektir. Bu bölümün son başlığında ise Nu‘mân (r.a) rivâyetlerinin *Kütüb-i Sitte* musanniflerince tercih edilme durumu ve şahit rivâyetlerinin varlığı konu edilerek bölüm tamamlanacaktır.

1. Hoca ve Talebeleri

1.1. Hocaları

Kaynaklarda Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a); Hz. Peygamber (s.a), Hz. Âişe (ö. 58/678), Hz. Ömer (ö. 23/644) ve dayısı Abdullah b. Revâha’dan (ö. 8/629) hadîs aldığı kaydedilmektedir.⁵⁶⁵ Bahsi geçen isimlerin meşhur olmaları dolayısıyla biyografik bilgileri sunulmayacaktır.

Nu‘mân (r.a) rivâyetlerinin sened ve metinlerinde hadîs aldığı hocalarına dair doğrudan açıklama mevcut değildir. Yapılan bazı değerlendirmeler, rivâyetlerin farklı vecihlerinin karşılaştırılması sonucu elde edilen çıkarımlar ve Nu‘mân (r.a) rivâyetlerindeki ipuçlardan hareketle, hadîs aldığı hocaları tayin edilmeye çalışılacak ve yukarıda verilen hoca bilgilerinin sağlaması yapılacaktır.

1.1.1. Hz. Peygamber (s.a)

⁵⁶⁵ Bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIX, 412-413; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 346; *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 228.

Nu'mân'ın (r.a) 20'yi aşkın rivâyette “سَمِعْتُ” lafzını kullanarak rivâyette bulunması, hadîs aldığı kişilerin en başında Allah Rasûlü'nün (s.a) bulunduğunu göstermektedir. Bu bilgi esasında yaşı ile ilgili olan tartışmaları da izaha kavuşturacak türdendir. Çünkü 20'den fazla rivâyeti Allah Rasûlü'nden (s.a) bizzat işitmesi, 5 civarında rivâyetin söylendiği âna tanıklık etmesi ve yaptığı aktarımların ekseriyeti hakkında “sahih” değerlendirmesinin yapılması, Nu'mân'ın (r.a) yaşının sanıldığı kadar küçük olmadığı; aksine 8,5 - 9 yaşlarında ve temyîz çağında bir çocuk olduğuna işaret etmektedir.

Yapılan bu tespitler, Ehl-i Hadîs'ten bazılarına göre Nu'mân'ın (r.a), Allah Rasûlü'nün (s.a) yanında bulunduğu ancak hadîs duymadığı; talebelerinden olan Şa'bî'nin beyanına göre ise Hz. Peygamber'den (s.a) 2 veya 3 hadîs duyduğu gibi görüşlerin isabetli olmadığını da ortaya koymaktadır.⁵⁶⁶

Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) aktarılan bazı rivâyetlere şahid rivayet tespit edilememesi göz önünde bulundurulduğunda Nu'mân'ın (r.a); Allah Rasûlü (s.a) ile değişik vesilelerle görüştüğünü ve hadîs aldığını söylemek mümkündür.

1.1.2. Hz. Âişe (r.a)

“Hz. Peygamber'in (s.a) Âile Hayatı” başlığı altında yer verilen 2 rivâyette Allah Rasûlü'ne (s.a) karşı sesini yükselten Hz. Âişe'nin (r.a) babası tarafından uyarılmasından bahsedilmişti. Rasûlullah'ın (s.a) hane-i saâdetlerinde yaşanan bu olaya Nu'mân'ın veya bir başkasının şahit olması zor bir ihtimaldir. Yaşanan bu hadîse ancak o ev içerisindekilerin bilebileceği bir durumdur.

Ayrıca “Küsûf Namazı” bölümünde zikredilen Nu'mân (r.a) rivâyetinin bir benzeri Hz. Âişe tarafından nakledilmiş ve farklı kaynaklarda 16 kez tahrîc edilmiştir.

⁵⁶⁶ İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, IV, 58.

Bu rivâyet ile yukarıda bahsi geçen olayın anlatıldığı rivayetin râvîsinin Hz. Âişe (r.a) olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Nu‘mân’ın (r.a), söz konusu rivâyetleri Hz. Âişe’den (r.a) aldığını söylemek yerinde olacaktır.

1.1.3. Hz. Ömer (r.a)

“Hz. Peygamber’in (s.a) Zahidâne Tutumu” başlığında yer verilen 4 rivâyetten 2’sinin Nu‘mân’dan (r.a) gelmesine karşılık diğer 2’si Hz. Ömer’den (r.a) nakledilmektedir. Dikkat çeken nokta ise Hz. Ömer (r.a) rivâyetlerini aktaran kişinin de Nu‘mân b. Beşîr (r.a) olmasıdır. Hutbe iradında Nu‘mân (r.a) ilgili rivâyeti hem Hz. Ömer’in (r.a) ağzıyla aktarmış hem de doğrudan Allah Rasûlü’ne (s.a) isnâd etmiştir. Bu şekliyle rivâyetin “sahâbe mürseli” kapsamında değerlendirilmesi uygundur.

Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a) az yemek yemesiyle alakalı gösterdiği tutumun ancak uzun yıllar boyunca gözlemlenecek bir durum olmasından hareketle rivâyetin, Hz. Ömer’e (r.a) ait oluşu daha kuvvetli bir ihtimaldir.

“İçki” bölümünde tespit edilen 14 rivâyetten 9’u Ömer b. el-Hattâb’tan (r.a) 4’ü ise Nu‘mân’dan (r.a) nakledilmiştir. Yapılan aktarımlar karşılaştırıldığında; metinlerde hamrın hammaddesi olarak zikredilen ürünler arasında fark bulunmaması, ilgili rivâyetin Hz. Ömer’e (r.a) ait olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Nu‘mân’ın (r.a) hocaları arasında Hz. Ömer’in (r.a) bulunduğu ve söz konusu rivâyetleri kendisinden aldığı görülmektedir.

1.1.4. Abdullah b. Revâha (r.a)

Nu‘mân’ın (r.a) dayısından rivâyette bulunduğuna dair kayıt mevcuttur.⁵⁶⁷ Buna karşılık tez kapsamında yapılan tetkikler sonucunda Nu‘mân (r.a) rivayetlerinin isnâdı incelenmiş ancak Abdullah b. Revâha’dan (r.a) hadîs aldığı tespit edilememiştir.

1.1.5. Huzeyfe b. el-Yemân (r.a)

Kaynaklarda Nu‘mân’ın (r.a) hadîs aldığı kişiler arasında Huzeyfe zikredilmemektedir. Buna karşın “Zâlim İdareciler” bölümünde yer verilen rivâyet incelendiğinde; Nu‘mân’a (r.a) ait olan kısmın rivâyetin sebab-i vüruduna ait olan giriş kısmı olması, Huzeyfe’ye ait olan bölümün ise Allah Rasûlü’nün (s.a) sözlerini aktardığı kısım olmasından dolayı, ilgili naklin Huzeyfe’ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Nu‘mân’ın (r.a) hadîs aldığı raviler arasında Huzeyfe b. el-Yemân’ın ismi zikredilmese de, hocaları arasında yer aldığı tespit edilmiştir.

1.2. Talebeleri

Tez kapsamında Nu‘mân b. Beşîr’den (r.a) nakilde bulunan en meşhur râviler, kronolojik olarak ele alınacaktır. Her bir râvinin; nesebi, ailesi, hoca ve talebeleri, cerh ve ta‘dîl durumu hakkında bilgiler verilecektir. Son olarak Nu‘mân’dan (r.a) ne kadar rivâyette bulundukları ifade edilecek ve pasta grafiği şeklinde gösterilecektir.

1.2.1. Urve b. ez-Zübeyr

Nesebi Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid b. Esed b. Abdü’l-Uzzâ şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁶⁸ Künyesi Ebû Abdullah⁵⁶⁹ olup H. 23 yılında Medine’de doğmuştur.⁵⁷⁰ Annesi Esmâ bt. Ebû Bekir (ö. 73/692), babası cennetle müjdelenen on

⁵⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIX, 412.

⁵⁶⁸ İbn Sa‘d, *Tabakât*, V, 136.

⁵⁶⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, XL, 239.

⁵⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, XL, 244.

sahâbîden biri olan Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 36/656), teyzesi ise Hz. Âişe'dir (ö. 58/678).⁵⁷¹ Anne-babası ve teyzesi başta olmak üzere kardeşi Abdullah (ö. 73/692), Amr b. el-Âs (ö. 43/664), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669), Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), İbn Abbâs (ö. 68/687-88), İbn Ömer (ö. 73/693) gibi önde gelen sahâbîlerden rivâyette bulunmuştur.⁵⁷²

Kendisinden rivâyette bulunan isimler arasında çocukları Abdullah, Osmân, Hişâm, Mahmûd ve Yahyâ; ayrıca Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712-13), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725), Atâ' b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Zührî (ö. 124/742) ve Sâlih b. Keysân (ö. 140/757), sayılabilir.⁵⁷³ Nu'mân'dan (r.a) yalnızca 1 rivâyette (% 0,85) bulunmuştur.

İbn Sa'd, Medine ehlinin 2. tabakasında Urve b. ez-Zübeyr'i zikrederek çokça hadîs rivâyetinde bulunduğunu; sika bir râvî, fâkih ve âlim bir kişi olmasının yanı sıra sağlam bir mü'min olduğunu ifade eder.⁵⁷⁴

İclî ise Urve'nin tabîinden ve sika bir râvî olduğunu belirtir. Ayrıca salih bir insan nitelemesi yaptıktan sonra fitne sayılabilecek hiçbir işin içerisinde bulunmadığından bahsetmektedir.⁵⁷⁵ H. 94 yılında vefat etmiştir.⁵⁷⁶

1.2.2. Âmir eş-Şa'bî

İsmi Âmir b. Şerâhîl b. Abdillâh el-Hemdânî olup künyesi Ebû Amr'dır.⁵⁷⁷ Hz. Ömer'in (r.a) (ö. 23/644) hilâfedinin 6. senesinde 640 yılında dünyaya gelmiştir.⁵⁷⁸ Kûfeli

⁵⁷¹ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân min Mâ Sebete bi'n-Nakl evi's-Semâ' ev Esbetehü'l-A'yân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sadr, Beyrût, 1968, III, 255.

⁵⁷² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, XL, 237.

⁵⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 181-182.

⁵⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 15.

⁵⁷⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 433.

⁵⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 24.

olduğu bilinmektedir.⁵⁷⁹ Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662-63), Mugîre b. Şu‘be (ö. 50/670), Saîd b. Zeyd (ö. 51/671 [?]), İmrân b. Husayn (ö. 52/672), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674), Sa‘d b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675), Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Adî b. Hâtîm (ö. 67/686), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Berâ b. Âzîb (ö. 71/690 [?]), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi sahâbenin önde gelen isimlerinden yaklaşık 500 kişiyi gördüğü ifade edilir.⁵⁸⁰

Kendisinden İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702), Simâk b. Harb (ö. 123/741), Süleymân el-A‘meş (ö. 148/765), Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû İshâk es-Sebî (ö. 127/745), İbrâhîm b. Muhâcir (ö. ?), Dâvûd b. Ebû Hind (ö. ?) gibi pek çok isim rivâyette bulunmuşlardır.⁵⁸¹

Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), yaşadıkları dönemin en meşhur üç âliminin Abdullah b. Abbas, Şa‘bî ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) olduğunu bildirmiştir.⁵⁸² Mekhûl’un (ö. ?), Şa‘bî hakkında “Ondan daha âlim bir kimse görmedim”⁵⁸³ dediği ifade edilir. Şa‘bî’nin, geniş bir bilgiye sahip olduğu ayrıca yaşadığı dönemin fakihî olarak nitelendirildiği kaydedilmektedir.⁵⁸⁴

Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) isnâd hakkında ilk araştırma yapan kimsenin Şa‘bî olduğunu, Râmhürmüzî (ö. 360/971) ise isnâdın onunla doğduğunu söylemektedir.⁵⁸⁵

Ömer b. Abdülazîz’in (ö. 101/720) halife olduğu dönemde Kûfe kadısı olarak görev yaptığı kaydedilmektedir.⁵⁸⁶ Şa‘bî’nin “sika” bir râvî olarak değerlendirildiği konusunda

⁵⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, V, 65.

⁵⁷⁸ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, IV, 295.

⁵⁷⁹ Buhârî, *et-Târîhü’l-Kebîr*, VI, 450.

⁵⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIV, 29-31.

⁵⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIV, 32-33.

⁵⁸² Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, IV, 300.

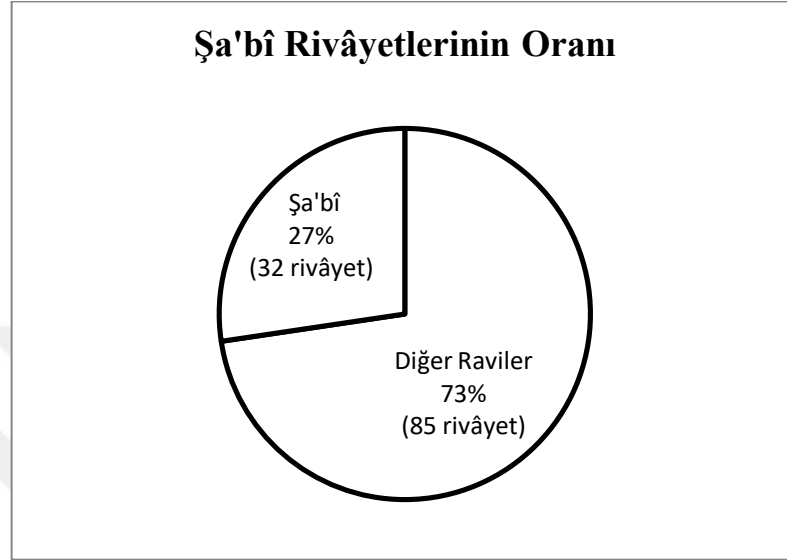
⁵⁸³ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, IV, 298.

⁵⁸⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, IV, 310-311.

⁵⁸⁵ Bilgi için bk. Küçük, Raşit, “İsnâd”, *DİA*, XXIII, 155.

⁵⁸⁶ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VI, 264.

ise ittifak vardır.⁵⁸⁷ Vefat ettiği tarihe dair muhtelif bilgiler olsa da 104/722 yılında, 82 yaşında öldüğü kabul edilir.⁵⁸⁸ Son olarak Şa'bî, Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) 32 rivâyette bulunmuştur.

1.2.3. Ebû Kılâbe

Adı Abdullah b. Zeyd Ebû Kılâbe el-Cermî el-Ezdî el-Basrî'dir.⁵⁸⁹ Doğum yeri Basra'dır.⁵⁹⁰ İbn Sa'd (ö. 230/845) *et-Tabâkâtü'l-Kebîr* adlı eserinde Ebû Kılâbe'ye Basralıların 3. tabakasında yer vermiştir.⁵⁹¹ Rivâyette bulunduğu hocaları arasında Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656), Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), Semûre b. Cündeb (ö. 60/680), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), gibi isimler yer almaktadır.⁵⁹² Ebû Kılâbe'den; Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129/747), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759), Ebû'r-Recâ (ö.

⁵⁸⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 323-324.

⁵⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 267.

⁵⁸⁹ Buhârî, *et-Târihü'l-Kebîr*, V, 92.

⁵⁹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 469.

⁵⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 225.

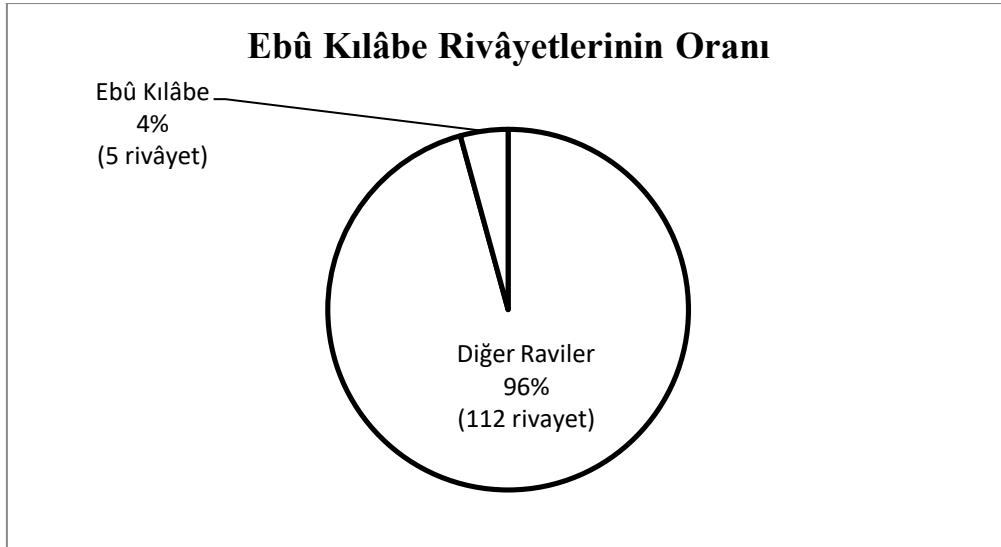
⁵⁹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 543.

105/723-24 [?]) ve Hâlid el-Hazzâ' (ö. ?), Eş'as b. Abdurrahman el-Cermî, (ö. ?) gibi pek çok kişi rivâyette bulunmuşlardır.⁵⁹³

Basra kadısı Abdurrahmân b. Üzeyne (ö. 95/713) vefat ettiğinde talebesi olan Eyyûb es-Sahtiyânî, Ebû Kılâbe'nin kadı olmasını istemiş; ancak o bu görevi kabul etmeyip Yemâme'ye kaçmıştır. Görevi reddetme sebebini ise “*Denize düşen bir kimse her an boğulma tehlikesi yaşayabilir*” sözleriyle izah etmiştir.⁵⁹⁴

Ebû Kılâbe'nin rivâyetlerine dair herhangi bir sayı verilmemekle beraber çokça rivâyetinin bulunduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁵

Ebû Kılâbe'nin hatib bir kişiliğe sahip, açık ve güzel konuşan, zeki ve fıkıh alanında yetkin ve zeki biri olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹⁶ İbn Avn (ö. 151/768), İbn Sa'd (ö. 230/845), ve İclî (ö. 261/875)⁵⁹⁷ tarafından sika olduğu dile getirilmiştir.⁵⁹⁸ H. 104 yılında vefat etmiştir.⁵⁹⁹ Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) 5 rivâyette bulunmuştur.

⁵⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 225.

⁵⁹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 470.

⁵⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 544.

⁵⁹⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, II, 282.

⁵⁹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 546.

⁵⁹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 544-545.

⁵⁹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 474.

1.2.4. Simâk b. Harb

Tam ismi Ebü'l-Mugîre Simâk b. Harb b. Evs b. Hâlid b. Nizâr b. Muâviye b. Hârise el-Bekrî el-Kûfî'dir.⁶⁰⁰ Mugîre b. Şu'be'nin (ö. 50/670) de içerisinde yer aldığı⁶⁰¹ 80 kadar sahâbiyi gördüğü kaydedilmektedir.⁶⁰² Dahhâk b. Kays (ö. 64/684), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Câbir b. Semüre (ö. 72-73/692-693), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713[?]), Âmir eş-Şa'bî (ö. 104/722) ve İkrime (ö. 105/723), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), gibi isimlerden hadîs rivâyetinde bulunmuştur.⁶⁰³

Kendisinden hadîs nakledenler arasında Şu'be (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Ebû Avâne el-Vâsitî (ö. 176/792) , Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ve A'meş (ö. 148/765) gibi pek çok isim yer almaktadır.⁶⁰⁴ Ali b. Medînî'nin (ö. 234/848-49) ifadesine göre Simâk'ın yaklaşık 100 rivâyeti bulunmaktadır.⁶⁰⁵ Âlim bir kişiliğe sahip ve şiir konusunda mahir bir kimse olduğu aktarılmaktadır.⁶⁰⁶

Simâk b. Harb, Yahyâ b. Maîn'e (ö. 233/848) göre sika; İbn Ebû Hâtim'e (ö. 327/938) göre sika ve sadûk; Şu'be'ye göre ise zayıf bir râvîdir. İkrime'den rivâyette bulunduğu nakiller genellikle tefsir ile alakalıdır.⁶⁰⁷ Özellikle İkrime'den aktardığı rivâyetler muzdarib olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰⁸ Nesâî (ö. 303/915), Simâk'ın infirâda uğradığı rivâyetleri delil olarak kabul etmemiştir.⁶⁰⁹ Ömrünün sonuna doğru hafızası zayıfladığı için rivâyetleri zayıf bulunmuş, ancak önceki nakillerine itibar edilmesi

⁶⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 232-233.

⁶⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 116.

⁶⁰² Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, IV, 173.

⁶⁰³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 116.

⁶⁰⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 246.

⁶⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 118.

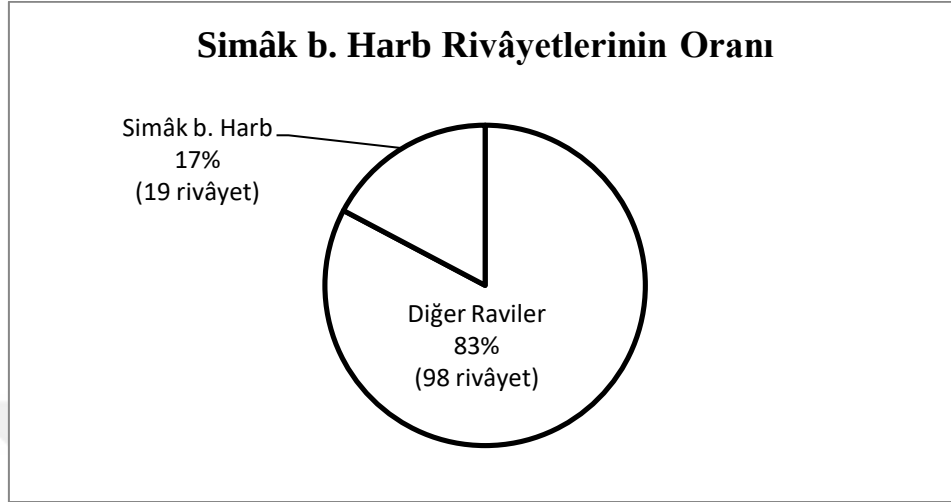
⁶⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 120.

⁶⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 233.

⁶⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 120.

⁶⁰⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 248.

gerektiği bildirilmiştir.⁶¹⁰ H. 123 yılında vefat etmiştir.⁶¹¹ Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) 19 rivâyette bulunmuştur.

1.2.5. Habîb b. Sâlim

Kaynaklarda nesebi ve künyesi hakkında bilgi bulunamamıştır. Nu'mân b. Beşîr'in mevlâsı aynı zamanda kâtibi olduğu kaydedilmektedir. Nu'mân b. Beşîr ve Ebû Hüreyre'den nakilde bulunmuştur.⁶¹² Kendisinden Ebû Bîşr, Beşîr b. Sâbit, Muhammed b. Münteşir, Hâlid b. Urfuta ve İbrâhîm b. Muhâcir gibi isimler rivâyette bulunmuştur.⁶¹³

Ebû Hâtim kendisinin sika bir râvi olduğunu söylemektedir.⁶¹⁴

Habîb b. Sâlim'in vefat tarihi hakkında h. 101 ile 110 tarihleri zikredilmektedir.⁶¹⁵ Hayatıyla ilgili kaynaklarda yer alan bilgilerin kısıtlı olduğu görülmüştür. Yapılan tespite göre Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) 16 rivâyette bulunmuştur.

⁶¹⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 257.

⁶¹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 248.

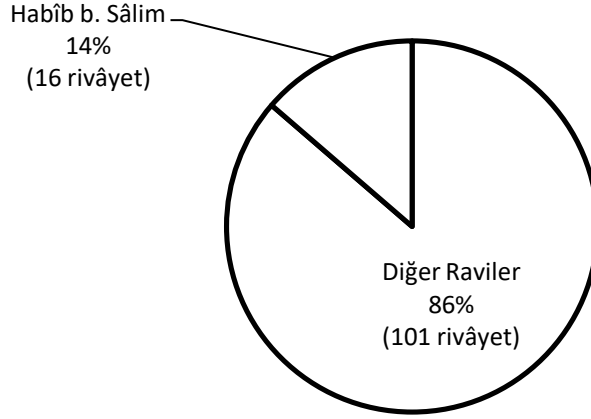
⁶¹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 184.

⁶¹³ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 318.

⁶¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 375.

⁶¹⁵ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *Dârü'l-Garbi'l-İslâmî*, 1. Bs., y.y, 2003, III, 25.

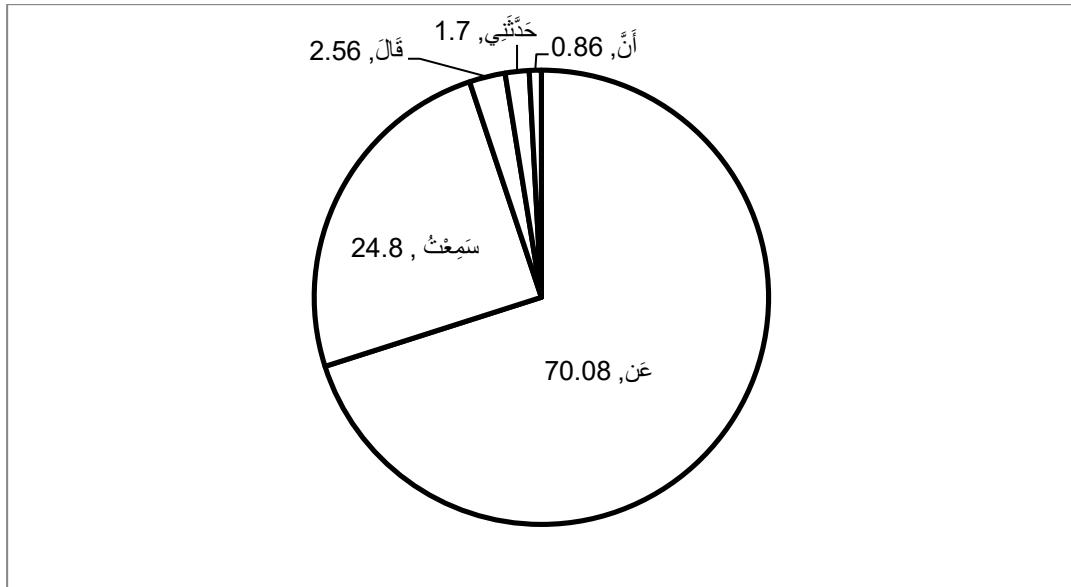
Habîb b. Sâlim Rivâyetlerinin Oranı

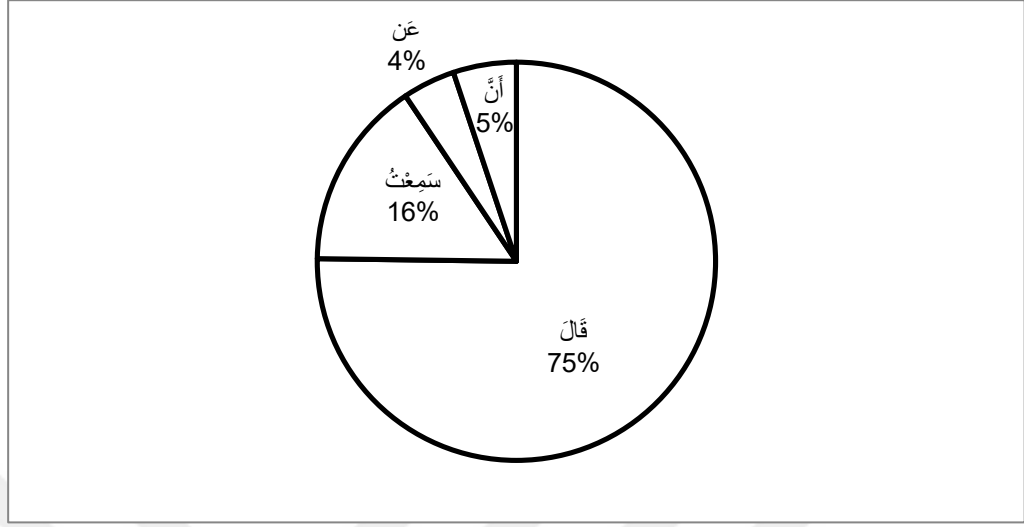
1.3. Hadîs Tahammül ve Edâ Sigaları

Nu'mân b. Beşîr'e nispet edilen 117 rivâyetin tahammülünde en çok “عَنْ” lafzının, sonrasında “سَمِعْتُ” lafzının sıklıkla kullanıldığı belirlenmiştir. Edâ sigalarına bakıldığında ise “قَالَ” ve “سَمِعْتُ” lafızlarının ağırlıkta olduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu lafızların Nu'mân rivâyetlerindeki kullanımına dâir grafik verilerek görünür kılınacaktır.

Hadîs Tahammül Sigalarının Oranları

Edâ Sigalarının Oranları

2. Râvî Kimliği

2.1. Hatib ve Şair Oluşu

Nu'mân'ın (r.a) karakteristik özelliklerinin en başında hatib ve şâir oluşu gelmektedir. Âilesinin de bu istidata sahip olması, râvîleri arasında yer alan ve iyi bir hatib olan Simâk b. Harb'in Nu'mân'dan (r.a) “*Vallâhi dünya üzerinde onun gibi konuşanını görmedim*”⁶¹⁶ diyerek bahsetmesi ve yazdığı şiirlerin bir divan hacmine ulaşip yayınlanması ne denli hitabet yeteneğine sahip olduğunu gösteren karinelere.

Rivâyetlerine ve irad ettiği bazı hutbe örneklerine bakıldığında söz konusu kabiliyetini görmek mümkündür. Özellikle yöneticilik yaptığı dönemlerde verdiği hutbeler hatib oluşuna örneklik teşkil etmektedir. İbn Mâlik et-Tâî'den (ö. 101/721) kaydedilen şu hitabe⁶¹⁷ Nu'mân'ın (r.a) irad ettiği hutbelere örnek olarak verilebilir:

⁶¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 176; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 412; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 346.

⁶¹⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 414.

سمعت النعمان بن بشير يقول على المنبر:

”إن للشيطان مصالي وفخوخا،

وإن من مصالي الشيطان وفخوخه:

البطر بأنعم الله،

والفخر بعطاء الله،

والكبر على عباد الله،

واتباع الهوى في غير ذات الله“.

Nu‘mân’ın (r.a) yukarıda verilen hutbe örneği hatiplik özelliğini ortaya koyarken aynı zamanda kaleminin kuvvetli oluşunu da ön plâna çıkartmaktadır. Allah Rasûlü’nden (s.a) rivâyet ettiği pek çok metnin vurgulu ve kafiyele olduğu görülmektedir. Söz konusu hatip ve şâirlik kabiliyeti ile rivâyetlerindeki kafiyele aktarımların benzerlik gösterdiği söylenebilir. Aşağıda verilecek rivâyet örnekleri Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) bahsi geçen üslubuna örneklik teşkil etmektedir:

Örnek Rivâyet 1 (İçki):

إِنَّ مِنَ الْحِنْطَةِ خَمْرًا،
وَمِنَ الشَّعِيرِ خَمْرًا،
وَمِنَ الزَّيْبِ خَمْرًا،
وَمِنَ التَّمْرِ خَمْرًا،
وَمِنَ الْعَسَلِ خَمْرًا،
وَأَنَا أَنَّهُى عَنْ كُلِّ مُسْكِرٍ .

Örnek Rivâyet 2 (Sahâbenin Fazileti):

خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي،

ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ،
ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونِ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ،
ثُمَّ يَأْتِي قَوْمٌ تَسْبِقُ أَيْمَانُهُمْ شَهَادَتُهُمْ،
وَشَهَادَتُهُمْ أَيْمَانُهُمْ.

Örnek Rivâyet 3 (Hibe):

مَنْ مَنَحَ مَنِيحَةً وَرِقًا، أَوْ ذَهَبًا،
أَوْ سَقَى لَبَنًا،
أَوْ هَدَى زَقَاقًا،
فَهُوَ كَعَدْلِ رَقَبَةٍ.

Örnek Rivâyet 3 (Saf Düzeni):

لَتَسُوْنَ صُفُوفَكُمْ،
أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوْهِكُمْ.

2.2. Gözlemci ve İyi Bir Dinleyici Oluşu

Nu‘mân (r.a) rivâyetlerinde göze çarpan özelliklerden bir diğeri iyi bir gözlemci olmasıdır. Azımsanmayacak sayıdaki rivâyetlerinde yapmış olduğu gözlemlere dair anlatımlar mevcuttur. Genellikle Allah Rasûlü’nden (s.a) işittiği haberleri aktarırken dış görünüşüne, sesinin tonuna dair bilgileri de rivâyetlerinde dile getirdiği görülmektedir. Örneğin “Cehennem Ateşine Karşı Uyarı” başlığı altında yer verilen rivâyette Nu‘mân (r.a), Rasûlullah’ın (s.a) üzerinde “hamîsa” adlı giysinin bulunduğu, konuşmanın şiddetinden dolayı bu elbisenin yere düştüğü bilgisini verdikten sonra hararetli ve yüksek bir tonda konuştuğunu bildirmektedir.

“Küsûf Namazı” bölümünde konu edilen rivâyetin öncesinde “Rasûlullah’ın (s.a) korkmuş bir vaziyette elbisesini çekiştirerek mescide geldiği” anlatılmaktadır. Verilen bu bilgide Rasûlullah’ın (s.a) mescide ne şekilde geldiği, mescide gelirken içerisinde bulunduğu ruh hali, elbisesinin durumu ve yüzündeki ifâdeye dair izlenimlerini ilgili nakilde belirterek fiili bir aktarımda bulunmuştur. Verilen örnekler, çocuk yaşta olmasına karşılık Nu‘mân’ın (r.a) iyi bir gözlemci olduğunu ve fark ettiği bu detayları ilerleyen yıllara rağmen zihin dünyasında canlandırarak yeni görüp dinlemiş gibi rivâyetlerine yansıttığı görülmektedir.

Gemideki yolcuların durumunun aktarıldığı “Emri bi’l-Ma’ruf ve Nehyi ani’l-Münker” başlığı altında yer verilen nakilde Nu‘mân’ın, elleriyle kulaklarını işaret ederek “*Rasûlullah’tan (s.a) (bu) kulaklarla işittim*” demesi, rivâyeti Allah Rasûlü’nden (s.a) bizzat duyduğuna, bu konuda tereddüt göstermediğine ve dikkatli bir dinleyici olduğuna örnek teşkil etmektedir.

2.3. Pek Çok Rivâyete Şahit Oluşu

Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) çoğu rivâyeti bahsi geçen hocalarından aldığı; bazı rivâyetlere de bizzat tanıklık ederek aktardığı belirlenmiştir. Örneğin “Küsûf Namazı” bölümünde yer verilen nakilde Nu‘mân’ın “وَكَانَ يُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ” (Allah Rasûlü (s.a) iki rekât namaz kıldırır) şeklindeki aktarımı; “Terâvîh” bölümünde Nebî’nin (s.a) bu namazı kıldırıldığı bilgisinin verilmesi söz konusu rivâyetlerin söylendiği esnada cemaatin içerisinde olduğunu ve rivâyeti bizzat işittiğini gösterir.

Bir başka rivâyette Dahhâk b. Kays’ın (ö. 64/684) mektup yazarak “*Rasûlullah’ın (s.a) cuma günü Cuma Sûresinin dışında ne okurdu?*” diye sorması üzerine Nu‘mân, Allah Rasûlü’nün (s.a) okuduğu sureleri kendisine bildirmiştir. Nu‘mân’ın (r.a), mezkûr namazlarda Nebî (s.a) tarafından okunan sûreleri bilmesi, tanıklık ettiği rivâyetleri can

kulağıyla dinleyen ve söylenenleri hafızasında canlı bir şekilde tutabilen bir râvî olduğunu gözler önüne sermektedir.

“Fitne” bölümünde Nu‘mân’ın (r.a) “صَحِبْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” (Nebi (s.a) ile birlikte sohbet ediyorduk) beyânı, Allah Rasûlü’nün (s.a) sohbetine iştirak ettiğini rivayetlerine yansıtması açısından önemlidir.

Allah Rasûlü (s.a) ile mescidde oturduklarının ve Nebî’nin (s.a) yatsı namazı öncesi yanlarına gelişinin ifade edildiği “Zâlim İdareciler” bölümünde zikredilen rivâyetler Nu‘mân’ın (r.a) şahit olduğunu rivâyetler arasındadır. Verilen bu ayrıntılar dahi Nu‘mân’ın (r.a), nakillerde “Allah Rasûlü’nden (s.a) işittim” manasına gelen “سَمِعْتُ” lafzını neden sıklıkla kullandığını izah etmeye yeterlidir.

3. Rivâyetlerinin Muhteva Özellikleri

3.1. Temsilî Anlatımların Bulunması

“Mesel sözcüğünün tef’îl kipine aktarılmış formu olan temsîl mastarı, örneklemek bir şeyin misâlini getirmek; betimlemek”⁶¹⁸ şeklinde tarif edilir. Temsilî anlatımların başta Kur’ân olmak üzere hadîslerde de yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. “Hz. Peygamber’in (s.a) meselleri hadîs literatüründe “emsâlü’l-hadîs” tabiri ile ifade edilmektedir”.⁶¹⁹

Nu‘mân b. Beşîr’e (r.a) nispet edilen rivâyetlerin % 24,78’lik bir oranına tekâbül eden 29 rivâyetin temsîlî anlatımlardan oluştuğu saptanmıştır. Bu veriler, bahsi geçen anlatım tarzının Nu‘mân (r.a) rivâyetlerinde yüksek bir oranda yer aldığını ortaya

⁶¹⁸ “Temsilî” ifadesi için bk. Kılıç, Sadık, “Kur’ân ve Hadîslerde Temsilî Anlatım Örnekleri”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl:5 Sayı:1, 2010, s. 13.

⁶¹⁹ Detaylı bilgi için bk. Kandemir, M. Yaşar, “Mesel”, *DİA*, XXIX, 297.

koymaktadır. Aşağıda temsili anlatımlara dair rivâyet örnekleri verilerek bu hususa dikkat çekilecek ve konunun daha somut bir şekilde anlaşılması sağlanacaktır.

Helâl ve harâmın konu edildiği rivâyette⁶²⁰ Allah Rasûlü (s.a) bu iki kavram arasında hüküm itibarıyla şüpheli şeylerin (مُشْتَبِهَات) bulunduğundan bahsetmekte ve bunlardan sakınan kimsenin, namusunu ve dinini koruyacağını ifade etmektedir. Rasûlullah (s.a) şüphe barındıran bu durumlardan uzak durulmadığı takdirde kişinin her an harâma bulaşabileceğini, koruluk etrafında otlayan sürünün koruluğa girme tehlikesinin bulunması örneğiyle aktarır.

İyiliği emredip kötülükten sakındırmanın gerekli oluşunun anlatıldığı bölümde;⁶²¹ Allah'ın koyduğu sınırlar içerisinde yaşamaya gayret eden bir grup ile bu sınırları ihlâl eden bir başka grubun durumu aktarılmıştı. Belirtilen iki grup gemide çekilen kura sonucu güverte ve kamaraya yerleşmiş; kamarada bulunanlar su ihtiyaçlarını güverteden karşılarken sonrasında bu durum kendilerine zor geldiği için bulundukları yerden bir delik açıp gemiyi delerek su ihtiyaçlarını karşılamayı düşünmüşlerdir. Güvertede bulunanların bu eyleme müsaâde etmeleri durumunda geminin batacağı; karşı çıkmaları halinde ise hep birlikte kurtulacakları hususu bizlere temsil yoluyla aktarılmıştır.

Kulun tövbe etmesinden dolayı Allah Teâlâ'nın duyduğu memnuniyetin;⁶²² ıssız bir çölde yolculuk yaparken bir ağaç gölgesinde uyuyan, uyandığında devesini yanında bulamayan, uzunca bir müddet aradıktan sonra uyuyakaldığı ağacın yanına umutsuzca geri dönen, tam da o esnada kaybettiği devesini karşısında bulan ve bu duruma çok sevinen kişinin yaşadığı sevinçten daha fazla olduğu misal getirilerek anlatılmıştır.

⁶²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 324.

⁶²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 322.

⁶²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 374.

Allah yolunda cihâd eden kişinin kazanacağı ecrin;⁶²³ gündüzleri oruç tutan, geceleri ise namaz kılan kişinin elde edeceği sevaba benzetilmesi yine örnekleme yapılarak aktarılan bir başka rivâyet olarak dikkatleri çekmektedir.

“Zikir” bölümünde incelenen rivâyette;⁶²⁴ tesbih, tahmid, tekbir ve tehlil cümlelerinin, arşın etrafında uğultu şeklinde bir ses çıkararak dönüp durdukları anlatılmış ve ortaya çıkan seslerin bal arısının uğultusuna benzediği kaydedilmiştir.

Mü'minlerin birbirlerini acıma, sevmeye ve koruma gibi sorumlulukları;⁶²⁵ vücut örneklemesiyle aktarılmıştır. Nasıl ki bir uzuv hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa yakalanıyorsa; bir mü'minin başına gelen musibetin bütün mü'minleri olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir.

“Fitne” bölümünde ele alınan rivâyette;⁶²⁶ kıyâmetten hemen önce ortaya çıkacak olan fitneler “karanlık gecenin parçalarına” benzetilerek kişinin, o fitnelerde mü'min olarak sabaha ereceği, kâfir olarak akşama çıkacağına dile getirilmesi; Nebî'nin (s.a) teşbih yaparak anlatımına bir diğer örnektir.

Sonuç olarak Nu'mân (r.a) rivâyetlerinde temsilî anlatımlara sıkça rastlandığı, verilecek mesajların örnekleme ve benzetme yapılarak işlendiği ortaya çıkmaktadır.

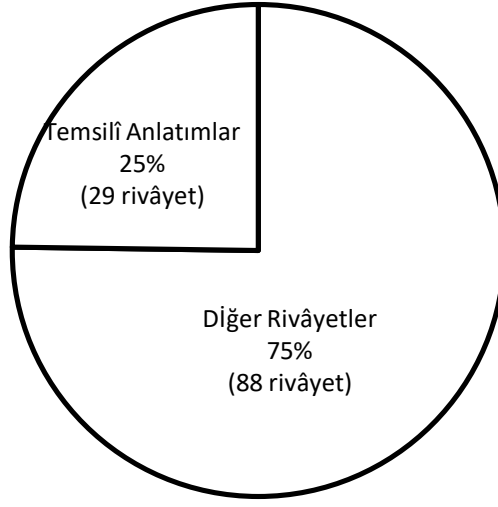
⁶²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 350.

⁶²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 312.

⁶²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 323.

⁶²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 353.

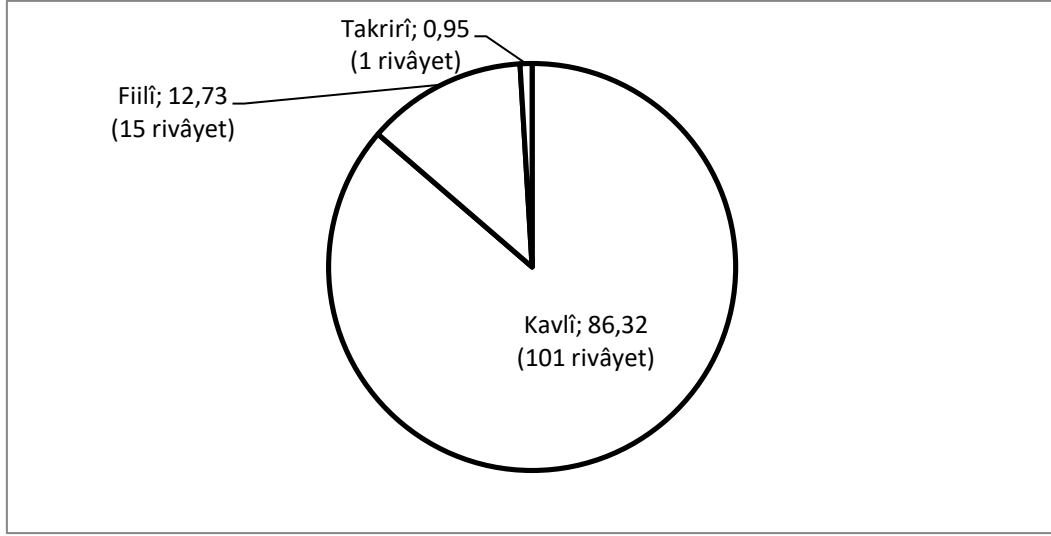
Temsilî Anlatımların Yer Aldığı Rivâyetlerin Oranı

3.2. Kavli Rivâyetlerin Ağırlıkta Olması

İncelenen Nu‘mân (r.a) nakillerinin büyük bir çoğunluğunun sözlü aktarımlardan oluştuğu görülmüştür. Nu‘mân (r.a) rivâyetleri arasında yer alan Hz. Peygamber’in (s.a) kavli beyanlarının oranı % 86,32’dir (101 rivâyet). Kavli aktarımlara nazaran sayıları az da olsa fiilî rivâyetlerin yer aldığı göze çarpmaktadır. Fiilî rivâyetlerin oranı ise % 12,73’dir (15 rivâyet).

“Yatsı namazının vakti”, “terâvîh namazı”, “zina” ve “Hz. Peygamber’in (s.a) zahidane tutumunun” işlendiği bölümlerde kaydedilen rivâyetler fiilî özellik taşımaktadır. “Nübüvvet sonrası yönetim şekilleri” başlığı altında yer verilen 1 rivâyetin takrirî; geriye kalan aktarımların ise kavli olduğu belirlenmiştir.

3.3. Özlü Anlatımları İçermesi

Nu'mân b. Beşîr'e (r.a) nispet edilen nakillerin dikkat çeken bir diğer yönü ise; rivâyetlerin kısa denilebilecek uzunlukta olması ve yer yer özlü anlatımları barındırmasıdır. Kısa nitelemesinin yapılma sebebi aktarımların genellikle bir veya bir buçuk satır uzunluğuna sahip, bazen tek bir cümleden müteşekkil oluşudur. Nu'mân (r.a) rivâyetleri arasında kısa olarak değerlendirilen 60 rivâyet tespit edilmiştir. Bu da % 51,29'luk bir orana denk gelmektedir.

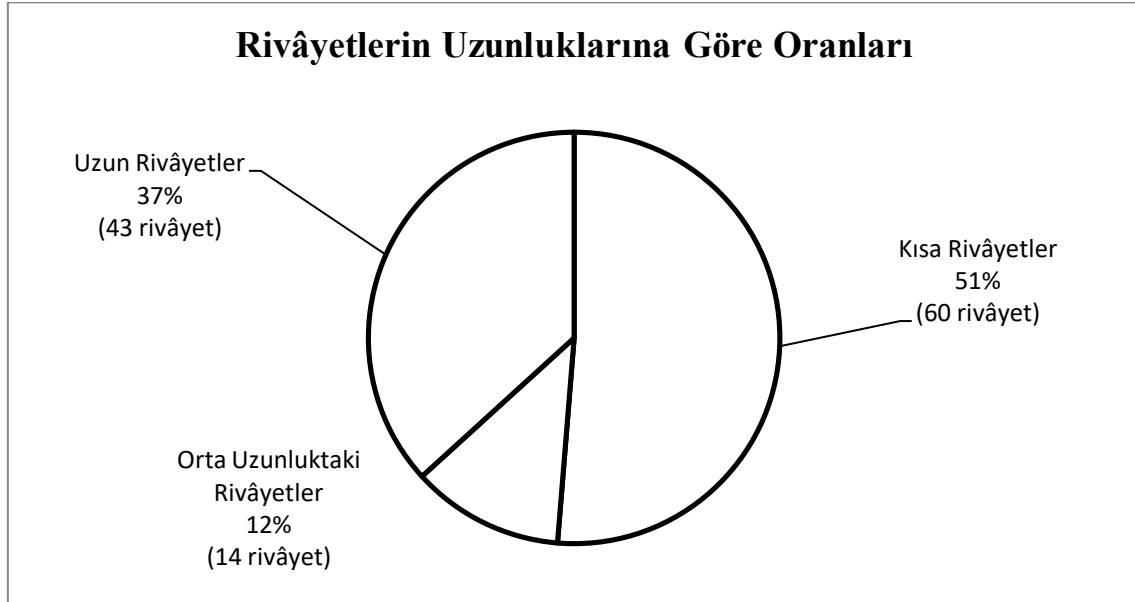
Kısa rivâyetlerden sonra oran olarak çok uzun ve kapsamlı rivâyetlerin yer aldığı saptanmıştır. İncelenen nakillerin 43'si bu özelliğe sahip olmakta ve % 36,75'lik bir dilimi oluşturmaktadır.

Geriye kalan 14 rivâyetin orta uzunluğa sahip olduğu belirlenmiştir. Orta uzunlukta sayılabilecek aktarımların oranı ise % 12,82'tir.

Verilen oranlar Nu'mân (r.a) rivâyetlerinin genellikle kısa bir forma sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu nakillerin kısa ve vurgulu olduğu ayrıca az söz ile çok şeyin anlatıldığı anlaşılmaktadır.

Muhakkak ki Allah Rasûlü'ne (s.a) isnâd edilen tüm rivâyetler uzunluk bakımından kısa değildir. Ancak Rasûlullah'ın (s.a) hitab şekillerinden birisi de veciz konuşma olarak ifade edilen Cevâmiu'l-Kelim⁶²⁷ özelliğidir. Bu durumu algıda seçicilik olarak mı açıklamak gerekir bilinmez ama Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) bu tarz rivâyetlere denk geldiği veya bu türden olan rivayetleri tercih ettiği söylenebilir.

“Uzun” sayılan rivâyetlerin oran olarak ikinci sırada yer aldığı ifade edilmişti. Nu'mân'ın (r.a) yaşının küçük olması, uzun ve hacimli rivâyetleri nasıl zihninde tutabildiği sorusunu akıllara getirebilir. Ancak bu türden olan rivâyetlerin ekseriyetinde belirli bir olay örgüsüne sahip anlatımların yer alması ve örnekleme yapılarak ifade edilmesi; çocuk yaştaki birisinin bile kolaylıkla hafızasında yer tutabilmektedir. Zaten Nu'mân (r.a) aktarımlarının bir konu hakkında ayrıntılı bilgiler ve tanımlar içermeyen, daha çok yaşanan bir olayı aktaran yapıda olması da uzun sayılabilecek rivâyetlerin naklini kolaylaştırdığı söylenebilir.

3.4. Zaman ve Mekân Bilgisi

⁶²⁷ Allah Rasûlü'nün söz konusu hitabet üslûbu için bk. Kandemir, M. Yaşar, “Cevâmiu'l-Kelim”, *DİA*, VII, 440.

Araştırmaya konu edilen rivâyetlerde Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hutbe iradında hadîs kullandığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu veriler esasında rivâyetin söylenme zamanına dair bilgileri de beraberinde sunmaktadır.

Örneğin Âmir eş-Şa‘bî’nin (ö. 104/722) Nu‘mân’ın (r.a) Kûfe valisi olduğunu belirtmesi, Simâk b. Harb’in (ö. 123/741) Kûfe minberinde, Ebû Talha Nuaym b. Ziyâd’ın Humus minberinde, Ebû İshâk’ın ise hutbede Nu‘mân’ı (r.a) işitmeleri ve kendisinden rivâyette bulunmaları da bu duruma işaret etmektedir.

Rivâyetlerin söylendiği tarihe dair kesin bir saptama yapabilmek zor olsa da söylendiği döneme dair ipuçları bulmak mümkündür. Nakillerdeki zaman/mekân bilgilerinden yola çıkarak söz konusu lafızları barındıran rivâyetlerin genellikle Nu‘mân’ın (r.a), ömrünün son yıllarına doğru valilik ve kadılık yaptığı dönemlere denk geldiği ifade edilebilir. Üzerinde durulan rivâyetlerin yaklaşık % 9,40’ına karşılık gelen 11 nakilde zaman ve mekâna dair ayrıntılara rastlamak mümkündür.

Nu‘mân’dan (r.a) yapılan nakillerde Rasûlullah’ı (s.a) hutbede dinlediği,⁶²⁸ minberde iken işittiği⁶²⁹ ve bir Cum‘a günü camide minberin yanında⁶³⁰ olduğuna yönelik ayrıntılar mevcuttur. Bu bilgiler esasında Nu‘mân’ın (r.a) tabiri caizse Rasûlullah’ın (s.a) dizinin/minberinin yanından ayrılmadığını ve sıklıkla mescidde bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

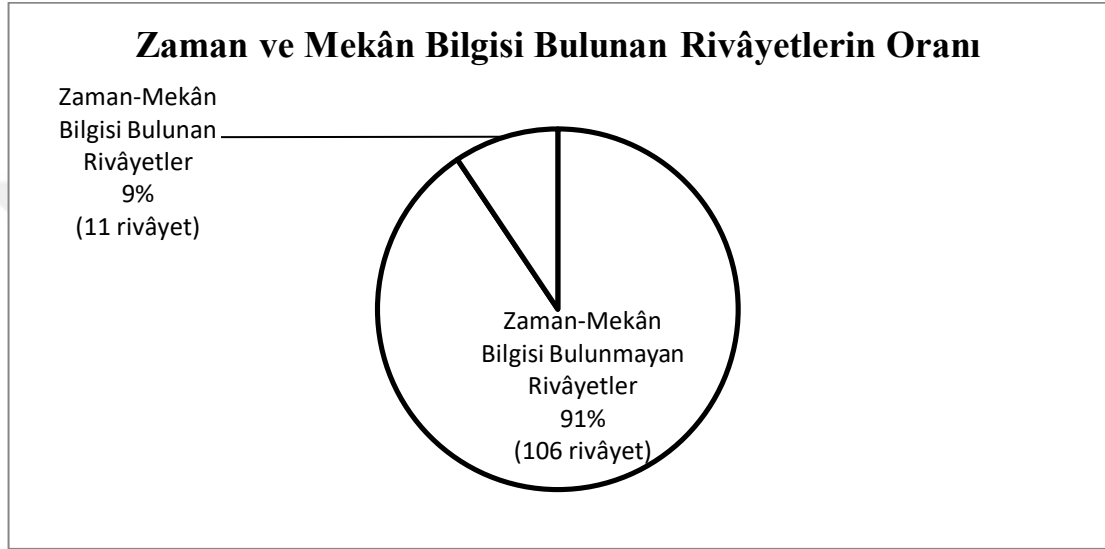
Esasında Nu‘mân’dan (r.a) aktarılan ve içerisinde mekân bilgisi barındıran tüm rivâyetler; Allah Rasûlü’ne isnâd edilen nakillerin söylendiği zamana dair çıkarım yapmayı kolaylaştırmaktadır. Şöyle ki; Rasûlullah (s.a) vefat ettiğinde Nu‘mân (r.a) yaklaşık 8,5 - 9 yaşlarındadır. Hadisçiler arasında yerleşik olan uygulama, 5 yaş ve üstünün semâ kaydının

⁶²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 382.

⁶²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 390.

⁶³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 319.

tutulmasına yöneliktir.⁶³¹ Bir çocuğun duyduğu bir bilgiyi anlama ve aktarma eşiği 5 yaş olarak baz alınır, Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) söz konusu rivâyetleri 629 ila 632 yılları arasında işittiği varsayımı yapılabilir. Ayrıca Nu'mân'ın (r.a) Kibâru's-sahâbeden aldığı bazı rivâyetleri isim zikretmeden sahâbî mürseli olarak aktarmasının da mümkün olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

3.5. Yaş Bilgisinin Rivâyetle Delil Gösterilmesi

Terâvîh namazının konu edildiği bölümde, bu namazın ne zaman teşrîf kılındığına dair muhtelif görüşlerin bulunduğu ifade edilmişti. Kaynaklarda bu namazın oruçla birlikte hicretin 2. yılında meşru kılındığı buna karşılık Rasûlullah'ın (s.a) ikinci defa terâvîh namazını kıldırıldığına dair bir rivâyetin aktarılmaması sebebiyle nübüvvetin son yılında teşrîf kılındığı görüşü de ileri sürülmektedir.

Konuyla ilgili olarak Nu'mân'ın (r.a) yaşı göz önünde bulundurulmuş ve terâvîh namazının⁶³² risâletin son yılında kılınmaya başladığı görüşü genel kabul görmüştür. Bahsi

⁶³¹ Bilgi için bk. Demirci, Selim, "Usûl, İmkân ve İhtiyaç Açısından Çocuk Yaştaki Râvilerin Hadis Semâi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2018, S: 12, s. 360.

⁶³² Terâvîh namazının teşrîf kılınması bilgisi için bk. Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit, "Terâvîh Namazıyla İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), s. 336-337.

geçen bu namazın meşru kılındığı zamanın tayini hakkında Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) yaşı belirleyici bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır.

3.6. Mektup Yoluyla Nakilde Bulunulması

İncelenen bazı rivâyetlerde Nu‘mân b. Beşîr’e (r.a) mektup yoluyla sorular sorularak Allah Rasûlü’nün (s.a) uygulamalarına dair haberlerin öğrenildiği kaydedilmektedir. Örneğin Dahhâk b. Kays’ın mektup yazarak “*Rasûlullah (s.a) cuma günü Cuma Sûresinin dışında ne okurdu?*” diye sorması üzerine Nu‘mân, Allah Rasûlü’nün (s.a) okuduğu surelerin bilgisini kendisine yazarak bildirmiştir.

Katâde ise zina ile ilgili olarak yer verilen rivâyetin akabinde Nu‘mân’ın (r.a) mevlâsı olan Habîb b. Sâlim’e mektup yazarak bu rivâyetin geçtiği olayı kendisine yazmasını istemiştir.

Verilen örnekler Nu‘mân’ın adâlet ve zabt yönünden güvenilir olduğunun ve hadîs rivâyetinde sika bir râvî olarak kabul gördüğünün göstergesidir.

4. Rivâyetlerinin Tahrîc ve Şahitlik Durumu

Bu bölümde Nu‘mân b. Beşîr’e (r.a) ait olduğu belirlenen rivâyetlerin, *Kütüb-i Sitte* musannifleri tarafından muteber bir rivâyet olarak tahrîc edilme durumu tespit edilecektir. Yapılan saptamalar yüzdelerik olarak ifade edilecek ve ilgili nakillerin yer aldığı kaynaklar tablo halinde gösterilecektir. Oran belirleme işlemi, *Kütüb-i Sitte*’de tahrîc edilmeyen 7 rivâyet hariç tutularak 110 rivâyet üzerinden yapılacaktır. Ayrıca Nu‘mân rivâyetlerinin *Kütüb-i Sitte* yazarlarınca tercih durumuna dair bazı çıkarımlarda bulunulacaktır.

“Şahitlik” başlığında ise Nu‘mân (r.a) rivâyetlerinin başka râvîler tarafından aktarılıp aktarılmadığı belirlenmeye çalışılacaktır. Elde edilen veriler oran olarak kaydedilip pasta grafiği şeklinde görünür kılınacaktır.

4.1. *Kütüb-i Sitte* Müelliflerince Tahrîc Durumu

Nu‘mân b. Beşîr’e (r.a) isnâd edilen nakillerin kahir ekseriyetinin *Kütüb-i Sitte* musannifleri tarafından kitaplarına alındığı görülmektedir. Oran olarak söylemek gerekirse Nu‘mân’dan (r.a) yapılan nakillerin % 88,19’una denk gelen 97 rivâyetin söz konusu müellifler tarafından tercih ve tahrîc edildiği, % 11,81’ine denk gelen 13 rivâyetin ise tahrîc edilmeyip başka musanniflerce nakledildiği tespit edilmiştir.

Kütüb-i Sitte’de yer alan ve Nu‘mân (r.a) tarikinın yerine başka sahâbî râvîden yapılan aktarımlar incelendiğinde şu çıkarımlar yapılabilir:

Musanniflerin, hadîs rivâyetinde ön plâna çıkan sahâbeden gelen bazı nakilleri Nu‘mân tarikine tercih ettiği belirlenmiştir. Mûksirûn sahâbîlerden olan Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-694); mukıllûndan Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 32/652-653), Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662-63) ve İmrân b. Husayn (ö. 52/672) gibi isimlerden gelen rivâyetlerin Nu‘mân rivâyetlerine tercih edilmesi söz konusudur. Abdullah b. Mes‘ûd (r.a), her ne kadar mukıllûn sahâbîlerden sayılsa da 848 hadîs rivâyetinde bulunmuş ve bu haliyle mûksirûna yaklaşmıştır.⁶³³ Ebû Mûsâ’nın 360, İmrân b. Husayn’ın ise 180 nakli bulunmaktadır.⁶³⁴ Nihayetinde *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin, mezkûr sahâbîlerin rivâyetini esas alıp Nu‘mân (r.a) tarîkini eserlerinde zikretmemeleri bu yönüyle makul görünmektedir.

Müellifler tarafından yapılan tercih Nu‘mân (r.a) nakillerinden bazılarının sıhhat bakımından zayıf olduğunu düşündürse de cerh edilen Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) kendisi değil o rivâyetindeki başka bir râvî olmuştur. Bu durumun da Nu‘mân (r.a) veya rivâyetleri açısından bir kusur teşkil etmediği söylenebilir.

⁶³³ Mukıllûndan sayılan sahâbîlerin rivâyet sayıları için bk. Karataş, Mustafa, “Mukıllûn ve Hadîs Sayıları”, *Diyanet İlmî Dergi*, 37/2, Nisan-Mayıs-Haziran, 2001, s. 112.

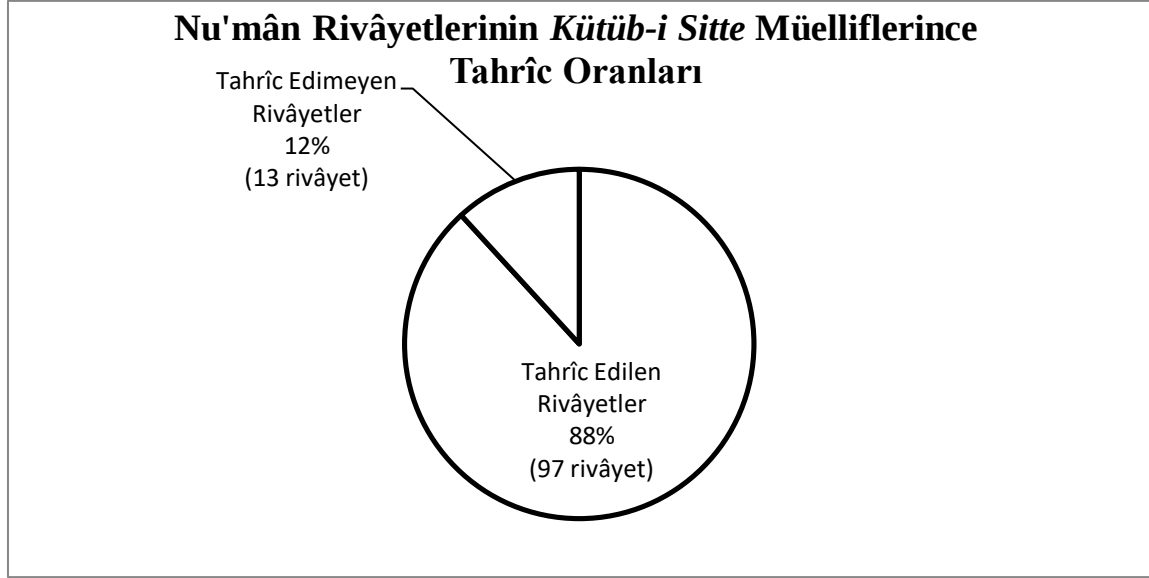
⁶³⁴ Bk. Karataş, Mustafa, a.g.m., s. 113.

Tercih edilmeyen rivâyetlerin ait olduğu “Sahâbenin Fazileti” ve “Mücâhidin Kazanacağı Ecir” başlıkları altında zikredilen Nu‘mân rivâyetleri hakkında Şuayb el-Arnaût *sahih* değerlendirmesi yaparken; “Şükür” ve “Fitne” bölümlerinde yer verilen nakiller için *sahih li-gayrihi*; “Mağarada Mahsur Kalan Üç Kişinin Duâsı” ve “Hibe” bölümlerinde yer alan rivâyetler için ise *hasen* nitelemesi yapmaktadır. Verilen bu örnekler, Nu‘mân (r.a) rivâyetlerinin sıhhatiyle ilgili bir problem olmadığını ortaya koymaktadır.

Üçüncü Bölümde, “Hadîs Rivâyetinde Bulunan Râvîler” başlığı altında yer alan Simâk b. Harb’in (ö. 123/741), Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) râvîleri arasında olduğu ifade edilmişti. Simâk’ın ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıflaması dolayısıyla rivâyetlerinin zayıf bulunduğu kaydedilmektedir.⁶³⁵ Bu durumda Simâk’ın, Nu‘mân’dan (r.a) yaptığı nakillerin *Kütüb-i Sitte* müelliflerince tercih edilmediği düşünülebilir. Fakat yukarıda sayılan bölüm başlıkları altında zikredilen 13 rivâyetin sadece 2’sinin senedinde Simâk yer almaktadır.

Sonuç olarak Nu‘mân (r.a) rivâyetlerinin sıhhati ile ilgili bir sorun olmadığı ve Simâk b. Harb’in hafızasındaki zayıflıktan ötürü ilgili tariklerin seçilmediği yorumunun isabetli olmadığı ortaya konulmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin, Nu‘man’ın (r.a) bazı tariklerine nazaran sahâbenin büyük isimlerine isnâd edilen nakilleri öncelediği düşünülmektedir.

⁶³⁵ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 257.

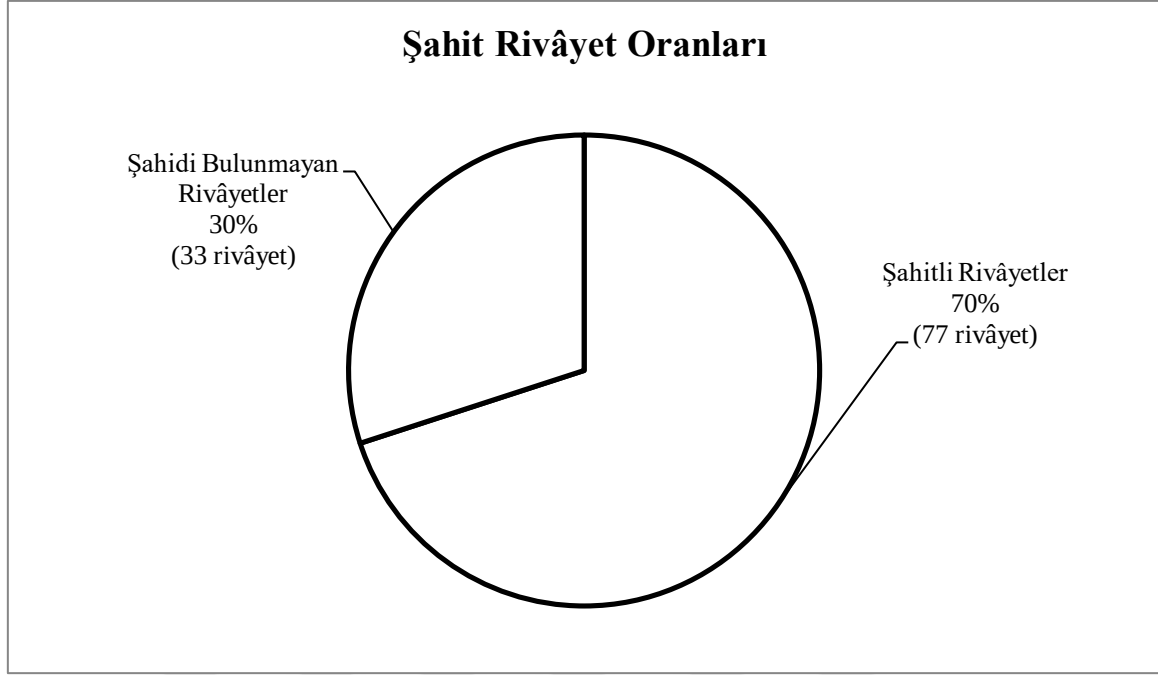

4.2. Rivâyetlerinin Şahitlik Durumu

Bu başlık altında Nu'mân b. Beşîr'e (r.a) isnâd edilen nakillerden hangilerinin şahidi olup olmadığı incelenmiştir. Nu'mân'ın (r.a) *Kütüb-i Sitte* 'de yer almayan 7 rivâyeti çıkarılacak oranlara dâhil edilmemiştir.

Yapılan incelemeler neticesinde “Âile”, “Zikir”, “Yatsı Namazının Vakti”, “Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker”, “Birlik”, “Duâ İbâdetir”, “Cihâdın Fazileti” ve “Kur'ân'ın Fazileti” bölümlerinde esas alınan rivâyetlerin tek râvîsi Nu'mân b. Beşîr (r.a) olup bu konuda şahid rivâyet saptanamamıştır.

Netice itibarıyla toplam 110 rivâyetin 77'si için şahid rivâyet tespit edilmiş, 33'ünde ise şahid rivâyet saptanamamıştır. Bir başka deyişle Nu'mân (r.a) rivâyetlerinin % 70'inin şahidi bulunmakta, % 30'unun ise şahidi belirlenememiştir. Yüzdelik oranlar esas alındığında; Nu'mân'dan (r.a) yapılan aktarımların ekseriyetinin şahidli rivâyetlerden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nu'mân b. Beşîr'in hadisçiliğinin ve ravi kimliğinin ele alındığı bu bölüm, önceki iki bölümde verilen bilgilerin ve işlenen konuların sistematik bir şekilde ele alınması sonucu hazırlanması dolayısıyla özgün bir nitelik arz etmektedir. Nu'mân b. Beşîr (r.a) rivâyetlerinde dikkat çeken hususlar tasnif edilerek ilgili başlıklar oluşturulmuştur. Söz konusu Nu'mân (r.a) rivâyetlerinde öne çıkan benzer durumların daha derli toplu görünmesi adına kategorize edilmiştir. Bu şekliyle Nu'mân'ın (r.a) râvi kimliğinin ve rivâyet özelliklerinin daha anlaşılır kılınması amaçlanmıştır.

Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) hayatı ve rivâyetlerinin değerlendirilmesinin konu edildiği çalışma tamamlanmıştır.

SONUÇ

Bu araştırmada, hicretten yaklaşık 14 ay sonra Medine’de dünyaya gelen, Ensâr arasında doğan ilk çocuk olan ve küçük yaşına rağmen çocuk sahâbî olarak kabul edilen Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hayatı, rivâyetleri ve hadisçiliği konu edilmiştir.

Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) yaşı hakkında farklı kayıtlar bulunsa da 623 yılının son aylarında doğduğu görüşünün isabetli olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda Allah Rasûlü (s.a) âhirete irtihal ettiğinde Nu‘mân’ın (r.a) 8,5 – 9 yaşlarında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Anne ve babasının sahâbeden olması dolayısıyla Nu‘mân (r.a), Müslüman bir aile ortamında dünyaya gelmiştir. Ayrıca meşhur sahâbilerden Abdullah b. Revâha (r.a), Nu‘mân’ın (r.a) dayısıdır. Kaynaklarda, Nu‘mân’ın (r.a) çocukluk yıllarına ait sınırlı sayıda kayıt yer alırken bilgilerin yöneticilik yaptığı dönemlerde ise yoğunlaştığı görülmüştür.

Kumandan, vali ve kadı olarak görev yaptığı bilinen Nu‘mân’ın bu görevleri hangi sırayla yaptığına dâir çeşitli rivâyetler nakledilmiştir. Genel kabule ve kaynaklardan ulaşılan bilgilerin ekseriyetine göre Nu‘mân (r.a), Halife Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında Kûfe valiliğine tayin edilmiş; fakat Hz. Hüseyin (r.a) taraftarlarının faaliyetlerine engel olamadığı gerekçesiyle 9 ay sonra Yezîd b. Muâviye tarafından görevinden alınmıştır. Ayrıca Muâviye’nin Nu‘mân’ı (r.a) Kûfe valiliğinden aldığı ve Humus valiliğine naklettiğine dâir görüşler de dile getirilmiştir.

Nu‘mân’ın (r.a) cömert bir kişiliğe sahip olduğu; buna ilaveten istişâreye önem veren bir yönetici profili çizdiği sınırlı sayıdaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ehl-i Beyt hakkında hoş olmayan sözler söyleyen Hıristiyan şâir Ahtal’ı dönemin halifesi Muâviye’ye şikâyet etmesi, Ehl-i Beyt’e duyduğu muhabbeti ortaya koymaktadır. Nu‘mân’ın (r.a),

Muâviye'den sonra yerine geçen oğlu Yezîd'in yanında yer almayıp Abdullah b. Zübeyr'in tarafına geçmesi; İslâm'la bağdaşmayan davranışlardan haz etmediği, sünnet-i seniyyeye sıkı sıkıya bağlı, dinî hassasiyeti olan bir kişiliğe sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Kaynaklarda Nu'mân'ın (r.a); Allah Rasûlü (s.a), Hz. Âişe, Hz Ömer ve dayısı Abdullah b. Revâha'dan hadîs aldığı kaydedilmiştir. Fakat rivâyetlerinin incelenmesi sırasında "Nübüvvet Sonrası Yönetim Şekilleri" başlığı altında ele alınan rivâyeti, Huzeyfe b. Yemân'dan aldığı kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla her ne kadar kaynaklarda zikredilmese de Huzeyfe'nin de Nu'mân'ın (r.a) hocaları arasında sayılması isabetli görünmektedir. Ancak Rasûlullah (s.a) dışında hadîs aldığı sahâbî râvî'yi zikretmemesi, bazı rivâyetlerinin sahâbî mürseli olduğunu düşündürmektedir.

Aynı zamanda Nu'mân (r.a), etkili bir şekilde hitap etme ve şiir söyleme kabiliyetine sahip bir kimsedir. Onun bu vasfını yöneticilik yaptığı dönemlerdeki irat ettiği hutbelerden ve divan hacmine ulaşan şiirlerinden anlamak mümkündür. Ayrıca hitabelerinde hadîslere bolca yer vermesi, konuşması sırasında jest ve mimiklerini kullanması gibi durumlar kendisinin hatiplik yönüne ışık tutmaktadır.

Câhiliye ve İslâm toplumunda şifâhi kültürün revaçta olması rivâyetlerin aktarımını kolaylaştırmıştır. Nu'mân'ın (r.a) Allah Rasûlü'nden (s.a) yaptığı pek çok naklin kafiye ve vurgulu oluşu; şâir vasfından dolayı aktarımda seçicilik hususiyetiyle açıklanabilir. Uzun sayılabilecek nakillerde ise; temsilî anlatımların, olay örgüsüne sahip tahkiye yapısında, sürükleyici konuların işlendiği görülmüştür. Nu'mân'ın (r.a) küçük yaşta oluşu, ilk bakışta râviliği aleyhine bir durum olarak görülse de yaşadığı dönemde ağırlıkta olan sözlü anlatım geleneğinin ve âileden gelen şâirlik istidatının da katkısıyla, berrak olan zihnini Allah Rasûlü'nün (s.a) sünnetiyle işlemesi açısından lehine çevirmiştir.

İncelenen rivâyetlerde Nu'mân'ın (r.a), bir cumâ günü Rasûlullah'ın (s.a) minberinin yanında iken orada bulunanların konuşmalarına şahit olup bunları aktarması; bir başka nakilde “Allah Rasûlü'nden (s.a) işittir gibiyim” ifadelerini kullanması, işitsel hafızaya sahip olduğu kanaatini doğurmaktadır. Bunun yanında Allah Rasûlü'nün (s.a) korku ve endişeye kapılmış bir şekilde mescide geldiğini belirtmesi ve üzerindeki kıyafet hakkında bilgiler vermesi gibi örnekler, Nu'mân'ın (r.a) çocuk yaşına rağmen görsel hafızaya da sahip, iyi bir gözlemci olduğunu göstermektedir.

Tez kapsamında araştırılan hatırı sayılır sayıdaki rivâyetlerde Nu'mân; “Allah Rasûlü (s.a) ile sohbet ediyorduk”, “oturuyorduk”, “beraberdik”, “minberinin yanımdaydım”, “bize namaz kıldırır” gibi aktarımlarda bulunmuştur. Söz konusu ifadelerden Nu'mân'ın (r.a), her fırsatta mescidde bulunmaya gayret gösteren, cemâat ehlinden ve tabiri caizse Rasûlullah'ın (s.a) dizinin ve minberinin yanından ayrılmayan bir çocuk olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu çıkarım Asr-ı Saâdet döneminde; günümüzdeki şekliyle formal bir eğitim modeli olmasa da özellikle suffe merkezli verilen eğitim dışında, mescidde ve muhtelif mekânlarda da sohbet halkası nevinden faaliyetlerin bulunduğu işaret etmektedir. Nu'mân'ın (r.a) 20'yi aşkın rivâyette “işittim” lafzını kullanması ve 5 kadar rivâyette Allah Rasûlü'nün (s.a) yanında olduğunu belirtmesi de; ifade edilen öğretim şekillerinin var olduğunu kanıtlamaktadır.

Nu'mân b. Beşîr (r.a) rivâyetlerinin sayısı ile ilgili farklı tespitler yapılmıştır. Bu çalışma için incelenen kaynaklarda Nu'mân'ın (r.a) toplamda 117 rivâyetinin olduğu belirlenmiştir. Ancak ifade edilen sayının nihai olmadığını söylemekte fayda vardır. Bu alanda ilerleyen zamanlarda yapılacak çalışmalarla zikredilen sayıdan farklı sonuçlara ulaşılması da mümkündür.

Tez kapsamında incelenen mükerrer rivâyetlerin de dâhil edilmesiyle söylemek gerekirse; Nu‘mân rivâyetlerinin % 88,19’u *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında tahrîc edilmiş olup % 70’inin ise şahid rivâyetinin bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca söz konusu nakillerin % 87,17’si kavî rivâyetlerden, % 24,78’i temsilî anlatımlardan, % 50,43’ü özlü ve kısa rivâyetlerden oluştuğu belirlenmiştir. Yine rivâyetlerin % 9,40’lık kısmı ise zaman ve mekâna dâir ayrıntılarla aktarılmıştır.

Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) kadılık ve valilik gibi görevlerde bulunmuş olması; kendisinin râvi kimliğini etkilemiş ve rivâyetlerinin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. İdaresi altındaki ahalinin sorduğu sorulara verdiği cevaplarda, kendisinden hüküm istenen durumlarda ve idareci olması sebebiyle irat ettiği hutbelerde Allah Rasûlü’nden (s.a) sıklıkla aktarım yapmış ve hadîs kullanmıştır. Eğer sayılan görevlerde bulunmamış olsaydı çoğu rivâyeti belki de günümüze ulaşmayacaktı. Bu yönüyle Nu‘mân’ın (r.a) idari hayatı doğrudan hadîs ilmine katkı sağlamıştır.

Nu‘mân b. Beşîr’le (r.a) ilgili yapılan bu araştırmadan hareketle ileride hazırlanabilecek çalışmaları teklif etmek gerekirse; Nu‘mân’ın (r.a) yaşının küşük olmasına rağmen 100’ü aşkın merfû rivâyette bulunmasının, pedagoji ilminin verileriyle interdisipliner bir çalışmayla incelenmesi imkân dâhilindedir. Şâir oluşunun naklettiği rivâyetlere etkisi, Arap dili ve belagatı alanındaki uzman araştırmacılar tarafından da çalışılabilir. Hazırlanan bu çalışma bütünün bir parçası olarak değerlendirildiği takdirde, sahâbe merkezli yapılacak benzer çalışmalara örneklik teşkil edeceği söylenebilir. Bu ve benzeri konuların araştırılması, Nu‘mân b. Beşîr’in (r.a) hadisçiliğine dâir farklı bilgilerin de gün yüzüne çıkmasına imkân tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- ACARLIOĞLU, Ahmet**, “Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2019, XXIII, Sayı: 1, s. 441-460.
- AĞIRMAN MUTLU, Hayrunnisa**, *Hadîslere Göre Namaz Vakitleri*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas, 2019.
- AHMED B. HANBEL**, Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), “*Müsnedü Ahmed b. Hanbel*”, I-XLV, thk. Şuayb el-Arnaût - Adil Mürşid, Müessesetü’r-Risâle, 1. bs. Beyrut, 2001.
- AKGÜN, Hüseyin**, “Umirtu en Ukâtile’n-Nâse” Hadisinin Rivâyet Farklılıkları Hakkında Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2014, XIV, S. 2, s. 49-90.
- ALGÜL, Hüseyin**, “Mûte Savaşı”, *DİA*, XXXI, İstanbul, 2006.
- APAYDIN, Mehmet**, “*Siyer Kronolojisi*”, KURAMER Yayınları, İstanbul 2018.
- AŞIK, Nevzat**, “Tahammül”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010.
- ÂŞIKKUTLU, Emin**, “Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım”, *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/2, S:31, s. 55.
- _____, “Tahvîl”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010.
- ATEŞ, Ali Osman**, “Kays b. Âsım”, *DİA*, XXV, Ankara, 2002.
- AYDINLI, Abdullah**, “Muallak”, *DİA*, XXX, İstanbul, 2005.

AYNÎ, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451), “*Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*”, I-XXV, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrût, t.y.

BARDAKOĞLU, Ali, “Diyet”, *DİA*, IX, İstanbul, 1994.

BATTÂL EL-YEMENÎ, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleymân (ö. 633/1235), “*en-Nazmü'l-Müsta'zeb fî Şerhi Garîbi'l-Mühezzeb*”, thk. Mustafâ Abdü'l-Hafîz Sâlim, el-Mektebetü'l-Ticâriyye, 2. bs. Mekke, 1991.

BAYAR, Mesut, “İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2011, III, Sayı: 5, s. 87-111.

BEKÎ, Niyazi, “İslam'da Cihad Kavramının Kapsamı”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2017, S: 70, s. 85-100.

BOZKURT, Nebi, “Hurma”, *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VI, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, 3. bs. Beyrut, 1987.

_____, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

CİLACI, Osman, “Duâ”, *DİA*, IX, İstanbul, 1994.

CÜBÛRÎ, Yahyâ, “*Şi'ru Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî*”, Dârü'l-Kalem, 2. bs. Kuveyt, 1985.

ÇALIŞKAN, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Tevessül ve Vesile*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 1992.

ÇUBUKCU, Asri, “İbrâhîm”, *DİA*, XXI, İstanbul, 2000.

DEMİR, Mustafa, “Çocuk ve Çocuk Terbiyesi”, *Bireysel ve Sosyal Hayatta Hadis II*, ed.

Ahmet Yıldırım-Selim Demirci, *Lisans Yayıncılık*, 1. Bs. İstanbul, 2019.

DEMİRCAN, Adnan, “Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”,

İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, 2004, II, S: 3, s. 9-30.

DEMİRCİ, Selim, “Usûl, İmkân ve İhtiyaç Açısından Çocuk Yaştaki Râvilerin Hadis

Semâi”, *FSM: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve*

Toplum Bilimleri Dergisi, 2018, S: 12, s. 360.

DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XII, Sönmez Neşriyat,

1968.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünenü*

Ebû Dâvûd, I-IV, Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût, t.y.

EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Ma‘rifetu’s-Sahâbe*,

I-VI, thk. Âdil b. Yusûf el-Azâzî, Dârü’l-Vatan li’n-Neşr, 1. bs. Riyâd, 1998.

EBÛ YA‘LÂ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî (ö. 307/919), *el-Müsned*,

I-XIII, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dârü’l-Me’mun li’t-Turâsi, Dımaşk, 1404/1984.

EFENDİOĞLU, Mehmet, “Taktî”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010.

ELMALILI, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur‘ân Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, 2011.

ERSÖZ, İsmet, “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, III, İstanbul, 1991.

GÜLER, Zekeriya, “Vesile ve Tevessül Hadîslerinin Kaynak Değeri”, *Tasavvuf: İlmi ve*

Akademik Araştırma Dergisi, Ankara, 2003, IV, S: 10, s. 45-98.

HATİBOĞLU, İbrahim, “Nu‘mân b. Beşîr”, *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007.

HATİBOĞLU, Rahmiye, “Vicâde Rivâyet Lâfızları ve Diğer Hadîs İstılahlarıyla İrtibatı”,

Hadîs Tetkikleri Dergisi, 2015, C: XIII, S: 1, s. 41-74.

HATİPOĞLU, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, I-X, Kahraman Yayınları,

İstanbul, 1983.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr

en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İstîâb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, I-V, thk. Ali Muhammed

el-Becâvî, Dâru’l-Ceyl, 1. bs. Beyrut, 1992.

İBN ASÂKİR, Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-

Dimaşkî eş-Şâfî (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, I-LXXX, thk:

Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Umrevî, Dâru’l-Fikr, 1. bs. Beyrut, 1995.

İBN EBÛ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö.

327/938), *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, I-IX, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. bs. Beyrut, 1953.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö.

852/1449), *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe*, I-VIII, thk. ‘Âdil Ahmed Abdumevcûd-

Ali Muhammed Muavviz, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. bs. Beyrut, 1995.

_____, *Tehzîbu’t-Tehzîb fî Ricalî’l-Hadîs*, I-XV, thk. İbrâhîm ez-Zeybak, Âdil Mürşid,

Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1435.

İBN HALLİKÂN, Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr

b. el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü’l-A‘yân ve Enbâ‘ü Ebnâ‘i’z-Zamân*

min Mâ Sebeti bi'n-Nakl evi's-Semâ' ev Esbetehü'l-'Ayân, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sadr, Beyrût, 255.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *Kitâbu's-Sikât*, I-X, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1. bs. Haydarâbât, 1973.

İBN KÂNÎ', Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kânî' b. Merzûk el-Ümevî el-Bağdâdî (ö. 351/962), *Mu'cemu's-Sahâbe*, I-III, thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Sâlim, Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, 1. bs. Medine, 1997.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sünenü İbn Mâce*, I-II, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dârü'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, y.y., t.y.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, 3. Bs. Beyrut, H.1414.

İBN MENDE, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 395/1005), *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âmir Hasan Sabrî, Câmiatü'l-İmârâtî'l-Arabiyyeti'l-Müttahide, 1. bs. y.y. 2005.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I-XI, thk: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hânci, Kâhire, 2001.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavvız, Ahmet Abdulmevcûz, 2. bs, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

İBNÜ'L-ARABÎ, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtîmî (ö. 638/1240), *Mu'cemu İbnü'l-Arabî*, I-III, thk. Abdülmuhsin b. İbrâhim b. Ahmed el-Hüseynî, Dâru İbnü'l-Cevzî, Suûdi Arabistan, 1997.

KANDEMİR, M. Yaşar, “*Cevâmiu'l-Kelim*”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993.

_____, “Kelâî”, *DİA*, XXV, Ankara, 2002.

_____, “Mesel”, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004.

_____, “Şa'bî”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul, 2010.

KAPAR, Mehmet Ali, “Mev'ûde”, XXIX, Ankara, 2004.

KARATAŞ, Mustafa, “Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadîsleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, Nisan-Mayıs-Haziran 2000, XXXVI, S:2, s. 77-84.

_____, “Mukıllûn ve Hadîs Sayıları”, *Diyanet İlmi Dergi*, Nisan-Mayıs-Haziran, 2001, XXXVII, S: 2, s. 109-128.

KILIÇ, Sadık, “Kur'ân ve Hadîslerde Temsilî Anlatım Örnekleri”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 2010, S:1, s.11-40.

KİŞMİR, Abdulkadir, *İslâm Hukukunda Öşür ve Delilleri*, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, Rize, 2013.

KÖSE, Saffet, “Terâvîh”, *DİA*, XL, İstanbul, 2011.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, haz. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı vdğr., DİB Yay., 1. bs. Ankara, 2014.

KUŞCALI, Ali, *Abdullah b. Revâha'nın Hayatı ve Şahsiyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2007.

KÜÇÜK, Raşit, “İsnâd”, *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.

MITTER, Ulrike, “Cehennem Ehlinin Çoğunluğu Kadınlardır”: Çok Tartışılan Bir Hadîsin Kısa Analizi/The Majority of the Dwellers of Hell-Fire Are Women” A Short Analysis of a Much Discussed Hadith, *Hadîs Tetkikleri Dergisi*, çev. Fatma KIZIL, 2011, IX, S. 2, s. 99-116.

MİZZÎ, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf (ö. 742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983.

MOLLAİBRAHİMOĞLU, Cemil Cahit, “Terâvîh Namazıyla İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Haziran 2019, V, S:1, s. 325-375.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015.

MÜBÂREKPÛRÎ, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdîrahîm (ö. 1865-1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Cami'i't-Tirmizî*, I-X, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 2005.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-IV, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

NAS, Taha, “Yatsı Namazının Son Vaktine Dair Tartışmalara Bir Katkı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 2014, L, S:3, s. 9-30.

NESÂÎ, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *el-Müctebâ mine's-Sünen/es-Sünenü's-Sugrâ li'n-Nesâî*, I-VIII, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. bs. Halep, 1986.

ORUM, Fatih, “Yatsı Namazının Son Vaktine Dair Görüşün Hanefî Mezhebindeki Evrimi ve Temelleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2016, S: 27, s. 479-520.

ÖZDEMİR, Recep, “İslâm Hukukuna Göre Mülkiyet ve Mülkiyetin Temellendirilmesi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, S: 31, s. 259-291.

ÖZEL, Ahmet, “Cihâd”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993.

PARLIYAN, Abdullah, *Sünen-i Nesâî Tercemesi*, I-III, Konya Kitapçılık, Konya, 2000.

_____, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, I-III, Konya Kitapçılık, Konya, 2004.

POLAT, Selahattin, “Ferd”, *DİA*, XII, İstanbul, 1995.

SİNANOĞLU, Mustafa, “İbâdet”, *DİA*, XIX, İstanbul, 1999.

SOFUOĞLU, Mehmed, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I-XVII, Ötüken Neşriyat, 2013.

SÜNETCİ, Ahmet, *Kıyâmet Alâmetlerinin Aklî ve Naklî Temelleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya, 2014.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I-IX, thk. Târik b. İvazullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Dârü'l-Harameyn, 1. Bs. Kâhire, 1995.

_____, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid-Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysî, 1. bs. Riyâd, 2006.

_____, *el-Mu'cemü's-Sagîr*, I-II, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr, Dâru Ammâr, 2. bs. Beyrût, Ammân, 1985.

TABERÎ, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târihu’l-Umem ve’l-Mülûk*, I-XI, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, 2. bs. Dârü’l-Maârif, Mısır, 1969.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi‘u’l-Kebîr-Sünen-i Tirmizî*, I-V, thk. Beşşâr Avvâd Mâ‘rûf, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrût, 1998.

UĞUR, Mücteba, “Hasen”, *DİA*, XVI, İstanbul, 1997.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Hamdele”, *DİA*, XV, İstanbul, 1997.

_____, “Kıyamet Alâmetleri”, *DİA*, XXV, Ankara, 2002.

YENİEL, Necati – KAYAPINAR, Hüseyin, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, I-XVI, Şamil Yayınları, İstanbul, 1987.

YILDIRIM, Yavuz, “İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, Sayı: 7, s. 79-111.

YILMAZ, Nusrettin, “Andragojik Açıdan Bir Değer Olarak Salih Amel”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, XX, S: 2, s. 667-699.

YILMAZ, Orhan, “Hadis/Sünnet Işığında Kız Çocuklarına Verilen Değer”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, S: 8, s. 173-197.

YURDAGÜR, Metin, “Tesbih”, *DİA*, XL, İstanbul, 2011.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî (ö. 748/1348), *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, I-XXV, Müessesetü’r-Risâle, 11. bs. Beyrut, 1996.

_____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, I-XV, thk. Beşşâr Avvâd
Ma'rûf, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. bs., y.y, 2003.

“<https://sozluk.gov.tr/>” (Erişim tarihi: 14.05.2021).

